

**THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA**

Case No. IT-09-92-T

IN THE TRIAL CHAMBER

Before: Judge Alphons Orié, Presiding
Judge Bakone Justice Moloto
Judge Christoph Flügge

Registrar: Mr. John Hocking

Date Filed: 30 March 2015

THE PROSECUTOR

v.

RATKO MLADIĆ

PUBLIC

**DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORTS OF MILOŠ KOVIĆ
PURSUANT TO RULE 94BIS**

The Office of the Prosecutor:

Mr. Peter McCloskey

Mr. Alan Tieger

Counsel for the Accused:

Mr. Branko Lukić

Mr. Miodrag Stojanović

**THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA**

Case No: IT-09-92-T

PUBLIC

**DEFENCE NOTICE OF DISCLOSURE OF EXPERT REPORT OF MILOŠ KOVIĆ
PURSUANT TO RULE 94BIS**

I. INTRODUCTION

1. Pursuant to Rule 94bis(A) of the Tribunal's Rules of Procedure and Evidence ("Rules"), the Defence hereby provides notice to the Trial Chamber of its disclosure of two expert reports authored by Miloš Ković, dated 2015. The Defence seeks the admission of the reports listed below pursuant to Rule 94bis(C).
2. Full copies of the two expert reports are attached to this motion as **Annex A and Annex B**, and a detailed summary of each is provided in the discussion herein. The curriculum vitae of Miloš Ković is further attached in **Annex C**. The expert reports contain citations of documents relied on in their preparation, which may be used by the Defence during the witnesses' testimonies. Disclosure of the reports has been timely and the witness will testify and be available for cross-examination would the Prosecution so request under 94bis(B)(ii).
3. Rule 94bis(B) requires the Prosecution to file a notice within thirty days of disclosure of the report indicating whether it accepts the expert's witness statement and whether it wishes to cross-examine the witness.
4. The Defence notes that it may further seek to adduce the witness's written evidence pursuant to Rule 92ter.

II. APPLICABLE LAW

5. Pursuant to Rule 94bis, the requirements for expert testimony are (i) the witness must be an "expert"; (ii) the expert report must meet minimum standards of reliability; (iii) the report must be relevant to the case and of probative value; (iv) the content of the

report must fall within the expertise of the expert and not infringe upon the province of the Trial Chamber.¹

6. An expert witness is a person whom, by virtue of some specialized knowledge, skill, or training can assist the trier of fact to understand or determine an issue in dispute.² The qualifications of an expert can be determined from their curriculum vitae, scholarly articles, and other publications.³
7. The factors considered in evaluating expert testimony are the competence of the expert, the methodologies used, and the credibility of the findings made.⁴ An expert is expected to give his or her expert opinion in full transparency of the established or assumed facts that he or she relies upon and of the methods used when applying his or her knowledge, experience, or skills to form his or her expert opinion.⁵

III. DISCUSSION

A. The Witnesses Qualify As Experts under Article 94bis and Authored Reports Under His Expertise

8. The Defence submits Dr. Miloš Ković qualify as an expert on the legal and political history of the former Yugoslavia, by virtue of his specialised education, professional experience, and academic record in researching and teaching the modern history of the Balkans.
9. The focus of Dr. Miloš Ković's reports is examining the methodological approach of the Prosecution Expert reports authored by Dr. Robert J. Donia and Dr. Patrick J.

¹ *Prosecutor v Milosevic*, No. IT-98/29-1-T, *Decision on Defence Expert Witnesses* (21 August 2007) at paras. 6-10; *Prosecutor v Stanisic & Simatovic*, No. IT-03-69-PT, *Decision on Prosecution's Submission of the Expert Report of Nina Tromp and Christiam Nielsen Pursuant to Rule 94 bis* (18 March 2008) at para. 7.

² *Prosecutor v Martić*, No. IT-95-11-T, *Decision on Prosecution's Motions for Admission of Transcripts Pursuant to Rule 92 bis and of Expert Reports Pursuant to Rule 94 bis* (13 January 2006) at para. 22; *Prosecutor v Milosevic*, No. IT-98/29-1-T, *Decision on Admission of Expert Report of Robert Donia* (15 February 2007) at para. 7; *Prosecutor v Milosevic*, No. IT-98/29-1-T, *Decision on Defence Expert Witnesses* (21 August 2007) at para. 6.

³ *Prosecutor v Milosevic*, No. IT-98/29-1-T, *Decision on Admission of Expert Report of Robert Donia* (15 February 2007) at para. 7; *Prosecutor v Milosevic*, No. IT-98/29-1-T, *Decision on Defence Expert Witnesses* (21 August 2007) at para. 6.

⁴ *Prosecutor v Blagojevic & Jokic*, No. IT-02-60-T, *Judgement* (17 January 2005) at para. 27.

⁵ *Prosecutor v Martić*, No. IT-95-11-T, *Decision on Prosecution's Motions for Admission of Transcripts Pursuant to Rule 92 bis and of Expert Reports Pursuant to Rule 94 bis* (13 January 2006) at para. 37; *Prosecutor v Gotovina et al*, No. IT-06-90-T, *Decision on Disclosure of Expert Materials* (27 August 2009) at para. 10.

Treanor on historical and political events in Bosnia and Herzegovina, as related to the indictment. In this regard, he focuses on the factual accuracy and the methodology used, as well as provides additional data and background to the events described in the said reports.

10. Dr. Miloš Ković holds a bachelor's and master's degree in History and Modern History respectively from the Department of History, Faculty of Philosophy, of the University of Belgrade. Since the completion of his Ph.D in 2006, Dr. Ković has worked as an Assistant Professor of Modern History at the University of Belgrade and as a Visiting Assistant Professor at the University of Eastern Sarajevo. Besides, he has received foreign academic training from the University of Oxford and published nationally as well as internationally acclaimed papers on, *inter alia*, the history of political ideas in Serbia and the notion of national identity in Southeastern Europe.
11. Thus, Dr. Miloš Ković possesses specialised knowledge and training in the discipline related to the subject-matter of the reports. Accordingly, he can effectively assist the Trial Chamber in assessing the historical and political evidence under consideration, qualifying him as experts under Rule 94bis.

B. The Two Expert Reports are Relevant, Reliable and Probative

12. The two expert reports of Dr. Miloš Ković are of utmost relevance to the Defence case as assessing the scientific validity of reports authored by Prosecution's experts, dealing with the historical background to events of the indictment of Accused Ratko Mladić. Both reports purport to provide a comparative critical analysis of Donia and Treanor evidence before the Chamber, which pertains to *inter alia*, the political structure and decision-making process of the Bosnian Serb leadership, the events in Sarajevo and notion of national identity.
13. In the 'Analysis of the expert report of Dr. Robert J. Donia on historical events in Bosnia and Herzegovina in case IT-09-92-T, *The Prosecutor v. Ratko Mladić*' (**Annex A**), Dr. Miloš Ković examines the academic value and factual reliability of the reports *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995*, and *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIĆ, 1991-96*, and aims at determining to what extent Dr. Robert J. Donia, their author, adhered to the methodology of history as an academic discipline in these reports, and consequently, how reliable is the data they offer. Dr. Ković's step-by-

step analysis follows the structure of the reports to deconstruct the methodology grounding the reports' findings.

14. In scrutinizing the reports' methodology, Miloš Ković brings to light the inherent bias to Donia's findings, which fail to comply with the rules and methods grounding a report's scientific or academic value and instead portray the author's judgment on the events. The analysis of the two reports is indeed revealing of their reliance on facts taken out of their historical, geopolitical and chronological context, selectivity in supporting literature, use of double standards and omission of crucial information and data. All these elements lead Miloš Ković to conclude that both do not satisfy basic academic and scientific standards.
15. Similarly, in 'Analysis of a report entitled *The Bosnian Serb Leadership 1990-1992* and *The Bosnian Serb Leadership 1993-1995*, by expert Dr. Patrick J. TREANOR and the Leadership Research Team in case no. *IT-09-92-T, Prosecutor v. Ratko MLADIĆ*', (**Annex B**) Dr. Miloš Ković examines the methodological approach and factual reliability of the reports entitled '*The Bosnian Serb Leadership 1990-1992*' and '*The Bosnian Serb Leadership 1993-1995*,' by expert Dr. Patrick J. TREANOR.' Dr. Ković's purpose is to assess to what extent Treanor adhered to academic standards in order to determine its reliability. .
16. In assessing Treanor's reports, Dr. Ković argues that Treanor does not conform to basic academic standards. In doing this, Ković identifies, amongst other examples, Treanor's one-sided use of sources, factual inaccuracies and non-inclusion of relevant context. Dr. Ković explains that Treanor's reports contain political assessments and value judgments which are not necessary in historiography and instead reveal Treanor's inherent bias. Dr. Ković further states that Treanor use of language leaves no doubt about his political bias and logical inconsistency. This analysis leads Ković to conclude that Treanor's reports are neither realistic nor objective and are scientific only in form, not meeting basic academic standards.
17. Thus, the Defence submits that the evidence of Dr. Ković is of nature to effectively assist the Chamber in assessing the historical and political background to the events of the indictment as providing additional data to that contained in Donia's and Treanor's

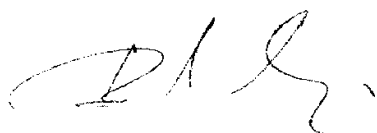
reports, as well as replacing back events in their historical context. Ković's consistent reliance on and reference to the rules and methods of scientific research is further demonstrative of his reports' probative value,

IV. RELIEF REQUESTED

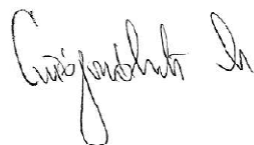
26. For the foregoing reasons, the Defence requests that the Trial Chamber permits the admission of the two expert reports of Miloš KOVIĆ pursuant to Rule 94bis.

Word Count: 1499

RESPECTFULLY SUBMITTED BY:

Branko Lukic
Lead Counsel for Mr. Ratko Mladic

Miodrag Stojanovic
Co-Counsel for Mr. Ratko Mladic

**THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA**

Case No. IT-09-92-T

THE PROSECUTOR

v.

RATKO MLADIĆ

PUBLIC

ANNEX A

Analysis of the expert report of Dr. Robert J. DONIA on historical events in Bosnia and Herzegovina in case IT-09-92-T, *The Prosecutor v. Ratko Mladic*

Milos KOVIC, Senior Lecturer
Department of History
Faculty of Philosophy in Belgrade
University of Belgrade

Belgrade
2015

CONTENTS

Introductory Remarks	3
The title: “The siege of Sarajevo” or “The battle for Sarajevo”	
Ignoring the context	7
Sources and literature	11
Theoretical foundations	13
The notion of national identity	15
Breaking up the Federal Yugoslavia, preserving a unitary Bosnia and Herzegovina: Double standards	18
“Inconvenient facts”	20
A Yugoslav or a Serbian people’s army	21
Lost in translation: the SDA /Party of Democratic Action/ and the HDZ /Croatian Democratic Union/ – nationalist or national political parties	26
The “historical background”	27
An “unfortunate legacy” and the ideals of the Enlightenment	29
Fostering the “unfortunate legacy”	31
The First World War as a war against civilians	33
The key context: the NDH /Independent State of Croatia/	35
Sarajevo in the NDH	40
A “common life” in a “land of hatred”	43
Demographic changes: Serbs no longer the majority	45
Taking out of context, breaking up chronology	46
The SDA against Yugoslavia	50
Alija IZETBEOVIC: the Islamisation of Bosnia and Herzegovina	52
“A period of unrest and temptation”	54
An attack on the city or an attack on the JNA (2 May 1992)	59
Humiliation in Dobrovoljačka Street	64
A divided city and ethnic conflict	68
Serbian hostages in a Muslim city	71
The massacre in Pofalići	76
<i>Highlights</i>	79
Tying the enemy to Sarajevo	83
“The external factor”: Germany and the USA	85
Conclusion	88

Introductory remarks

The reports *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* and *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96* by Dr Robert J. DONIE are academic in form. The author is a historian by education and was, as such, invited to draft these expert reports for the purposes of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY). They have an academic structure: an introduction, the main part (subdivided, for the purposes of clarity, into several parts) and, in the case of the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege*, a conclusion. The notes also contribute to the scholarly form of the reports and the author uses them to refer to his sources and literature with the necessary explanations.

The task of this analysis is to examine the academic value and factual reliability of the reports *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* and *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96*. For the most part it is concerned with the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege*. The scholarly and factual values of the report *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96* do not merit special attention, and it will therefore be analysed together with Chapter 7 of the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege*, which deals with the same subject matter and is based on the same source materials. Henceforth in this analysis, the term Report will be used to refer to the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995*.

What, in this case, do the terms “academic value” and “factual reliability” mean? Every natural, social and humanistic science has its own methods and rules. The question of method is not a question of mere form; like ancient crafts, the sciences have developed and shaped a set of rules and principles on the basis of practical experience, sometimes over many centuries, and these rules and principles are seen as reliable and standard means of acquiring valid knowledge. The method used, therefore, tells us something about the reliability and value of the results achieved. Notwithstanding the specific nature of the methods of academic disciplines, it can be said that they all have in common a systematic and thoughtful approach to the gathering of facts and caution in reaching conclusions. In other words, in order to claim something, it is necessary to collect sufficient solid evidence. The need to collect all the relevant data and the requirement for caution and objectivity are particularly evident in the humanities and social sciences, history being the best example of this.

The author of these lines is a historian by education and his task is to investigate and demonstrate whether and to what extent Dr Robert J. DONIE adhered to the methodology of history as an academic discipline in the reports *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* and *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96*, and, consequently, how reliable is the data they offer.¹ The argument advanced in this analysis is that they do not satisfy the basic academic and scientific standards. For this reason, the claims and results put forward in these reports must be approached with much caution and little confidence.

¹ There is a vast body of literature on the methods of historians. For a general overview, the following is useful: TOSH, J., *The Pursuit of History: Aims, methods and new directions in the study of modern history*, London, etc. 2002. No less relevant is also M. BLOCH, *Apologie pour l'histoire d'or Métier historien*, Paris 1949.

It is possible that the weaknesses and unreliability of these two reports are a consequence of the fact that the historian agreed to be hired by a court to prove someone's guilt. The author of this analysis follows the tradition in the humanities and social sciences established by Max WEBER, Jacob BURCKHARDT, Marc BLOCH and Quentin SKINNER. He argues that the task of science is to seek to *understand* and *explain* rather than to *evaluate* and *judge*. It is precisely history that demonstrates to us the impermanent, conditional and relative nature of our value judgements. However, the interesting relationship between history and legal science remains an open question; both historians and judges seek to determine "what really happened", as Leopold von RANKE would put it. It is true, for example, that war crimes and mass crimes can hardly be written and spoken about in an impartial and value-neutral manner. Nevertheless, even in such cases, the rules of the trade and scientific methods remain the same - *understanding* must have priority over *revulsion*.

The structure of this analysis follows the structure of the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995*. To demonstrate the argument that it does not constitute a sufficiently scholarly and reliable expert report, it needs to be carefully examined, section by section. At a suitable juncture in Chapter 7, we will also consider the report *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96*.

Title: "The siege of Sarajevo" or "The battle for Sarajevo"

The very title, *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* is contentious. It is true that the term Sarajevo Siege has taken root in the mass media propaganda and journalism, but the question arises as to what extent it corresponds to historical facts. Although the title does not say "Serbian siege of Sarajevo", the author seeks in his report to demonstrate that Sarajevo was under a Serbian siege.

When Robert J. DONIA uses the term Sarajevo he clearly refers only to its eastern parts, which were for the most part controlled by the Bosnian Muslims during the war.² It is not clear from the Report, however, that there were parts of Sarajevo which were under the control of the Serbs. Instead of referring to them as parts of Sarajevo, the author calls them, starting from p. 17 (p.18 in the English text – hereinafter: Eng.), the "western approaches". He identifies them clearly only on page 61, when he talks about the creation of a "Serb city of Sarajevo" (1993), putting the term "Serb municipality" in quotation marks to show that he does not consider them Serbian: "The newly-declared city consisted of the "Serb municipalities" of Centar, Had`ici, Ilijas, Novo Sarajevo, Stari Grad, Rajlovac and Vogosca" (Eng. 66). One should add Dobrinja, Vojkovići and Lukavica to get an approximate idea of the territory controlled by the Serbs during the war.³ This reduction of "Sarajevo" to the eastern parts of the city is even more bizarre given

² Dr DONIA'S remark that this ethnic group should be called by that name its members themselves used to refer to themselves officially in this period (from the 1971 census the name "Muslims" was adopted and after 1993 the term Bosniaks was used. See, ISAKOVIĆ, A. *O nacionaliziranju Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*, Zagreb 1990.

³ RADINOVIĆ, R., *Laži o Sarajevskom ratištu*, Belgrade, 2004, p. 232. On page 31 (Eng. 32-33) of the Report the author writes that by early April 1992 the SDS had proclaimed the new municipality of Rajlovac and redefined the

that in Chapter 3 – “Sarajevo's Growth, Composition, and Voting Behavior” – “Sarajevo” is taken to include all ten Sarajevo municipalities from 1990 (pp. 17-19; Eng. 18-20). They are shown on Map 1, which is appended to the Report. An full map showing the positions of the conflicting forces in and around Sarajevo would obviously be of huge benefit to the reader. Such a map, however, is not to be found in the Report. It would show that the city was divided and that this was a war between conflicting ethnic groups and not a “siege”.

The author focuses on Serbian artillery and sniper fire on the Muslim parts of the city, although Muslim snipers and artillery also killed civilians in the Serbian parts of Sarajevo. The key elevations above the city, from where the whole of Sarajevo and the positions of the Sarajevo-Romanija Corps could be fired on, were under the control of the Muslim forces (Mojmilo, Debelo Brdo, Čolina Kapa, Grdonj, Hum and Humsko Brdo, Orlic, Zuc, Briješće Brdo, Švabino Brdo, Sokolje and Igman). If one can talk of a siege of the eastern parts of the city, then the question arises as to whether one can talk of a siege of its western parts. The Sarajevo-Romanija Corps suffered considerable casualties on the Sarajevo front because they were outnumbered three or four times by the opposing military forces of the BH Army. With the exception of the units on Jahorina and Romanija, the Sarajevo-Romanija Corps was surrounded by the outer ring of the BH Army. Moreover, within those central parts of the city, which were under the dominant control of the Serbs (Grbavica, Kosevo, Dobrinja and Nedjarici) the demarcation lines went along individual streets where fierce street fighting took place. In any event, it would be useful to compare the number of casualties in this fighting with the number of civilians killed by snipers or artillery projectiles. That could contribute to a more realistic perception of the scale of terror against civilians in Sarajevo between 1992 and 1995.⁴ All of this will be discussed in greater detail below.

Finally, any discussion of the suffering and persecution of Muslims in the Serbian parts of the city necessitates at least a mention of the suffering of Serbs in the Muslim neighbourhoods (murders, robberies, physical violence, rape, imprisonment, digging trenches on the front lines); regrettably, there is not a word about that in the Report.

The term “siege” is contentious because the “besieged” maintained links with the “outside world” through the UN peacekeeping forces, especially after the “besiegers” handed over Butmir airport to the peace-keeping forces in June 1992. The BH Army then dug a tunnel under the airport and used it to transport people, weapons and supplies and to maintain combat links with other territories under its control. If there can be any talk of a true siege, then the term should first and foremost be used to denote the blockade in which the troops of the Yugoslav People’s Army (JNA) found themselves in Sarajevo when their barracks were surrounded by units of armed Muslims and Croats.

Between 1992 and 1995 Sarajevo was a divided, but not a besieged city. It was the scene of a war between conflicting ethnic groups, i.e. Muslims and Serbs. The position of the Croats depended on changing circumstances. At the beginning of the war in Sarajevo, the Croatian Defence Council (HVO) collaborated with the Muslims against the Serbs. From October 1992 and definitively after April 1993, when a war between Croats and Muslims started in Central Bosnia, the Croats in Sarajevo became passive. It can be said that the HVO forces in Kiseljak,

boundaries of Ilidza, on p. 45 (Eng. 48) he writes that in April and early May 1992, “Serb security forces gradually seized much of the municipalities of Ilidza, Ilijas, Vogosca, and Novi Grad in the western approaches.”

⁴ For details on the deployment of forces on the Sarajevo front, see, RADINOVIĆ, R., *ibid.*, pp. 106-130.

through cooperation with the Army of Republika Srpska (VRS), even participated in a blockade of the Muslim troops. All in all, the term “The Battle for Sarajevo”, which Robert J. DONIE used as the title for one of the chapters in the report *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96*, is much better suited to the realities of events in Sarajevo between 1992 and 1995 than the “Sarajevo Siege”.

In addition, the title *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* suggests and promises that the author’s approach to this complex subject will be complete and comprehensive. The body of the Report, however, does not meet these expectations. Lastly, the war in Sarajevo started in 1992, and not in 1991. It is apparent from the text that the author believes that Serbian preparations for the “siege” began in 1991 (although he does not provide sufficient evidence for this), but despite this the title seems confusing and inaccurate. The “background” could have been discussed under an exact and clear title, which would state the correct years of the war in Sarajevo: 1992-1995.

Ignoring the context

On the first page of the introduction, in the first sentence of the first paragraph, the author says: “This report is intended to assist the reader by providing historical background and political and military context for events alleged in the indictment in case IT-09-92, *The Prosecutor v. Ratko Mladic.*” (Eng. 1).

It is precisely that which the author considered to be his main subject matter that constitutes the weakest point of this Report. An analysis of the context is, of course, one of the key instruments used by historians to explain not so much *what* as *why* something happened. Historiographical explanations, interpretations and the identification of causal links are all based largely on knowledge of the context.

Historical context, however, is a notion with no clear framework or boundaries. Analyses of historical events or processes always open up the question of historical context. At the most practical level, this concerns the scope of historiographical texts. At the methodological level, it is a question of objectivity and bias because it always concerns the historian’s choice of what, in his opinion, belongs to the historical context of the given phenomenon which relates to it.

In order to explain the context of the events referred to in the Indictment, the author discusses the role of Ratko MLADIC in the events in Bosnia and Herzegovina from the moment he arrived in BH and took command of the VRS (established on 12 May 1992), but he begins this story only halfway into his report, starting from page 43 (Eng. 46). Even so, the author does not give anything like a full context of the events referred to in the Indictment. Moreover, it turns out that everything DONIA mentions in his Report also has its own context, of which something must be said.

The instances of prevarication in this Report are readily identifiable and unusually systematic. Despite its title, after a brief introduction, it is almost exclusively concerned with the political ideas and conduct of the Serbian Democratic Party (SDS) and commanders of the JNA and VRS in Bosnia and Herzegovina, especially in Sarajevo, in the period between 1990 and 1995. The author discusses the political ideas and conduct of the leaders of the Muslim Party of Democratic Action (SDA), Croatian Democratic Union (HDZ) and their armed forces (Green Berets, Patriotic League, HOS /Croatian Defence Forces/, ZNG /National Guard Corps/, BH Army and HVO) in the same period only when this has to be done in order to preserve the

illusion of objectivity and academic approach. He is primarily concerned with proving the responsibility of the SDS leadership and commanders of the JNA and VRS for what happened in Sarajevo in the 1992-1995 period; everything that proves the responsibility of the SDA and HDZ and commanders of their armed formations is ignored or mentioned in only cursory form.

The actions of the leaders of the SDA and HDZ is therefore the first context missing from this paper. There are always two, sometimes three parties to every quarrel and every war. For example, because the author is committed solely to proving the Serbian responsibility, he fails even to mention the fact that the war in Bosnia and Herzegovina began with the incursions of the Croatian army into Bosanski Brod, Kupres and the Neretva valley in March 1992, followed by killings of Serbian civilians. Sheltered by the West's media and military campaigns against Republika Srpska and Serbia, regular army units of the Republic of Croatia were to remain in the territory of Bosnia and Herzegovina until the very end of the war.

This also involves the international context and the conduct of the "international community" – the new term for what used to be known in the 19th century as the "Great Powers". The European Community and the USA were involved in the events from the beginning; from time to time Russian presence was also evident as was the involvement of some Muslim countries. UNPROFOR was always present on the fringes or in the epicentre of the war. and in the end NATO became one of the warring parties. The author did say something about that, but not enough, and only at the very end of the Report.

Another context which this Report lacks is the prehistory of the war in Sarajevo. The author devotes only a few pages in Chapter 2 ("The Transformation of the JNA", pp. 4-12; Eng. 4-12) to the events that took place in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia (SFRY) immediately before the outbreak of the war in Bosnia and Herzegovina. Those events, however, are essential for an understanding of his Report and the Indictment.

The subject of this chapter is, as the author puts it, "the transformation of the JNA into a Serb nationalist force" (p. 4; Eng. 4) or "the JNA's /discreet/ tilt toward nationalism" (p. 8; Eng. 8), and not the reconstruction of the events in their entirety. It is evident that the intention was to focus the discussion as soon as possible on the JNA and Ratko MLADIC, at that time a JNA colonel, while the conduct of the Slovenian and Croatian nationalists was, naturally, either ignored or mentioned in only cursory form. Out of eight and a half pages devoted to the Yugoslav crisis and the war before fighting started in Bosnia and Herzegovina and Sarajevo, three and a half pages are devoted to the operations in Kijevo in August 1991 (pp. 9-12; Eng. 9-12). The intention, again, was to link the conduct of Colonel MLADIC during this conflict to the purported final turning of the entire JNA towards Serbian nationalism and its transition to offensive operations in close cooperation with Serbian paramilitary forces. To what extent this argument is convincing will be shown below.

Lastly, the third context missing from this Report is an extensive historical introduction to what happened in Sarajevo between 1992 and 1995. This should, above all, cover the history of the Second World War in Bosnia and Herzegovina. Instead, the author tried to explain the ideas and actions of the Serbs during the 1992-1995 war without touching on the genocide committed against the Serbs (and Jews and Roma) in the territory of the Independent State Croatian (NDH) in the period between 1941 and 1945 by their neighbours and fellow citizens – Croat and Muslim members of the Ustasha units emboldened by the Nazi and fascist occupation and destruction of Yugoslavia. This is the same as trying to explain the culture, political life and

foreign policy of Israel or Armenia without any reference to the Holocaust or the genocide against Armenians in the Ottoman Empire. With the exception of a brief war in Slovenia, all the fighting in the territory of Croatia and Bosnia and Herzegovina between 1991 and 1995 took place precisely in the areas that had 50 years previously been part of this genocidal creation in which a huge number of Serbs were massacred. Anyone studying the events that took place between 1992 and 1995 will quickly realise that those who lived through the Second World War experience it as if it took place “yesterday” and not in some distant past. This was not only demonstrated in their Ustasha, Chetnik and Partisan warrior insignia. Serbs did not have to read books about the genocide committed in the NDH; they could hear about it from parents and grandparents who had lived through it. In 1941 the Ustasha killed about 50 residents of Kijevo. The father of General Ratko MLADIC was killed in the Second World War as a partisan. General ADZIC, Chief of the JNA Staff from 1989 to 1992, was born in Herzegovina in the village of Pridvorica whose residents were murdered most brutally by Muslims from the neighbouring village of Borač on Orthodox Christmas Day in 1942. They killed 168 men, women and children, including 54 children aged between the ages of three and 17.⁵ This once prosperous village had not recovered from the 1942 massacre before the new war started: at the time of the 1991 census it had 13 inhabitants.

In order to understand the events that took place in Sarajevo between 1992 and 1995, an extended historical perspective should therefore at least touch on the genocide committed against the Serbs in the NDH. A glance still further into the past will show, however, the Serbs of Bosnia and Herzegovina suffered similar pogroms during the First World War, albeit on a lesser scale, again at the hands of their Muslim and Croatian fellow citizens. Finally, an even longer perspective will reveal – contrary to the Robert J. DONIA’s emphasis on the idyllic tradition of “coexistence”, “neighbourliness” and multiethnic community – the unfortunate legacy of strife and religiously motivated massacres bequeathed by history to the inhabitants of BH. Since at least the 15th century, from the conquest of these parts by the Ottoman Empire and the beginning of great wars it fought against the European Christian empires, the periods of peace and “coexistence” have been more the exception the rule. The Report is completely silent about this third context of the events that took place in Sarajevo between 1992 and 1995.

Sources and literature

In the introduction to his Report Robert J. DONIA discusses the sources and literature used. The sources on which his statement is based appear diverse only at first glance, given that they originate from Serbian, Muslim and Croatian sides. Even this, however, could not be said for the literature which the author uses to shape and interpret the facts gathered from the sources.⁶ It is obvious at the very first glance that he uses only West European, American,

⁵ SKOKO, S., *Citulja zrtava ustasko-nacistickog genocida u gatackom kraju 1941-1944*, Belgrade, 2006, pp. 157-161.

⁶ Because of certain differences in English and Serbian academic terminology we emphasise that the term “sources” means written, material and oral remnants of the past, which most often come about at the time of the historical phenomena we study or were left behind by direct witnesses to and participants of such events (archive documents, notes, memoirs, journals, material remains, press, oral testimonies, photographs, etc.). By the term “literature” we mean subsequent interpretation which postdates the events and processes studied and includes academic studies and treatises, as well as journalistic accounts. It is sometimes difficult to distinguish the sources from the literature, especially when specialist and academic papers are written by direct participants in the historical events they

Muslim and Croatian authors, while systematically avoiding even a mention of any Serbian historian, sociologist, political scientist or philologist.⁷ When it comes to the history of Bosnia and Herzegovina, the works of Vladimir ČORVIĆ, Milorad EKMEČIĆ, Tomislav KRALJAČIĆ and many other Serbian historians of different generations ought not be bypassed; in interpreting the break-up or disintegration of the SFRY /Socialist Federative Republic of Yugoslavia/, it would be useful to consult, for example, a book by the Zagreb-based political scientists Dejan JOVIĆ, whose oeuvre belongs to both Serbian and Croatian scientific output, or the works of the Belgrade-based sociologist Jovo BAKIĆ.⁸ The complete disregard for Serbian scholars points to the author's prejudices and bias. This too will be discussed in greater detail below.

With regard to the sources, a few further remarks are in order. It is recognised that the press is an interesting historical source, which is, nevertheless, more useful for reconstructing the views of publishers, editors and journalists than providing a true reconstruction of the events themselves. Everyday experience tells us that the media are increasingly used to persuade rather than inform the public. This is especially true of the media in the times of war, when they become, with a few honourable exceptions, vehicles for propaganda. The 1990-1995 Yugoslav crisis cannot be described as a golden age of impartial journalism. This is why it is surprising that the author of this Report uses Muslim newspapers published in war-affected Sarajevo (*Oslobodjenje*⁹ and *Slobodna Bosna*) as the source of information about the war without comparing and cross-referencing these reports with those carried by, for example, the Serbian or Croatian press. One such article to which the author refers in order to establish what happened in Sarajevo in November 1991 even carries the title *Sarajevo na četničkom nišanu* /Sarajevo in Chetnik sights/ (p. 40, note 118, Eng. 42, note 118). It should be noted here that the terms "Chetniks" and "Vlachs" are derisory, pejorative terms that Muslims and Croats in Bosnia and Herzegovina use to this day to refer to Serbs. None of this testifies to the impartiality of the author.

The author also establishes the course of events in the former Yugoslavia on the basis of published analyses and reports of the American Central Intelligence Agency (CIA) (p. 7, notes 13 and 14, and elsewhere; Eng. 7, notes 13 and 14 ff), without comparing them with data from other sources. This confidence in the CIA, an institution with a long and curious history, may testify to the patriotism of Robert J. DONIE, but not to his professionalism and impartiality as a historian.

Listing intercepted and secretly recorded telephone conversations of Serbian officials as sources and basing the chapter entitled "Serb Visions of Sarajevo: September 1991-April 1992" almost exclusively on these sources raises similar professional issues. The author should have at

describe. In Anglo-Saxon historiography "sources" are usually divided into published and unpublished sources, while "literature" is referred to as secondary sources.

⁷ The only exception is the book *Sudbina Krajine*, by S. RADULOVIC, Belgrade 1993. Another two works by Serbian authors are mentioned in the Report, and these are, in fact, collections of interviews and for that reason belong to the sources: JANJIC, J., *Srpski general Ratko Mladić*, Novi Sad 1996 and IVANOVIĆ, N., *Rečeno ili prećutano: Intervjui*, Belgrade, 1993.

⁸ JOVIĆ, D., *Yugoslavia: a state that withered away*, Lafayette 2009; BAKIĆ, J., *Jugoslavija: Razaranje i njegovi tumači*, Belgrade, 2011.

⁹ KECMANOVIĆ, D., *Teme i dileme I*, Belgrade, 2014, pp. 337-359 provides a useful analysis of the articles published in this newspaper during the war.

least informed us about the provenance of these extraordinary materials; no doubt they originate from institutions similar to the CIA. More importantly, after reading the intercepted conversations between Serbs one wonders just what might have been said on the phone by Alija IZETBEGOVIĆ, Ejup GANIĆ, Sefer HALILOVIĆ, Juka PRAZINA or Ramiz DELALIĆ aka Celo? Or perhaps Abu Hamza AL-MAZRI and other members of the international, Islamic, mujahidin units from Arab countries or Afghanistan who went to Bosnia and Herzegovina to fight on the side of the Bosnian Muslims against Serbian, Christian non-believers.¹⁰ They were also on the Sarajevo front; one of them, Ali Ahmed ALI HAMAD has testified that in 1992 they took part in battles against the Serbs in Ilijaš municipality.¹¹ There are no intercepts of their conversations or those conducted between leaders of the SDA or HDZ in this Report.

Finally, anyone seeking a complete picture of events would surely want some insight into intercepted conversations between representatives of the great powers and international organisations involved in the events in the former Yugoslavia and BH. The WikiLeaks affair has shown the nature and extent of US involvement in the world's hotspots and demonstrated the value of such historical sources for historiography.

What is true for the recordings of the secretly taped telephone conversations among Serbian officials applies also to the minutes of the sessions of the Assembly of RS /Republika Srpska/ and the whole range of sources of Serbian provenance that the author uses. The report *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko MLADIĆ, 1991-96* is wholly based on the parliamentary records and almost the entire chapter "Serb Visions of Sarajevo: September 1991-April 1992" is based on the same type of source. The absence of minutes of the BH Assembly sessions and other documents of Muslim and Croatian origin points to the fact that the author completely severed the ideas and activities of Serbs from the logical context of the ideas and actions of Muslims and Croats. Other weaknesses of this approach will be discussed in greater detail below. All this points again to the unprofessional and biased selection of sources and literature on which this Report is based.

Theoretical foundations

The passage in which Robert J. DONIA explains the method applied in the preparation of the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* is confusing and incomprehensible (pp. 1-2). On reading the author's original English text (Eng. pp. 1-2) it becomes clear that this is due to poor translation. The sentence: "I have employed four standards to assess the reliability of evidence: relevance to the expository theme; origin; verifiability through crosschecking with other sources; and finally, richness, or value in illuminating thinking, behavior, or developments," is translated as follows: "Za ocjenu pouzdanosti dokaza držao sam se tako četiri kriterijuma: relevantnost za temu; izvor; mogućnost provjere poređenjem s drugim izvorima; i, na posljetku, njihovu punoću, odnosno mjeru u kojoj mogu osvjetliti razmišljanja,

¹⁰ Abu Hamza would, of course, later achieve notoriety as the imam of the mosque in London's Finsbury Park, and be imprisoned for preaching religious hatred and cooperation with Islamist terrorist organisations, first in the UK and then, for life, in the USA. See KOHLMANN, E., *Al-Qaida's Jihad in Europe: The Afghan-Bosnian Network*, Oxford and New York, 2004, xi-xiii.

¹¹ Ali Hamad, *U mreži zla, međunarodni terorizam i „Al kaida“*, Banja Luka 2007, pp. 150-153.

ponašanje ili događaje.” If only the word “origin” had been translated as “*poreklo*” it would have been clearer what the author meant to say.

It is clear from the foregoing how Robert J. DONIA respected these principles, especially that of “verifiability through crosschecking with other sources.” Moreover, in the same paragraph the author pointed out that in his Report he “explains the causes and course of major trends, placing individual events in the context of broader developments” and points out that this is “the most common form of historical narrative produced by professional historians” (p. 1; Eng. 1)¹². It is already clear from what has been said so far in the present Analysis how the author implemented this principle in practice. Whether and to what extent Robert J. DONIA placed events in the context of broader developments will be seen in the remaining part of the Analysis.

It is interesting that Keith JENKINS is the only author to whom DONIA refers in this paragraph devoted to his theoretical foundations. JENKINS is one of the leading postmodernist theorists of history. Among other things, it is characteristic that he gave up the traditional historiographical search for the objective, historical truth through sources and literature. Keith JENKINS, Hayden WHITE and other postmodernists argue that books and articles written by historians actually have no relevance for establishing historical facts, but they do provide interesting testimony about their historian authors and their beliefs and “literary strategies.” According to JENKINS, the human potential for learning historical truth is more than limited given that different historians always ascribe different meanings to the same historical facts. That is why, instead of establishing “facts”, it is more interesting to turn to analysis of the discourse.¹³ Pondering these issues, Robert J. DONIA himself wonders whether the term “narrative”, which he uses, should be replaced by the term “discourse”.

The postmodernist theory of history and its “deconstruction” of historical truth and even the methods of historians have been criticised, however, precisely because they necessarily and logically lead to the relativisation of facts even about such historical events as, for example, the Holocaust. Richard EVANS thus analysed in detail what he called the “postmodernist hyperrelativisation”,¹⁴ especially in relation to historical facts of this kind. He particularly highlighted the case of one of the leading postmodernists and “deconstructionists”, Paul DE MAN, professor at the prestigious Yale University, who, it turned out, during the Second World War wrote anti-Semitic articles for a Nazi-controlled journal in occupied Belgium.¹⁵ EVANS himself is known by the wider public for his appearance as an expert witness for the defence in 2000 at a trial for the denial of Holocaust (*David Irving v Penguin Books and Deborah Lipstadt*).

The notion of national identity

In interpreting the phenomenon of national identity, which can be considered one of the central themes of the story of the disintegration of the SFRY and BH, Robert J. DONIA refers to himself as a “constructionist”. He points out that national identity is not a given, but is constructed to fit the circumstances of the moment. It is not quite clear whether DONIA believes that national identity is completely fabricated and entirely constructed or claims only that,

¹² The translation from English is useless here too.

¹³ JENKINS, K., *Introduction: On being open about our closures*, in *The Postmodern History Reader*, London and New York 1997, pp. 1-30.

¹⁴ EVANS, R., *U odbranu istorije*, Beograd 2007, p. 348.

¹⁵ *Ibid.*, pp. 259-265.

because it already exists, it can be changed and shaped anew in line with the interests of the leaders of national movements. It seems to us that DONIA is closer to the first interpretation since, as he puts it, he is “informed by a 'constructed' view of nations and nationalist movements.” DONIA argues that “almost everyone in the community of social scientists and historians rejects essentialism and endorses some variant or other of the “constructed” view” and that “They suggest instead that a 'nation' is a mental construct, widely shared by a large population.” Essentialism is, DONIA points out, an “often anthropomorphic view of a nation, people, or ethnic group as firmly fixed, neatly-bounded, monolithic, and stable over many centuries.” Most interestingly, DONIA finally argues: “It should be noted that leading Serb nationalists hold in the main to a traditional essentialist interpretation of their own nation as embodied in the term 'the Serb people,' and therefore are likely to take exception with the basic conceptual framework of this report.” (p. 2; Eng. 2).

We do not see anything controversial in an interpretation according to which national identity is a variable category. It is, indeed, changeable and constructed. However, the author's vision of nation and national movements as “constructs” is simplified. This can also be said of his caricature of “essentialism”. DONIA claims that “almost everyone” in the community of social scientists and historians rejects essentialism and endorses some variant or other of constructivism does not correspond with the facts. First of all, the authors he cites in support of his views do not claim that the nation is a “construct”. Benedict ANDERSON observed changeability, but also the durability of the nation and therefore asserts that the nation is an “imagined” but not a “fictional community”¹⁶. Eric HOBBSBAWM, to whom DONIA also refers here, has written that, in some cases, the nations of the 19th century were preceded by centuries-old, “proto-national” communities. As an example of this phenomenon HOBBSBAWM cites the English, Russians, and - Serbs.¹⁷ Thus DONIA seeks to support his views by citing authors who see things differently from him.

In today's academic world constructionism, as understood by DONIA, is not the only legitimate approach to the study of nations and nationalism. One of the leading experts in the field, Anthony SMITH, was once regarded as “primordialist” and is today seen as an “ethnosymbolist”; his position is somewhere between “primordialism”, which emphasises the antiquity of nations or ethnic communities that precede them, and “constructionism”.¹⁸ The situation concerning contemporary research into nations and nationalism is obviously more complex than Robert J. DONIA seeks to portray it.

What, then, of the essentialism of the “leading Serb nationalists”? Who does the author have in mind? Which historical period? The term “leading Serb nationalists” is very vague and collective. From Dositej OBRADOVIC and Vuk KARADZIC at the end of the 18th and beginning of the 19th century, to Jovan SKERLIĆ and Jovan CVIJIC, leading Serbian intellectuals viewed the category of the nation as being subject to change, be that through the will of the very members of the nation or that of foreign state authorities in Austria and the Ottoman Empire. Dositej OBRADOVIC and Vuk KARADZIC already separated the Serbian

¹⁶ ANDERSON, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York, 1991, pp. 5-7.

¹⁷ HOBBSBAUM E., *Nacije i nacionalizam od 1780: Program, mit, stvarnost*, Belgrade, 1996, p. 86.

¹⁸ For an outline of theories of nations and nationalism, see *Nationalism*, ed. by HUTCHINSON, J. and SMITH, A. D., Oxford and New York, 1994.

national idea from its church roots and linked it to language and free choice. Serbian intellectuals, in the spirit of the Enlightenment, convinced that religion had to become a private matter, already sought towards the end of the 18th century to establish permanent cooperation and links with the Muslims and Catholics of Bosnia and Herzegovina, among whom national consciousness was developing at a much slower pace than among the Serbs. Thus, the Yugoslav idea would take shape through interaction with the Croatian Illyrian movement; it was through the efforts of the Serbian army and Serbian ideologists that the Yugoslav state was created in 1918. Had the Serbian nationalist ideologues been “essentialist” in their leanings, would they ever have attempted to “construct” a new, Yugoslav nation out of the Orthodox, Catholics and Muslims within the Kingdom of Yugoslavia? The opposite is true: the dominant interpretation of the national idea among the Serbian intellectuals of that time was “French”, “RENAN’s” and, in the contemporary sense of the word, constructionist.¹⁹ Finally, it is not clear why DONIA claims, without any evidence, that the phrase “Serb people” implies immutability, essentialism and nationalism; in both the Serbian vernacular and expert literature, it denotes what is, for example, the expression *peuple français* for the French or the expression “English people” for the English.

True, the strange sentence about “leading Serb nationalists” is written in the present tense. If it refers to extreme Serbian nationalists of the kind found in almost all European countries today, whose main characteristic is hostility towards immigrants and people of different faiths and ethnic background, these cannot be taken as the only relevant samples of public opinion and this applies equally in the Netherlands and France and in Serbia. If it refers to the leading Serbian intellectuals today, or the members of the Serbian academic community, then this statement is simply incorrect and arbitrary, because it ignores the vast differences that exist within every country, including Serbia. This view of the “leading Serb nationalists” as being some kind of an undifferentiated collective, lagging behind contemporary global theoretical trends, taken together with the author’s persistent disregard for the work of Serbian academics and his systematic denunciation of Serbian politicians and officers, whom he blames for all the evils that have befallen the countries of the former Yugoslavia, seem to point the author’s deeply held cultural prejudice against Serbs.

Breaking up Federal Yugoslavia and preserving a unitary Bosnia and Herzegovina: double standards

At the very beginning of the narrative about the Yugoslav crisis and wars, it is clear that the author’s approach cannot be said to be objective. Instead of trying to *explain what happened and why*, DONIA simply takes one side in a bloody civil war which lasted from 1991 until 1992. He declares support for the Slovenes and the Croats in their fight against the JNA and the Serbs. This is certainly not the optimum position for someone who wants to be regarded as, what DONIA himself calls, “a professional historian”.

¹⁹ For a history of South Slavic nationalisms, see EKMECIC, M., *Stvaranje Jugoslavije 1-2*, Belgrade, 1989. See in KOVIĆ, *From Vienna to Paris: Serbian Elite Between Central and Western Europe (1893 – 1914)* in Gabriella Schubert (Hg.), *Serbien in Europa: Leitbilder der Moderne in der Diskussion, Forschungen zu Südosteuropa*. Sprache - Kultur - Literatur, band 3, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2008, 53-60; *Id. Politicke ideje Jovana Skerlica: Pogled iz 2014. godine*, Letopis Matice srpske pp. 494-4 (October 2014), pp. 465-472., BATAKOVIĆ D. T., *Les sources françaises de la démocratie serbe*, Paris 2013, pp. 357-365.

The author seems to display a degree of nostalgia for Tito's times. In paying tribute to the partisan army as the predecessor of the JNA, DONIA gets carried away and forgets the facts. He thus claims that it liberated the country in 1945 "with only modest outside assistance" (p. 4; Eng. 4), which can be considered to be a substantive mistake because the decisive role in the liberation of the capital of Yugoslavia, Belgrade, from Nazi occupation was played by the Soviet Red Army.²⁰

DONIA then describes the disintegration of Yugoslavia and goes to the other extreme by painting the JNA and Yugoslavia exclusively in shades of black. By supporting the secession and nationalism of the Slovenes and Croats (on page 5, Eng. 5, DONIA explicitly refers to the winners in the Slovenian and Croatian elections of 1990 as "nationalists"), he plumps for the break-up of the multi-ethnic, federal Yugoslavia in the first chapter already. Further on in the Report DONIA will also declare his support for the efforts of the Muslim and Croatian nationalists (he refers to the winning political parties in the 1990 elections in BH, the SDA, SDS and HDZ, as "nationalist parties") to secure the secession of Bosnia and Herzegovina, completely omitting to mention the attempts of the leadership of Serbia and some leaders of the Bosnian Muslims (led by ZULFIKARPASIC) to preserve a multicultural Yugoslavia (the Belgrade Initiative of July 1991). All of this will be discussed in greater detail in this Analysis.

Despite the author's evident belief that the Serbs, Croats and other Yugoslav peoples could not live together in 1990 and 1991 in even a federal Yugoslavia, he will declare in the same Report his support for the struggle of Franjo TUDJMAN's HDZ for a unitary Croatia and Alija IZETBEOVIC's SDA for a unitary Bosnia and Herzegovina. He also shows himself as an opponent of the Serbian division of Sarajevo, and all this with reference to multiculturalism, tolerance and the need to resist nationalism. The struggle to preserve the idyllic image of Sarajevo as it supposedly existed before 1992 and defend the tolerance and common life of people of different faiths is the leitmotif of the entire Report.

The total absence of logic and consistency, which allows the same person to advocate the breaking up of the multicultural, federal Yugoslavia at the same time as he defends a unitary Croatia and a unitary Bosnia and Herzegovina, is typical of a large part of the literature on the Yugoslav wars. The illogicality, inconsistency, unfairness and short-sightedness of this approach has been clearly noted by Professor Jon FINE, one of Robert J. DONIA's former teachers. FINE quite obviously shares DONIA's affection for the Muslim project of a supposedly multiethnic BH and his hostility towards "Serb nationalism".²¹ His position was, however, logical and consistent: as an opponent of nationalism and supporter of multiethnic states, FINE also mourns the break up of Yugoslavia.²²

There is, however, one consistent approach, which is evident from the first to the last page of this Report. In all the volatile situations that succeed each other with lightning speed during the Yugoslav crisis and wars of 1990-1995, Robert J. DONIA remains a firm and consistent opponent of the Serbs. This can be expressed more precisely and politically correctly

²⁰ ZIVOTIC, A., "Beogradska operacija" in *Srpska enciklopedija 1-2*, Novi Sad and Belgrade, 2011, pp. 71-72.

²¹ DONIA, J. Robert, and FINE, J. V. A., *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, New York, 1994.

²² FINE, J. V. A., "Heretical Thoughts about the Postcommunist Transition in the Once and Future Yugoslavia", in *Yugoslavia and its Historians: Understanding the Balkan Wars of the 1990s*, ed. by NAIMARK, N. M. and CASE, H., Stanford, 2003, pp. 179-192. For a detailed account of this kind of inconsistency, see: BAKIĆ, J. *ibid.* pp. 103, 107, 392, 395, 511, etc.

by saying that he is an opponent of “Serb nationalists” and the Serbian political elite of the period, but it must also be acknowledged that they were legitimate and democratically elected by a majority of votes.

DONIA simply wants to persuade us that Slovenian, Croatian and Muslim nationalisms are good, but Serbian nationalism is evil. The overwhelming majority of Serbs, including Serbs from Bosnia and Herzegovina, wanted, for reasons of national interest, to preserve the multicultural Yugoslavia, but DONIA sides with the Croatian and Slovenian nationalists who wanted to secede. Most Bosnian Muslims wanted, for reasons of national interest, to preserve the multicultural Bosnia, and DONIA declares his support for them and opposes the Serbs who wanted to secede (and remain in Yugoslavia). One can, of course, say that the Serbs were in Yugoslavia because they were driven by nationalism, since they wanted to remain in one state in which they would be the majority people, but could not the same be said of the Muslim nationalists, who first rejected Yugoslavia and then opted for a unified Bosnia and Herzegovina in which they were already the most numerous people and were on the way to becoming an absolute majority? The Muslims, DONIA will say, did not want to live in a state ruled by Slobodan MILOSEVIC (p. 21; Eng. 22). But why would the Serbs want to live under the rule of Franjo TUDJMAN or Alija IZETBEOVIC?

What is the principle and logic behind such inconsistency on the part of Robert J. DONIE? He has simply chosen a side and consistently supports despite all academic and human logic. By the end of the Report his affections will prove to be staunchly on the side of Alija IZETBEOVIC and the Bosnian Muslims, despite the complexity of the civil war in BH. His attitude towards the Croats can be described as ambivalent; when they wage war against the Serbs, he supports them, but they fall from his favour when they turn against the Muslims. The following question remains open: is the pen of Robert J. DONIE primarily steered by his negative bias against the Serbs (and Serbian nationalists) or his positive bias in favour of the Muslims (and Muslim nationalists)? The answer to this interesting question has no special significance for this analysis, which is concerned with the academic and scientific validity of his Report; at this juncture, however, it can be said that the motivation and method with which he approached the writing of it are neither academic nor scientific.

“Inconvenient facts”

Nevertheless, Robert J. DANIA also knows how to communicate “inconvenient facts”, as Max WEBER called data that does not support our positions but has to be mentioned. This is most probably a consequence of his desire to preserve at least a semblance of an academic and scientific approach. As a rule, however, DONIE does not communicate such facts where they would chronologically be expected. As a result, they lose their logical meaning and significance for the understanding of events. They are also mentioned in only the most cursory form.

DONIA thus tells us that “the JNA in May 1990 ordered that weapons be removed from the control of local Territorial Defense (TO: Teritorijalna odbrana) units and moved to its own armories. Most local TO units complied with this order, but many in BiH and Croatia either retained some arms or acquired new ones. By then, the governments of Slovenia and Croatia were busily acquiring arms ...” (p. 6; Eng. 6).

By May 1990 arming and preparations for a violent secession were already under way in the territories of Slovenia and Croatia and, central to our purposes here, in Bosnia and

Herzegovina too. Earlier on (p. 4; Eng. 4) DONIA established that under the Constitution the JNA was the legal protector of the integrity and internal order of the SFRY: “In addition to bearing responsibility for defending the homeland from foreign foes, the force was constitutionally mandated to preserve the internal order of federal socialist Yugoslavia. Article 240 of the 1974 federal constitution stated, 'The Armed Forces of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia shall protect the independence, sovereignty, territorial integrity, and the social system of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia established by the present Constitution'.”

It is not hard to conclude on the basis of these “inconvenient facts” which was the legitimate armed force in the 1990-1992 conflict and who was setting up paramilitary units. Despite all this, DONIA’s account in this chapter of events in the first half of 1991 uses language that leaves no doubt that he does not consider the armed Croatian National Guard Corps (ZNG) and similar formations, which together with the Croatian MUP clashed with the Serbs, to be illegal paramilitary forces. DONIA says that at the time there were “clashes between Croatian security forces and local Serb militias” (p. 6; Eng. 6), and “Croatian police” and “Serb paramilitary forces”, and even that the JNA “mounted an armored incursion” into Pakrac and “drove out the Croatian police from the town” (p. 7; Eng. 7).

A Yugoslav or a Serbian people’s army

Moreover, DONIA argues that even then, in the first half of 1991, the JNA had started to side with the “Serb nationalism”: “In principle, the JNA interposed its forces between the belligerents during clashes between Croatian security forces and local Serb militias. But in most instances the JNA remained in control of contested territory or turned it over to local Serbs, manifesting its gradual turn toward Serb nationalism.” As proof, DONIA recounts three incidents that occurred in the spring of 1991 in Pakrac, Plitvice and Borovo Selo, arguing that in these cases the JNA sided with the “Serb nationalists” (pp. 6-7; Eng. 6-7). In his description of the event in Plitvice, however, the JNA is not mentioned, so it is not clear what point the author was trying to make.²³

It is not disputed that the JNA grew ever closer to the position of one of the parties to the conflict, i.e. the Serbian side, but whether that position was shared by the “Serb nationalists” is an altogether different question. Three important questions, however, arise from the cited testimony. Why did the JNA grow closer to the Serbs? To what extent did their positions actually grow closer and did what DONIA calls the “transformation of the JNA into a Serb nationalist force” (p. 4; Eng. 4) really occur? Finally, given that DONIA considers the retention of disputed territory or its handover to the Serbs to be evidence of the JNA’s turn towards the “Serb nationalists”, what happened in those instances when it did not do that and when it allowed Croatian units to enter Serbian or mixed Serbo-Croatian villages?

In Chapter 2, “The Transformation of the JNA” (pp. 4-12, Eng. 4-12), Robert J. DONIA provides some answers to these questions. First, he shows that the JNA turned towards the Serbian side gradually. The JNA was, in his opinion, truly a Yugoslav institution. The following

²³ This is how DONIA relates the event: “In a similar incident later in March, local armed Serbs seized the resort hotel complex at Plitvice, a National Park along a main road connecting Zagreb to the Adriatic Coast. Croatian police raided and recaptured the park, leaving one Serb and one Croat dead. Croat police remained for several months but were forced to leave the park by further Serb paramilitary actions in late August 1991.”

statement is especially important: “In the eyes of JNA commanders, the battles for Slovenia, Croatia, and Bosnia were all part of a single conflict in which the army struggled in vain to preserve intact all of Yugoslavia and its social system, or as much as could be salvaged. The JNA's senior officers were prepared to fight if necessary for every square inch of Yugoslav soil to keep the country whole.” (p. 5; Eng. 5-6).

This opinion is contrary to the position stated on the preceding page concerning the “transformation of the JNA into a Serb nationalist force” during the fighting in Kijevo in August 1991. It is important to note that the author here interprets the JNA's objective during the war, not only in Slovenia and Croatia, but also in Bosnia and Herzegovina, as a fight for the preservation of Yugoslavia (and not for the creation of a “Greater Serbia” which, unlike the multi-ethnic Yugoslavia, was the logical objective of the “Serb nationalists”). This, indeed, may explain the actions of General Milutin KUKANJAC to stop the fighting in Sarajevo, in the first days of the conflict. Yugoslavism can explain not only “the JNA's neutral peacekeeping strategy in Croatia”, which the author says was deplored by Colonel MLADIC (p. 9; Eng. 9), but its unwillingness to exercise its constitutional powers and the vast military superiority it had at the beginning of the conflict in order to stifle the rebellion in Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina. DONIA says that the divisions within the Federal Presidency thwarted one such plan by the JNA (pp. 6; Eng. 6).

The interpretation of one researcher, that the gradual convergence of the JNA with the interests of the Serbs, which is difficult to dispute, was unintentional, and that Federal Army Minister General Stevan MIRKOVIC and Chief of Staff General Blagoje ADZIC were essentially old-school Yugoslavs who had nothing in common with Slobodan MILOSEVIC except a common enemy, sounds convincing.²⁴ This is even Robert J. DONIA's opinion. He too says that in the 1991-1992 conflicts the Slovenian and Croatian nationalists had the upper hand and that their actions forced the JNA, as the last genuinely Yugoslav institution, to adopt an increasingly warlike position. DONIA notes that “the JNA's senior officers weighed the possibility of siding with Serb separatists as a way of crippling the Croatian and Slovene drives toward independence” (p. 6; Eng. 6). With the escalation of their demands, their arming and the declaration of independence and transition to an open armed conflict, the position of the JNA further hardened. He thinks the war in Slovenia was particularly important in this respect. “In the wake of its humiliation in Slovenia, the JNA in Croatia abandoned its strategy of restraint and began to side overtly with Serb nationalists. In his memoirs, General Kadijevec wrote that the army changed its self-assigned role in ‘later summer’ 1991 from separating the two parties to ‘defense of the Serb people in Croatia so as to liberate, in all respects, all areas with a majority Serb population from the presence of the Croatian military and Croatian authority’.” (pp. 8-9; Eng. 9).

The JNA was therefore forced to act, and this can be said not only of its actions in Bosnia and Herzegovina, but also the actions of the VRS; it was the secessionists who set events in motion in Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina.

More important in this evolution of the JNA towards “Serb nationalism” than the war in Slovenia was something that DONIA mentions in only one sentence – the fact that the Croatian paramilitary units attacked and besieged JNA barracks and cut off their electricity, water and

²⁴ BAKIC, J. *ibid.* p.242

other supplies. Unlike the Slovenian and Croatian units, the Serbian units did not shoot at the JNA. At the same time, Croatian paramilitary units were making increasingly frequent attacks on Serbian and Serbian-Croatian settlements. It is more likely that these events, rather than the war in Slovenia, moved KADIJEVIC to write that in “later summer” the JNA, instead of defending external borders, turned towards defending Serbian villages in Croatia.

The defence of the besieged JNA barracks in Sinj, Sibenik and Split from humiliating blockades was the main reason for the operation in Kijevo in August 1991. The defence of the road between Knin and Sinj and several Serbian villages to the south, which DONIA stresses, came later (p.7-10; Eng. 7- 10). Given the above, and in particular what will be discussed below in the analysis of the events in Sarajevo, his claim that the “transformation of the JNA into a Serb nationalist force” took place during the battle for Kijevo in August 1992, or that this was when the JNA began to shift from defensive to offensive operations supported by local Serbian paramilitary units, seems unconvincing. Finally, the author’s attempt to link this switch with the role of Ratko MLADIC in these operations is not convincing either. The 9th Corps of the JNA was under the command of General Spiro NINKOVIC at the time, while MLADIC was a colonel and Chief of Staff of the 9th Corps.

Defence against the blockade was the main reason for the operations in Vukovar, a town that DONIA says, without any explanation of the context, was “besieged” by the JNA, which “wrought great destruction” on it and forced its “last defenders” to surrender. In Sarajevo also operations began with the JNA’s attempts to resist the blockade of the barracks, but despite the attacks on and humiliation of the army, it did not suffer the same fate as Vukovar. The author also sounds unconvincing when he asserts that the JNA “assaulted” Dubrovnik but “never conquered Dubrovnik, despite an aggressive infantry assault on the hills overlooking the city” (p. 9-10, Eng. 12). There is no doubt that, given its supremacy, the JNA could have taken this city if it had really wanted. Finally, it is common knowledge that not all JNA barracks resisted the Croatian paramilitaries. Unlike the JNA garrisons in Knin and Vukovar, condemned by DONIA for carrying out their constitutional obligations, the garrisons in Gospic, Virovitica, Slavonski Brod and Ploce surrendered, but DONIA does not mention this.²⁵

Finally, there remains the question of what happened to the Serbian settlements that the JNA did not protect and allowed the “Croatian defenders” to enter?

Serbs had no reason to believe the new Croatian authorities. At the first General Assembly of the HDZ, held on 24 and 25 February 1991, Franjo TUDJMAN said: “The Independent State of Croatia was not only a quisling creation and a fascist crime; it was also an expression of the historical aspirations of the Croatian people”.²⁶ After the HDZ won the elections in April 1990, they started demanding that Serbs sign oaths of loyalty to Croatia. They also started dismissing Serbs, first from the police, and then from the courts and editorial post in newspapers and magazines. Violence against priests of the Serbian Orthodox Church was on the rise and churches and cemeteries were desecrated. Serbs were intimidated and their houses, shop fronts, offices and cars blown up.²⁷ Armed conflicts started as early as August 1990, in

²⁵ GUSKOVA J., *Istorija jugoslovenske krize 1990-2000*, Vol. 1, Belgrade, 2003, p. 250.

²⁶ MARKOVIĆ, B., *Yugoslav Crisis and the World: Chronology of Events, January 1990-December 1995*, Belgrade, 1996, p. 10.

²⁷ MANN M., *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*, Cambridge 2005, p. 382; GUSKOVA J., *ibid.*, pp. 206-207.

Benkovac.²⁸ In the autumn of 1990 there were arrests and liquidations of Serbs in Banija, Gospić and Split.²⁹ All this brought back horrifying memories of the very similar measures with which the slaughter of Serbs in the NDH began in 1941.³⁰

In the new Constitution of the Republic of Croatia in December 1990 the Serbs lost their status as a constituent people and Croatia became a unitary “nation-state of the Croatian people”.³¹ The Serbian National Council of the Serbian Autonomous Region of Krajina, which had been proclaimed on 1 October 1990, adopted on 28 February 1991 a Declaration of Independence from Croatia on the basis of which the Krajina would remain within Yugoslavia. From early March 1991 armed clashes became more frequent and on 3 May 1991 Serbs in Zadar and Sibenik suffered a true pogrom in which about 350 Serbian houses and shops were destroyed.³²

Robert J. DONIA does not mention these events. On the contrary, he argues that the refusal of the JNA to allow the Croatian authorities into Serbian villages was a sign of the JNA getting closer to Serbian nationalists. It is natural that he does not mention, for example, Grubišno Polje, which the JNA did not protect, enabling the ZNG to expel its Serbian residents and complete in their attacks of August and early of November 1991 what had been started there by the Ustasha liquidations in 1941.³³ What happened in those areas of Croatia where the JNA did not “support the Serb nationalists” and resist “the Croatian security forces” is convincingly demonstrated by the persecutions and killings of Serbs in Western Slavonia; the JNA had refused to deploy its Varaždin and Bjelovar corps in the local Serbian villages.

The nature of the author’s approach to the selection of facts is evident from the emphasis he puts on the participation of the Serbian paramilitary units loyal to Vojislav SESELJ in these conflicts (P. 7; Eng.7) without mentioning the Croatian extremists Tomislav MERUP and Branimir GLAVAS or the unresolved murder of the Osijek Chief of Police, Josip REICHL-KIR, who was trying to stop the clashes with the Serbs.³⁴

Lost in translation: the SDA and the HDZ - nationalist or national political parties

In the first paragraph of Chapter 3, “Sarajevo's Growth, Composition, and Voting Behavior”, Robert J. DONIA discusses the multi-party elections in Bosnia and Herzegovina in November 1990: “These events account for the emergence of nationalist leaders and prefigured the rivalry among them that eventually led to war and the Sarajevo siege.” (p. 13; Eng. 13).

This is a very important statement and one correction must first be made. In discussing this election and the winning political parties (the SDA, SDS and the HDZ), the author’s terms “nationalist leaders” and “nationalist parties”, which mean, respectively, *nacionalisticke vodje* and *nacionalisticke stranke*, have been translated as *nacionalne vodje* and *nacionalne stranke* (pp. 13, 14, 19, 20, 21, Eng. 13, 14, 20, 21, 22), which would equate to “national leaders” and “national parties”. Only once, on page 1 (Eng. 1), did the translator have to “admit” that

²⁸ MARKOVIĆ, B., *ibid.*, p. 12.

²⁹ GUSKOVA J., *ibid.*, pp. 206-207.

³⁰ For measures taken against Serbs in 1941, see: JELIĆ BUTIĆ, F., *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977, pp.165-166.

³¹ MARKOVIĆ, B., *ibid.*, p. 13.

³² *Ibid.* p. 18.

³³ STOKES, Gale, *The Walls Came Tumbling Down* (Oxford University Press, 1993), pp. 169-172.

³⁴ MANN M., *ibid.*, p388.

nacionalisti came to power in Bosnia and Herzegovina in 1990, probably because there is no equivalent, value-neutral word for the word “nationalists”.

This is not, however, an insignificant distinction. It is clear that Robert J. DONIA considers *all three* political parties that won the 1990 elections, i.e. the SDA, the SDS and the HDZ, to be nationalists and their leaders to be nationalist leaders. The translator, however, mitigates and even changes the author’s assessment. Interestingly, only in relation to the Serbs did the translator correctly translate the term “Serb nationalist leaders” as *srpske nacionalisticke vodje* (p. 15; Eng. 15).

Thanks to the translator, this paper, which is academic in form although it suffers from a chronic bias, has been changed even in those places where the author manages to be objective. The SDA, HDZ and their leaders cease to be nationalists, while the SDS and its leaders remain stuck with this label. Speculation as to whether these omissions are intentional or accidental would be too much of a digression, but it must be said that it is surprising that this kind of mistake is made by translators at the ICTY, a tribunal that deals to such extent precisely with nationalism and its consequences.

Another important detail in the quoted statement contradicts the rest of this Report: it is argued here that the war in BH and the siege of Sarajevo were the result of rivalry between the nationalist leaders who won the 1990 elections. Later on, however, he argues that the war was the result of the already existing plans of “Serb nationalists”. Whence this curious contradiction? We can only guess.

The “historical background”

This chapter is the only place where the author ventures into the broader historical context of the events in Bosnia and Herzegovina and Sarajevo in the 1991-1995 period, to which he devotes one paragraph (p. 14; Eng. 14). Even in those few pared down sentences, as in several subsequent statements about “common life” and “neighborliness” in Sarajevo (p. 17; Eng. 17-18), the author clearly strives to paint an idyllic picture of Bosnia and Herzegovina’s past, especially in the period just before the 1992 crisis and the war, and relations between citizens of different faiths. How then, the reader must wonder, was it even possible for BH citizens to vote for the nationalists and then start such a bloody war? The author’s answer is that the tolerant, neighbourly and harmonious Bosnia and Herzegovina was attacked by Serbian nationalists.

Multi-ethnicity and tolerance cannot be contentious as ideals. Incidentally, we note the author’s disposition to show tolerance for Slovenian, Croatian and, especially, Muslim nationalism. What is contentious, however, is the ahistorical, idealised and simplified picture of the past of Bosnia and Herzegovina and Sarajevo put forward in this Report.

With full understanding for the author’s intention to be concise, his disregard for the historical context of what happened in Bosnia and Herzegovina from 1991 to 1995 is dubious, and this applies even to the allegations in the Indictment in the case *The Prosecutor v. Ratko Mladic*. In the first sentence of his Report the author declares that it is precisely the “historical background” and the context of the Indictment that are its main theme. It turns out, however, that his Report offers such a reduced, simplified and biased picture of the past that it is precisely the historical background that needs to be added.

At the beginning of this analysis we outlined three key contexts missing from this Report. From its first to its last page it is dedicated to the first of these missing contexts, the actions of

the Muslim and Croatian protagonists of the Yugoslav war drama, and the last chapter will discuss the “external factor” and the activities of the USA and European countries. The context immediately before the 1992-1995 war in Bosnia and Herzegovina has already been discussed. We therefore seek permission to turn now to the third, broader historical context and several key phenomena without which, in our opinion, it is impossible to understand the events and personalities referred to in the Indictment and the social facts and processes, particularly demographic trends, discussed in the Report.

Robert J. DONIA discusses Ratko MLADIC for the first time at the point when the latter took up a post in the 9th Corps. This is how DONIA explains his basic political idea and combat motivation: “As he later explained to his biographer, he saw his first duty as defending the Serb people against a longstanding Croat plan to push Serbs out of Croatia and back across the Drina River far to the east.” (pp. 9-10; Eng. 9-10). If we ignore an incorrect translation that could lead the reader to think that Robert J. DONIA does not know that Croatia does not extend as far as the River Drina,³⁵ there remains, nonetheless, the following unanswered question: from where did this colonel, a Serbian career soldier from Bo`inovici near Kalinovik who lost his father in the Second World War, acquire such ideas? Only a broader historical context can give us the answer.

An “unfortunate legacy” and the ideals of the Enlightenment

When Bosnia and Herzegovina fell under Turkish rule it became an integral part of a gigantic empire based on Islamic sharia law. The Ottoman Empire drew its vitality and strength from a Jihad against the infidel Christian states to the west and heretical Persia to the east. The Muslims were the ruling class, while Christians and Jews were *zimije* - protected by the Sultan, yet second-class subjects. The clear religious division between privileged and subject populations persisted in Bosnia and Herzegovina right into the 19th century and the period of the *Tanzimât* reforms. The Bosnian beys were famous for their tenacious resistance to modern reforms coming from Constantinople. Although Omar Pasha crushed the resistance of the Bosnian beys in the mid-19th century, a new system gradually emerged in Bosnia and Herzegovina in which overwhelmingly Muslim *spahije* owned the land while Orthodox Serbian peasants were landless serfs. This order was preserved and passed on even to the period of the Austro-Hungarian rule.

The Ottoman Empire of the 16th century was a strong, ordered and rising state; by the 18th, 19th and 20th centuries it was unable to provide even the most basic physical and material security to its subjects, especially in peripheral areas such as Bosnia and Herzegovina. These were the roots of the First Serbian Uprising of 1804, which gave rise to the free Serbian state of the modern era.³⁶

The Ottoman Empire was based on the idea of a holy war and throughout its existence it was constantly at war. Bosnia and Herzegovina was an outlying military frontier of the Empire for centuries and this brought it the unfortunate legacy of a country stricken by war and suffering. In all the great wars waged by the Ottoman Empire from the 16th century onwards,

³⁵ In the original English this sentence reads: “As he later explained to his biographer, he saw his first duty as defending the Serb people against a longstanding Croat plan to push Serbs out of Croatia and back across the Drina River far to the east.”

³⁶ BATAKOVIĆ, D. T., *The Serbs of Bosnia and Herzegovina: History and Politics*, Paris 1996, pp. 25-45.

Muslim, Orthodox and Catholic Bosnian who spoke the same language fought against each other in the interests of their “one-faith” (Ottoman, Austrian and Russian) empires. Great European and world wars were turned at the local level in Bosnia and Herzegovina into the mutual annihilation of neighbours. This was an unfortunate tradition lasting many centuries that can be said to have begun with the arrival of the Ottomans in these parts and become especially intense after the Cretan War (1645-1669) and the War of the Holy League (1683-1699). Even in the 18th century, when European wars had lost their religious hues, the wars between the Ottoman and Habsburg empires in the Balkans remained religious conflicts in which Bosnian Muslims stood on the side of the Turks, the Catholics on the side of the Austrians, and the Orthodox either on both sides or on the Austrian side. With the rise of Russia and emergence of the modern Serbian state, starting from 1804 the Orthodox population gained a new stronghold, while the Muslims gradually lost their old bases as the Ottoman Empire grew weaker.³⁷ Even the First and Second World Wars in Bosnia and Herzegovina had all the characteristics of traditional religious conflicts, and after decades of living in an atheistic society, ancient religious divisions revived with lightening speed in the 1992-1995 war.

There was, therefore, “common life” but the term “parallel worlds” would be a more realistic description. It was like living on the slopes of a volcano; Orthodox Christians, Muslims, Catholics and Jews lived alongside each other until, in times of crisis and war, the volcano erupted again. The local populations exploited incursions by foreign armies into BH to resume conflicts interrupted in previous wars. Both Christians and Muslims had oral traditions of epic poetry that, beginning with the Cretan War, celebrated instances of mutual extermination in the name of distant emperors, sultans and popes.³⁸

From Dositej OBRADOVIĆ in the late 18th century to Jovan SKERLIĆ in the early 20th century the Serbian national idea sought to interpret the nation as a community based on language, origin and interests. It advocated an end to the tradition of mutual persecution, and the cooperation and unification of those who spoke the same language and lived as neighbours, whereas religious affiliation was to be left, in the spirit of the European Enlightenment, to the private sphere.³⁹ The Serbian national idea implied popular sovereignty expressed in democratic politics and independent decision-making without the influence of the great powers. This tradition was continued in the Yugoslav idea; it had strong roots also in Croatian political thought. Yugoslavism was a “happy medium” for those who wanted cooperation, freedom and independence from the influence of the great powers, but did not want to make a choice between the Serbian or Croatian name; this idea was ideal for areas with complex, changing identities, such as Bosnia, Herzegovina and Southern Dalmatia with Dubrovnik in its centre. It was precisely Dalmatia and Bosnia and Herzegovina that became the main centres of the Yugoslav movement in 1914, on the eve of creation of the Yugoslav state. Gavrilo PRINCIP, the young Serb from Bosansko Grahovo who assassinated the Austrian Archduke Franz Ferdinand in

³⁷ For detailed account, see: STAVRIANOS, L. S., *The Balkans since 1453*, London, 2001, pp. 117-250.

³⁸ For the cultural situation in BiH at the time, see: ANDRIC, I., *Razvoj duhovnog zivota u Boni pod uticajem osmanske uprave: Doktorska disertacija*, Belgrade, 1995.

³⁹ EKMECIC, M., *Stvaranje Jugoslavije 1*, Belgrade, 1987, pp. 7-57; KOVICH M., *Protector, Neighbour, Enemy: the Habsburg Empire and the Serbs (1780-1914)*, *Studies in Ethnicity and Nationalism* (2005), pp. 81-102; KOVIC, M., *Zajednicko naseldje: Ideje prosvetenosti u “Srpskom knjizevnom glasniku (1901-1914): Tradicija prosvetenosti/prosveticivanja u srpskoj periodici*, Institute for the Study of Literature and the Arts, ed. JOVICEVIC, T., Belgrade, 2012, pp. 179-196.

Sarajevo on Vidovdan, also belongs to this tradition; at his trial he repeatedly described himself as a Yugoslav.⁴⁰

Fostering the “unfortunate legacy”

Dalmatia and Bosnia and Herzegovina were ruled by the Habsburg monarchy, the bitter enemy of the idea of unification of the Southern Slavs in an independent state. Having crushed the armed resistance of the Muslims and occupied Bosnia and Herzegovina in 1878, one of the first moves of the Austro-Hungarian Empire was to conduct a population census. The results showed that the newly-conquered population of BH consisted of 42.88% Orthodox Christians, 38.73% Muslims, 18.08% Catholics, 0.29% Jews and 0.02% others.⁴¹

The Hapsburg regime conserved feudal serfdom and made great efforts to direct the existing ethnic tensions in the direction it desired. It saw as its main opponent the Serbian and Yugoslav idea, which aimed to unite Bosnia and Herzegovina with Serbia and Montenegro, and Russian influence which was sought behind all of this. A complex policy was pursued to win over Muslims and create fundamental mistrust. The Monarchy relied primarily on the Bosnian Catholics. Roman Catholicism was the main pillar of the Habsburg Empire, just as Islam was for the Ottoman Empire. Benjámín KÁLLAY, the governor of Bosnia and Herzegovina from 1882 to 1903, tried to make Muslim, Orthodox and Catholic Bosnians into a new “Bosnian nation” in order to counter Serbian nationalist propaganda. Disappointed with the modest results of his experiments with identity, towards the end of his term KÁLLAY reverted to reliance on the Catholics, and so Croats and newly installed Catholic administrators remained the mainstay of the government until the end of Austro-Hungarian rule.⁴²

One of the primary goals of Austro-Hungarian policy in Bosnia and Herzegovina was to thoroughly change in the ethnic structure. This aim was to be achieved by settling Catholics in the province and simultaneously moving Orthodox Christians and Muslims out. In the first phase after 1878 there was significant migration from neighbouring regions, and this was followed by the planned settling of foreigners from various parts of the Monarchy. It is estimated that a total of 30,000 settlers arrived, mostly from German-speaking Central European lands,⁴³ By 1904, 24 such colonies had been created in Bosnia, and the plan was to link up the entire area along the Drina river. According to the 1910 census, there were 114,591 foreigners in Bosnia and Herzegovina, accounting for 6.04% of the total population.⁴⁴

With their attempts to manipulate complex inter-ethnic relations in Bosnia and Herzegovina, and especially with their bias, the Habsburg authorities reopened old wounds. The unresolved agrarian question and the humiliating treatment of Orthodox serfs by Muslim landowners were reliable means of preventing any potentially dangerous cooperation between Muslims and Orthodox Christians. On the other hand, insisting that Bosnian Catholics were

⁴⁰ PRINCIP G., *Dokumenti i secanja*, ed. KOVIC, M., Novi Sad and Belgrade, 2014.

⁴¹ KRALJAČIĆ T., *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo, 1987, p. 14.

⁴² *Ibid.*, pp. 295-308; OKEY, R., *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia 1878-1914*, Oxford, 2007, pp. 55-143.

⁴³ ŠEHIĆ, N., “Politika iseljavanja i useljavanja na području Bosne i Hercegovine 1918-1921. godine”, in *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, p. 198.

⁴⁴ PEJANOVIĆ, Đ., *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1955, p. 41.

actually Croats⁴⁵ and pitting Croatian against Serbian nationalism was the most effective means of preventing cooperation between Orthodox and Catholic Christians, especially on a Yugoslav basis.

The first attempts to organise political life in the country showed that the members of the three communities voted exclusively for representatives of their faith. From its inauguration in 1910, the Bosnian Parliament immediately became an arena for arguments between Serbian, Croatian and Muslim deputies. The Serbian and Muslim parliamentary clubs cooperated in their demands for the autonomy of Bosnia and Herzegovina, but this cooperation broke down on the agrarian question, and the language question became a bone of contention between the Serbs and the Croats. The government managed to separate the Muslims from the Serbs and tie them to the Croats when a firm Croatian-Muslim parliamentary bloc was created against the Serbs, enabling the majority to force through a number of laws. This gave the president of the Croatian National Community, Dr Jozo SUNARIĆ, the right to say, “We have crushed the Serbs!”⁴⁶

The First World War as a war against civilians

The Austro-Hungarian Empire did not just conserve this “unfortunate legacy”, but actually nurtured and channelled it in the desired direction. This is best seen in its war against Serbia, Montenegro and its own Serbian subjects from 1914 to 1918. Little is known about the suffering of Serbian civilians in Bosnia and Herzegovina as a result of the Great War.

After the Sarajevo assassination, four corps, including the 15th Sarajevo Corps and the 16th Dubrovnik Corps, were sent across the Drina river on a punitive expedition against Serbia in August 1914. They included mobilised Croats, Muslims and Serbs from Bosnia and Herzegovina and Dalmatia. Wishing to put an end to the Yugoslav idea, General Oskar POTIOREK, commander in chief of the Austro-Hungarian army and military governor of Bosnia and Herzegovina, deliberately sent South Slavs to attack Serbia. Serbs who refused to fire on Serbs were summarily executed or imprisoned. Together with the 13th Zagreb Corps, these units would go on to commit mass crimes against the civilians of the Kingdom of Serbia.⁴⁷ The evil seed, which the Austro-Hungarian Empire had found and nurtured in Bosnia and Herzegovina, would sprout again.

On 28 June 1914, immediately after the assassination, street pogroms against Serbs had already started in Sarajevo. The next day Croatian and Muslim protesters intensified their violence in Sarajevo and in other areas of Bosnia and Herzegovina. The authorities not only failed to take any significant steps to prevent the pogroms, but actually encouraged them. Similar scenes were repeated a month later, when, on 28 July, Austro-Hungary declared war on Serbia. In Mostar, for example, the Orthodox Church and the palace of Metropolitan Petar Zimonjić

⁴⁵ On the problem of slow acceptance of the Croatian national name by the Catholics in Bosnia and Herzegovina, a prominent member of the Provincial Government, Adalbert SHEK, wrote in his 1910 memorandum (“Bosnia and Herzegovina and the Constitutional Changes”): “When a Serbian [i.e. Orthodox – author’s note] peasant is asked about his ethnicity, he confidently replies that he is a Serb, but when a Catholic peasant is asked the same question, he shyly responds that he is a Catholic. I have never heard a Bosnian peasant say that he is a Croat. In contrast, Bosnian intellectuals, artisans and merchants of the Catholic faith recognise without exception that they are Croats.” Quoted in: IŠEK, T., *HSS u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981, p. 20.

⁴⁶ *Ibid.*, 79.

⁴⁷ REISS, R. A., *Report upon the atrocities committed by the Austro-Hungarian Army during the first invasion of Serbia*, London, 1916.

were looted.⁴⁸ This, however, was only the beginning of the plight of Serbs in Bosnia and Herzegovina during the First World War.

Already in July and August 1914, the Austrian authorities enacted a number of laws, regulations, decrees and orders directed against Serbs. Serbian schools were closed and use of the Cyrillic alphabet prohibited, all Serbian societies were dissolved, the Serbian flag was banned, the Serbian custom of celebrating family patron saints was prohibited, and even the traditional Serbian cap was forbidden. The most drastic, however, were the orders establishing courts martial for civilians in all garrisons and large military units, an order to take hostages who had to guarantee with their lives internal peace and the security of strategic facilities, and an order exiling all politically suspect individuals who had left the country without permission, which included confiscation of their property and expulsion of their families.

Even before the start of military operations, prominent Serbs were being arrested. More than 100 hostages were taken from Mostar alone. The Austro-Hungarian army courts were particularly ruthless. People were sent to the gallows for the most banal reasons. Evidence was not even sought and judgments were usually rendered on the basis of secret reports. In this climate of fear, denunciations were regular and many people died because of feuds with their neighbours. Groups of people were hanged in public squares and in front of churches, schools and the like. Among the first casualties were Orthodox priests. Of 343 Serbian parish priests in Bosnia and Herzegovina at the time of the assassination in 1914, seven were subsequently executed, 56 were charged or convicted, and 156 were sent to concentration camps or taken as hostages, meaning that more than 65% of Orthodox priests in BH lost their freedom.⁴⁹

Mass arrests and internment started in Bosnia and Herzegovina from the moment the Austro-Hungarian government issued an ultimatum to Serbia. After military operations were launched, arrests and internment in notorious camps throughout the Monarchy became part of the everyday life of the Serbian population in Bosnia and Herzegovina. The most notorious Austro-Hungarian camps for Serbs were Arad, Komárno, Sopron, Neszider, Kecskemét, Turonj and others throughout the monarchy, and in Bosnia they included Doboj, Žegar near Bihac and numerous other smaller camps. Mauthausen in Austria had a concentration camp in both First and Second World Wars and the same was true of Terezín in the Czech Republic, where the Sarajevo assassin Gavrilo PRINCIP died and Hadži LOJO, who led the armed resistance of Sarajevans against the Austro-Hungarian Empire in 1878, was imprisoned.⁵⁰

Vladimir ČOROVIĆ talks of 5,500 prisoners in Arad, almost half of whom died there.⁵¹ The first transport of about 600 Serbian men, women, and children was sent to the Doboj camp on 27 December 1915. By the end of the war, 45,000 men, women and children from Bosnia and Herzegovina and Serbia had passed through this camp alone. Living in inhuman conditions, exposed to all kinds of torture, heavy physical labour, hunger, weather and infectious diseases, internees died in huge numbers. In the month of April 1916 alone, 643 children died in the Doboj

⁴⁸ Archive of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: ABiH), Provincial Government in Sarajevo (hereinafter ZVS₂), no. 2060/1919.

⁴⁹ MIKIĆ, Đ., *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914-1918*, Banjaluka, 2011, p. 236.

⁵⁰ See, KOVIC, M., *Britanci i Hadzi-Lojina revolucija: Konzul Edvard Frimen o pobuni i okupaciji Sarajeva 1878*, Mesovita gradja, Miscelanea, New series, vol. XXXII (2011), pp. 381-414.

⁵¹ ČOROVIĆ, V. *Crna knjiga, patnje Srba Bosne i Hercegovine*, Belgrade, 1989, p. 74.

camp⁵² and, according to the notes of the priest Slavko TRNINIC, over 1,000 children under the age of ten were buried in this camp in 1916 and 1917.⁵³ Pero SLIJEPČEVIĆ has calculated that in just one month the Austro-Hungarian authorities expelled 5,260 Serbian families from Bosnia and Herzegovina and confiscated their property.⁵⁴ Serbian intellectuals from BH were decimated by a series of staged “high-treason trials”.⁵⁵ The political objective of these trials was to accuse “Serbian nationalists” from Bosnia and Herzegovina and, by extension, the Kingdom of Serbia of starting the war.⁵⁶ According to estimates, a total of about 320,000 inhabitants of Bosnia and Herzegovina perished in the First World War, of whom 200,000 were Serbs.⁵⁷ In the First World War there were more than 1,247,000 victims in Serbia alone.

Key Context: NDH /Independent State of Croatia/

In World War Two, after 20 years in a new multiethnic state, the Kingdom of the SHS /Serbs, Croats and Slovenes/ and Yugoslavia, the “unfortunate legacy” penetrated the membrane of coexistence and the Yugoslav ideology with a new, unforeseen force. It has already been noted that, looking at it from the long perspective, World War Two and the NDH were the most significant “historical backdrops” to the events that were played out in Bosnia a Herzegovina between 1992 and 1995.

According to the date of the German occupiers, at the time of its proclamation on 10 April 1941, 6,285,000 people lived in the territory of the Independent State of Croatia (NDH), which mainly included today’s Croatia and Bosnia and Herzegovina. Of those, 3,300,000 (52.5%) were Croats, 1,925,000 (30.62%) were Serbs, about 700,000 (9.46%) were Muslims, and the rest were of other ethnicities⁵⁸. The main goal of the NDH was to fortify its borders with Serbia on the Drina river and to finally resolve the “Serbian question”. That was achievable only if the area between the Adriatic sea and the Drina river were completely “cleared”, primarily of Orthodox Serbs and then of Jews and Roma. The Muslims in BH were declared Croats or, as Ante STAR^EVIC, the ideologue of Croatian extremist nationalism put it, “the flowers of the Croatian people”.

It was one of the periodic cycles of violence and mutual annihilation in Bosnia and Herzegovina, a typical local settling of accounts in the shadow of the great world wars. This time, however, the suffering of the Serbs was exceptional because of how planned, systematic,

⁵² *Ibid.* p. 133.

⁵³ SLIJEPCEVIC, P., *Bosna i Hercegovina u svetskom ratu*, p. 226.

⁵⁴ *Idem.* “Istorijske i politicke teme” in *Sabrana djela*, vol. 6 *Istorijske i politicke teme*, pp. 22-23.

⁵⁵ The most famous was the Banjaluka high-treason trial of 156 most distinguished Serbs from Bosnia and Herzegovina. It lasted from November 1915 to April 1916. Among the accused were seven members of Parliament, 24 teachers, 21 priest, eight students, and the others were merchants, clerks, students and prominent farmers. In addition to this trial, there was a whole series of other high-treason trials against Serbs from Bosnia and Herzegovina - 17 in total.

⁵⁶ For political intentions of the high-treason trials, see: EKMEČIĆ, M., “Žalosna baština iz godine 1914. (Političke namjene sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svetskog rata)”, in: the Proceedings of the International Scholarly Conference “Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916“, held on 25-27 September in Banjaluka, Banjaluka, 1987.

⁵⁷ PEJANOVIĆ, Đ., *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, p. 54.

⁵⁸ DJ. PEJANOVIC, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*, p. 54.

large-scale and brutal it was. Already in May 1941 the arrests and murders of Serbs started, and soon after the first mass crimes were committed. Similarly to 1914, the first to come under attack were distinguished men, priests, teachers, and then all men aged between 16 and 60. This soon escalated into the non-selective annihilation of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina. Among the first victims of the genocide in BH were the Orthodox Dabrobosanski Metropolitan Petar (ZIMONJIC) and the Orthodox Bishop Platon (JOVANOVIĆ), as well as many parish priests. People were killed with knives, butchered, thrown living or half-dead into karst pits. The documents of the “BH State Commission for Investigating Crimes Committed by the Occupiers and Their Collaborators between 1941 and 1945” speak unambiguously about this. They are kept in the BH Archives in Sarajevo. There are other archive materials and literature about this period as well.

A significant characteristic of the genocide of the Serbs in the NDH was that some of the Muslims in Bosnia and Herzegovina sided with the Croatian Ustasha regime. In those parts of Bosnia and Herzegovina where there were no, or only very few Croats, such as in Podrinje or Eastern Herzegovina, the units of the Muslim police, formed from the local population committed the most large-scale crimes.⁵⁹ Even the communists, who, under the slogan of “brotherhood and unity”, tried to unite the Yugoslav peoples in their resistance to the occupier, had to admit this. Ugljesa DANILOVIĆ, at the time a member of the Yugoslav Communist Party Committee for BH, in his report to Svetozar VUKMANOVIĆ aka Tempo on 17 September 1941, describing the crimes in Berkovici, Herzegovina concluded, “All the criminals who committed those crimes were local Muslims, and in almost all parts of Eastern Herzegovina, the Muslims stood by the Ustashas en masse.”⁶⁰

Particularly remembered for their crimes are the Ustasha criminals from Fazlagić Kula and Borac, two broad areas made up of complexes of mainly Muslim villages in Eastern Herzegovina. With Italian approval, the Ustasha authorities used the Muslims from Gacko to form /?posse squads/, the so-called *strajfune*, actually an Ustasha militia, similar to the *Schutzkorps* /volunteer militia established by Austria-Hungary/, volunteers who sowed fear and death among Serbian civilians in World War One. Already at the end of 1941 there were more than 2,000 armed Muslim *strajfuns*. The NDH leader Ante PAVELIĆ decorated as many as 150 Muslims from Borac in June and July 1942.⁶¹

The Muslims from Kula Fazlagić, led by the *khoja* GLAVINIĆ, committed the first mass crimes against the Serbs in Herzegovina in the night between 4 and 5 June 1941 in Korita village, when they killed about 125 Serbian men between 14 and 80 years old with mallets, picks and knives, and threw them into a pit in Golubnik, on the road between Gacko and Bileća.⁶² The Serbs from Pridvorice village in the Gacko district, as well as those from Prebilovci village near

⁵⁹ About how the Muslims in Herzegovina sided with the Croatian Ustasha regime and their crimes see, D. MASTILOVIĆ, *The Role of Muslims in the Genocide against Serbs in Eastern Herzegovina in 1941/1942*, NDH Atrocities against the Serbs, Jews and Roma in Herzegovina 1941-1945, Proceedings – Round Table, Trebinje, 28 September 2013, Banja Luka, May 2014, pp. 11-126.

⁶⁰ U. DANILOVIĆ, *Sjecanja*, book 3, Articles and war journal, Belgrade, 1987, p. 501.

⁶¹ S. SKOKO, *Krvavo kolo hercegovačko*, Belgrade, 2000, book 1, p. 342.

⁶² *Ibid*, 27.

^apljina, were killed with unbelievable bestiality.⁶³ During 1941 and later, Croats and Muslims, dressed in Ustasha uniforms, committed several other mass crimes against the Serbian civilian population in Herzegovina. Men, women and children were thrown into karst pits, such as Kapavica, Pandurica, R`ani Do and others. In this way, Western Herzegovina was ethnically cleansed of Serbs almost entirely.

The most horrific place of execution of the Serbs of Eastern Bosnia during the first months of Croatian rule was in a cooperative warehouse in Drinjaca.⁶⁴ In the materials of the “BH State Commission for Investigating Crimes Committed by the Occupiers and Their Collaborators” says that in Srebrenica district alone the Ustashas killed 1,076 adult men between 1941 and 1945, 546 women, 210 elderly people and 430 children, bringing the total number of victims to 2,262.⁶⁵ Apart from the rare exception, all the victims of the Ustasha terror in this area were Serbs. Most of them, 1,129, were killed using firearms, nine were hanged and 663 killed by knives. Another 348 succumbed to various torture methods, 95 died later of the consequences of torture and 18 died in camps.⁶⁶

The Serbian population of Podrinje and Eastern Bosnia suffered the most during the Ustasha offensive by the Croatian-Muslim Black Legion in this area in the spring of 1942, when several thousand Serbs, mainly women and children, were killed while fleeing towards the Drina and on the banks of the Drina, between Visegrad and Zvornik, in their attempt to save themselves and cross over to Serbia.⁶⁷ Apart from this Ustasha unit, most of the crimes in the territory of Srebrenica and Eastern Bosnia were committed by detachments of the local Ustasha Muslim police, such as the detachments of Jasar IBRAHIMOVIC, Meho ARPADZIC, Osman VERLASEVIC and others.⁶⁸

The Serbian population of Western and Central Bosnia also suffered in the mass crimes of planned destruction during the World War Two. In 1941 particularly massive and brutal crimes were committed in the territory of Kupres and the neighbouring villages⁶⁹, in Bosanska Krupa (according to the information of the “State Commission for Investigating Crimes Committed by the Occupiers and Their Collaborators”, more than 2,500 men, women and children were killed in 1941),⁷⁰ in Travnik and the neighbouring villages,⁷¹ and in Velika

⁶³ See about this in more detail in: *Ibid.*, pp. 154-161; *Zlocini Nezavisne Drzave Hrvatske i nemackog okupatora u Hercegovini 1941-1945*, Collection of documents, volume 1, edited by D. MASTILOVIC and G. MASTILOVIC, Belgrade-Gacko, 2011, document no. 22, page 325.

⁶⁴ In more detail in: *Zapisi Pere DJukanovica – Ustanak na Drini*, edited by Dr Z. ANTONIC, Belgrade 1994, p. 66.

⁶⁵ ABiH /Army of Bosnia and Herzegovina/, BH State Commission for Investigating Crimes Committed by the Occupiers and Their Collaborators (hereinafter: ZKUZ), box 204, the document is not numbered.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ About the brutal ethnic cleansing of the Serbian population of Srebrenica during World War Two, see in more detail: D. MASTILOVIC, *Massacres of the Serbs in Srebrenica in the Second World War, Jasenovac Genocide and Crimes of The Independent State of Croatia against Serbs, Jews and Roma in World War II*, The Proceedings, Banja Luka-Donja Gradina, 19 and 20 May 2014, pp. 411-434.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Z. ANTONIC, *Dokumenta o genocide nad Srbima u Bosni i Hercegovini od aprila do avgusta 1941. godine*, Banja Luka – Srpsko Sarajevo, 2001, p. 117.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 100.

⁷¹ *Ibid.*, p. 112.

Kladusa.⁷² On 7 February 1942, the Ustashas brutally killed at least 2,216 men, women and children in Drakulic, Sargovac and Motike villages.⁷³

Apart from being killed in the towns and villages, the Serbs in Bosnia and Herzegovina also suffered in large numbers in Croatian concentration camps, especially the Jasenovac camp, but also the Danica camp near Koprivnica, Kruscica near Travnik, Jadovno on Mt Velebit, Kerestinec, Jastrebarsko, Tenja and many others.

One characteristic of these camps and in general the crime of genocide against the Serbs in the NDH between 1941 and 1945 was the mass and systematic destruction of children. In the summer of 1942, 70,500 Serbs from the area of Kozara alone were imprisoned in camps, including 23,800 children. Most of them died in Croatian concentration camps.⁷⁴ The most horrific place of suffering was the Jasenovac - Stara Gradiska system of camps.

The planned expulsion of the Serbian population started as early as June 1941. Estimates about the number of Serbs who were expelled and or fled the NDH vary. When it comes to Bosnia and Herzegovina, according to the estimates of certain Croatian historians, their number is around 137,000.⁷⁵

Some Croatian Roman Catholic clerics in the NDH instigated crimes against the Orthodox Serbian civilians, and even participated in them. The number of Orthodox men, women and children in Bosnia and Herzegovina who were forced to convert to Catholicism for fear of being liquidated is not known. Some Croatian authors mention the number of about 240,000 Orthodox Serbs who were forced to convert to Catholicism in the entire territory of the NDH between 1941 and 1942.⁷⁶

Some Serbian Chetnik units responded to the systematic destruction of the Serbian population in the NDH by destroying Muslim villages and civilians. Among others, they massacred people in the territory of Foca and Gora`de between 1941 and 1942. Stevan MOLJEVIC, a lawyer from Banja Luka, who himself experienced some of the Ustasha persecutions and was close to the top of the Chetnik movement, created a plan of a "Homogenous Serbia" in 1941, which implied moving the population. This plan was never adopted or even discussed. The Serbs were the significant majority in the Partisan units. In the territory of BH, especially in Herzegovina, there was some Partisan terror but it was not ethnically motivated.⁷⁷

Among those who spoke the same language and participated in mutual exterminations, one must also mention the German *Volksdeutsche* from the territory of the former Yugoslavia, who were part of the infamous 7th *Prinz Eugen* SS division. The SS men included in their ranks Bosnian Muslims, which was how the Muslim 13th SS *Hand`ar* division was born. Mesa SELIMOVIC, who was later one of the greatest writers from BH and who was a Partisan at the

⁷² *Ibid*, p. 103.

⁷³ J. MIRKOVIC, *Hronologija zlocina (april-avgust 1941) – Prilog dokazima o genocidnom karakteru Nezavisne Drzave Hrvatske*, Zbornik radova: *Prilozi istrazivanju zlocina genocida i ratnih zlocina*, Godisnjak muzeja zrtava genocida, tematski broj, Beograd, 2009, p. 54.

⁷⁴ J. MIRKOVIC, *Hronologija zlocina ...*, p. 54.

⁷⁵ Z. ANTONIC, *Ustanak u Istocnoj i Centralnoj Bosni 1941. godine*, Beograd, 1973, p. 75.

⁷⁶ F. JELIC BUTIC, *Ustase i NDH*, 175. O ulozi rimokatolickog klera u zlocinima na podrucju NDH, see J. CORNWELL, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*, London, 2002, pp. 241-267.

⁷⁷ D.T. BATAKOVIC, *The Serbs of Bosnia and Herzegovina*, 107. V. DEDIJER and A. MILETIC, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945; Zbornik dokumenata i svedocenja*, Sarajevo 1990.

time, wrote that these Muslim SS were the “bloodiest enemy units, which inflicted a lot of evil on the population”, but that already in 1944 they were losing their enthusiasm for HITLER and Germany.⁷⁸

When you add to these the repression by the German and Italian troops against civilians, especially Serbs in BH, the extent of suffering in the territory of BH during the World War Two becomes cataclysmic indeed.

Sarajevo in the NDH

Even during the World War Two, there were examples of people helping each other and solidarity among the various faiths in BH. More and more Croats and Muslims joined the Partisan units after 1943. From the beginning of the war, Mesa SELIMOVIC opposed what was happening in BH. In his *Sjecanja /Remembering/*, he wrote that what led him to join the Partisans, was “the horrific genocide the Ustashas started committing against the Serbs in Bosnia and Herzegovina, the unheard-of crimes which was difficult get used to hearing about because such massive barbarism was not known in history. The suffering of entire Serbian areas, the destruction of everything living, all of this forced one to choose whether to oppose it or to become demoralised.”⁷⁹ The aunt and father of Emir KUSTURICA, Murat KUSTURICA, were also Partisans.⁸⁰ There were also Muslims among the leading members of the Chetnik movement (Ismet POPOVAC, Mustafa MULALIC, Fehim MUSAKADIC).⁸¹ The entire picture of BH within the NDH seems nonetheless, unusually bleak.

That is also how it was in Sarajevo. After becoming a part of the NDH, this town became the scene of the brutal physical destruction of Serbs, Jews and Roma. This is what the “State Commission for Investigating Crimes Committed by the Occupiers and Their Collaborators in Bosnia and Herzegovina” had to say about it: “Sarajevo was bombarded by the Germans on 12 and 13 April 1941 (...) on which occasion 50 people were killed. On 15 April the Germans entered Sarajevo. They were followed by the Ustashas. The Ustashas were singing the most offensive songs against the Serbs, among which the most popular was the *Srbe o vrbe /Serbs on the willow trees/ ...* There was an immediate pressure on the Serbs and this pressure later turned into persecution and then a pogrom of the Serbs. Claiming to be searching for weapons, the Ustashas would raid Serbian homes in Sarajevo and the neighbouring villages, search them and seize money and other valuables. When mass imprisonment began, many Serbs were sent to prison after being betrayed by Muslims. The Ustashas would raid any home the Muslims said was hiding Chetniks. They would be followed by Muslim thugs, who would loot whatever they could get their hands on. Right after the Ustashas entered Sarajevo, an order was given for all Cyrillic signs on shops, houses and walls facing the streets be removed or painted over. The use of Cyrillic was banned in all institutions. It was banned in private use. The treatment of the Serbs became stricter than that of the Jews. Then, they struck the Serbs’ pockets. The Ustashas took every measure to destroy the Serbs economically, and to make trade impossible. For example, pursuant to a decision by the monopoly administration, newsagent stands were seized from the

⁷⁸ M. SELIMOVIC, *Sjecanja*, Belgrade. 1981, p. 140.

⁷⁹ *Ibid*, p. 114.

⁸⁰ E. KUSTURICA, *Smrt je neprovjerena glasina*, Belgrade, 2010, p. 52.

⁸¹ D.T. BATAKOVIC, *listed work*, p. 108.

Serbs and handed over to the Muslims and Croats. The Serbs were thrown out of all state and self-governing institutions. Shops were seized from many private entrepreneurs and commissioners brought in. The new Orthodox church in Sarajevo was closed, as well as the one in Novo Sarajevo.”⁸²

This was followed by the first arrests of Serbs, which began, as always, with the arrest of distinguished citizens and priests. Already on 3 May 1941, Dr Vojislav BESAROVIC, Professor Milutin JANJUSEVIC, assembly deputy Milan BOZIC and other distinguished Serbs from Sarajevo were arrested. They were then taken to the Ustasha concentration camp in Koprivnica and Gospic, where, after being brutally tortured, they were murdered.⁸³ The Dabrobosanski Orthodox Metropolitan Petar (ZIMONJIC) suffered the same fate, as we have already seen. He was arrested on 12 May in his home in Sarajevo and taken to an Ustasha camp in Gospic, after which all trace of him was lost. Just before the Orthodox holiday of St Vitus Day, on 27 June 1941, the first mass arrest of 150 Serbs from Sarajevo happened. After this, the arrests became an everyday occurrence. Even women and girls were arrested. After being tortured, the prisoners were either killed in Sarajevo, or taken to Ustasha concentration camps. In Kovacici near Sarajevo, 25 Serbs from Sarajevo were killed on 29 June 1941.⁸⁴

The mass arrests and internment of Serbs from Sarajevo continued throughout 1941. For example, on 8 August a group of 280 Serbs from Sarajevo were taken to a camp in Gospic. On 6 November, 200 Serbs from Sarajevo were taken to Jasenovac, and 31 women were taken to the Lobar Grad camp. On 14 November a new transport of Serbs from Sarajevo left for Jasenovac, with the women being sent to Lobar Grad. On 22 December another group of Serbs were sent to camps from Sarajevo. On that occasion, 62 men, nine women and 140 girls were taken away in sealed railway box cars.⁸⁵ These and similar transports of Serbs and Jews from Sarajevo to the Ustasha death camps were a regular occurrence in Sarajevo in 1941, as well as later. Most of them never returned from the camps.

At the same time, the Serbs in Sarajevo were being killed individually and en masse. The Serbs were usually taken from the prison to Vraca near Sarajevo, where they were executed.⁸⁶ Even more than in the town itself, the Croatian and Muslim Ustashes terrorised and murdered Serbs in the municipalities neighbouring Sarajevo. The “State Commission for Investigating Crimes” listed a number of examples. Just before the church holiday of *Ilinden* on 1 August 1941 in Ilijas, Had`ici, Pazaric and Luka, 52 Serbs were killed. On 23 August 1941, “Two hundred homes in Rakovica village were torched, the people were locked inside their homes, petrol was poured over them and then they were torched. Thirty-six of the most distinguished men lost their heads, among them cooperative members from the VUKOVIC, KESELJ and MARILOVIC families (another 50 were slaughtered and 12 shot). In a single house, 13 members of one family were killed (...) On 1 September, 32 Serbs were shot in Ilijas (in Podlugovi, Visoko district, 30 Serbs were thrown down a well). In September 1941, in Drozgometva village, the Ustashes killed all the Serbs, regardless of their gender or age, then looted the village and torched the

⁸² ABiH, ZKUZ, box 2, binder 39, registration number 34.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*

houses (according to the 1927 census, 333 people lived in the village).”⁸⁷ On Orthodox Christmas in 1942, about 500 Serbs were taken away from Bjelasnica municipality in Sarajevo, probably to Jasenovac. In late January 1942, Gornja and Donja Bioca Serbian villages were torched, where 50 houses burned down and about 300 men, women and children were killed. Seven people were killed in Vlakovo village. On 6 September 1941, the Croatian and Muslim Ustashas forced everyone in Semizovac Serbian village into their homes, and then set them on fire. Already the next day, the Ustashas set on fire 190 Serbian men, women and children in Malesici village in a similar way. The same day, Krivoglavci Serbian village was burned down. The arrests of Serbs in Ilid`a and its surroundings started in late June 1941 and already at the beginning of July about 300 Serbs from Ilid`a municipality were taken to Butmir, where they were killed mainly by being struck on the head with a hammer. One part of these people were locked into a barn and burned alive. The Ustashas attacked Bla`uj on 23 August 1941 and caught 26 Serbs, including the Bla`uj parish priest, Relja SPAHIC. These people were taken to a forest in Butmir and brutally murdered. The Serbs took 30 of the most distinguished Serbs from Kasindol to Novo Sarajevo, where they poured petrol on them and burned them alive. In Toplik village, 25 elderly men and women, whom the Ustashas found in their homes, were killed. The village was thoroughly looted and burned.⁸⁸

“Common Life” in a “Land of Hatred”

This document by the “State Commission” will conclude our unfortunate historical overview of ethnic and national relations in Bosnia and Herzegovina. Its conclusion can only support what Nobel prize-winning author Ivo ANDRIC described in his famous *Letter from 1920*.

ANDRIC, a one-time member of Young Bosnia, who spent his formative years in Sarajevo before World War One, in his story entitled *Letter from 1920* even called Bosnia a “land of hatred”. This was not by accident. The story was published in 1946, after the World War Two, although it seemingly related to what had happened in World War One. It contains that famous image, which is a metaphor of religious hatred and divided worlds, where the followers of the four faiths in Sarajevo pray at different times, trying to avoid keeping time together, which would mean that their congregations pray to God at the same time, in their four holy languages.⁸⁹ Actually, what this was about is what we have been calling “an unfortunate legacy.”

“Yes, Bosnia is a country of hatred. That is Bosnia. And by strange contrast, which in fact isn't so strange, and could perhaps be easily explained by careful analysis, it can also be said that there are a few countries with such firm belief, elevated strength of character, so much tenderness and loving passion, such depth of feeling, of loyalty and unshakeable devotion, or with such a thirst for justice. But in secret depths underneath all this hide burning hatreds, entire hurricanes of tethered and compressed hatreds maturing and awaiting their hour. The relationship between your loves and your hatred is the same as between your high mountains and the invisible geological strata underlying them, a thousand times larger and heavier. And thus you are condemned to live on deep layers of explosive which are lit from time to time by the very

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ I. ANDRIC, *Pismo iz 1920*, Collected Works of Ivo ANDRIC, IX, Belgrade, 1991, p. 189.

sparks of your loves and your fiery and violent emotion(...) This uniquely Bosnian hatred should be studied and eradicated like some pernicious, deeply-rooted disease. And I believe that foreign scholars would come to Bosnia to study hatred, were it only recognised as a separate, classified subject of study, as leprosy is.”⁹⁰

In complete contrast, this is how in his report Robert J. DONIA describes Sarajevo on the eve on 1990, “It was home to a flourishing “common life”, to use the socialist-era term for the phenomenon that after 1991 became more widely known to international observers as “multiethnic life”. Members of various nations mingled freely in everyday affairs, honored one another with mutual visits on appropriate holidays, and expressed closeness to those of other nations in regarding them as “*komsije*” /neighbors/. Sarajevans’ common life was highlighted by shared pride in their city as host of the 14th Olympic Winter Games in 1984.” (p. 17, Eng. 17-18).

Of course, as we saw, it is impossible to deny that the times of crisis and wars were interrupted by times of cooperation and, as Robert J. DONIA says, “common life” and “*komsijstvo*” /good neighbourly relations/. However, it is clear that this is a simplified image of complex historical realities. Nevertheless, things become clearer when we remember the political position of Robert DONIA. In his report he supports the program of the Muslim SDA /Party of Democratic Action/ and its leader, Alija IZETBEGOVIC, who were advocating unity, a “multiethnic” Sarajevo and a single, united, multiethnic BH. The idyllic image of pre-war Sarajevo is necessary to give legitimacy to this political position, despite the separation which was advocated by the Serbs, after the Muslims and Croats seceded from Yugoslavia.

A more realistic image of the reality in Sarajevo and Bosnia and Herzegovina is given by the French sociologist, Kvasijer /as printed/ BUGAREL, who, albeit recognised the significance of the Sarajevo institution of “neighbours” on the eve of the war in 1992, also noted the unusual speed with which the neighbour turned into a killer.⁹¹ He states that the neighbourhood is not equal to civic society and has its own rules. The citizens of Bosnia and Herzegovina, including the people of Sarajevo voted from the first elections in 1910 until those in 1990 regularly and overwhelmingly for ethnic parties. Among others, BUGAREL also showed that contrary to the usual representations, among the Yugoslav republics Bosnia and Herzegovina had the fewest ethnically mixed marriages. In all of Yugoslavia, only the Albanians were less open to such marriages than the Muslims.⁹²

The author of these lines noticed from personal experience that “coexistence” and “common life” were not, as DONIA claims, “old Socialist terms” for the desired ideal. This ideal represented “brotherhood and unity”. “Coexistence” happened unwillingly, only in the early 1990s, once “brotherhood and unity” failed. “Coexistence” was viewed as sad consolation for those who cannot be and do not wish to be brothers, and it implies merely a parallel existence, which happened to be in the same place at the same time.

Demographic Changes: Serbs no longer the Majority

Robert J. DONIA speaks approvingly of the significant number of Yugoslavs among the inhabitants of Sarajevo, as proof of the multiethnic mood among its inhabitants (pp. 15, 18, Eng.

⁹⁰ *Ibid*, pp. 186, 189.

⁹¹ K. BUGAREL, *Bosna: Anatomija rata*, Beograd, 2004, pp. 118-125.

⁹² *Ibid*.

15, 19). However, considering DONIA's support for the break-up of Yugoslavia and his support for preserving BH, a cynical person might notice that if he cared so much about true multi-ethnicity and the establishment of facts, he could have noticed that these people declared themselves as Yugoslavs and not Bosnians.

When it comes to the ethnic composition of the population of Sarajevo according to the 1991 census, DONIA notes that the Serbs were in the majority in only two of the 10 municipalities in Sarajevo, namely, Pale and Ilijas. Nevertheless, he fails to mention that in Novo Sarajevo municipality in 1991 there were 33,902 Muslims and 32,899 Serbs. When you bear in mind that there were as many as 15,099 Yugoslavs there at the same time, it becomes clear that the Report should at least have asked the question of who was in majority in that municipality in the end, especially when the war broke out and when people forgot about their Yugoslav ideals overnight.

He also could have mentioned as a part of the demographic movements that according to the 1921 census, the very first one in Yugoslavia (at the time still the Kingdom of the SHS), Orthodox Serbs were the majority in the Sarajevo district. That year, in the district and Sarajevo city there were 37.76% Orthodox Serbs, 33.52% Muslims, 21.49% Catholics, 6.71% Jews, etc. If we compare this information with the results of the 1991 census according to which there were 49.25% Muslims, 29.94% Serbs, 6.62% Croats and 10.65% Yugoslavs in Sarajevo (with all the municipalities that once made up the Sarajevo district), then we can see that during the 20th Century some huge demographic changes occurred in Sarajevo, and all of Bosnia and Herzegovina. The simultaneous decline in the number of Serbs and the appearance of a new ethnic group called Yugoslavs leads to the conclusion that the Serbs were the most numerous. However, that is merely a supposition that should be examined. Finally, the Report is missing another important demographic and historic fact: it was only in 1971 that the Serbs stopped being the majority in Bosnia and Herzegovina.⁹³

Taking out of Context, Breaking up Chronology

Chapter IV entitled "Serb Visions of Sarajevo, September 1991- April 1992" is characteristic of the selective and biased approach of Robert J. DONIA to historical facts. In it we see the ideas and actions of only one side, the one which is intended to be given all the blame for what happened.

From this chapter the accusations against the political leadership of the Serbs from Bosnia and Herzegovina become clear and direct. The SDA and the HDZ /Croatian Democratic Union/ stop being called "nationalist" or "national parties" (The concept sneaks in here and there, but thanks to the translator, the "nationalist leaders" become "national leaders" even there, see p. 34, Eng. 36), and "nationalism" remains reserved for the SDS /Serbian Democratic Party/. Robert J. DONIA is advocating the exact opposite of what he was advocating when describing the secession of the Slovenian and Croatian nationalists from Yugoslavia. The professed goal of the SDA and the HDZ was the defence of a multiethnic Sarajevo and Bosnia and Herzegovina,

⁹³ D. MASTILOVIC, *Promjene u etnickoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine u XX vijeku – uzroci i posljedice*, Collection of papers from the International Meeting of Experts "The Balkans and the Pannonian Plain Throughout History", held in Novi Sad, 9-10 June 2005, Novi Sad, 2006, pp. 359-377.

while the Serbian nationalists wanted to divide people along ethnic lines by terrorising and killing them.

Already in the first paragraph of this chapter, this is how the author explains the position of the Serbs, “Their vision evolved over time and varied depending on the audience for which it was expressed, but they remained consistently faithful to a few basic principles. SDS leaders reconceptualized Sarajevo’s geographic space by dividing it into Serb land and non-Serb land and conflated Sarajevans’ multiethnic and ambivalent identities into a binary world of Serbs and non-Serbs. Their reconceptualized geography clashed with the realities of Sarajevo’s complex urban life, setting up a struggle between Serb nationalists and other political groups over the fundamental character of the city in which they lived. The SDS promoted the city’s division along ethnic lines while the SDA, HDZ, and parties of the Left Opposition sought to keep the city united and multiethnic. With the advent of war, they implemented their strategic vision by dividing Sarajevo by force into what they called its Serb and Muslim parts.” (p. 23, Eng. 24).

The author does not provide any proof for his claim that the SDS leaders were “always” in favour of the division of Sarajevo into a “Serbian and non-Serbian land”. On the contrary, they were advocating the preservation of Sarajevo and Bosnia and Herzegovina within a multiethnic Yugoslavia. They changed their policies towards Sarajevo and BH only when the SDA and HDZ decided to separate Bosnia and Herzegovina and the Serbs there from Yugoslavia. Even then, the “SDS leaders” did not dispute the right of the SDA, the HDZ and their voters, but refused to have them decide the fate of the SDS and its voters. Therefore, in principle, there was a commitment to remain within Yugoslavia, and those who wished to leave, could do so. The policy of the “SDS leaders” was wrested from them and was defensive. The secessionists from the SDA and HDZ had the initiative.

The history of BH and, finally, the results of the November 1990 elections won by “nationalists”, as the author admits, in Sarajevo as well, turn into nonsense the story about how the Serbian nationalists ostensibly reduced the “multiethnic and ambivalent identity” of the people of Sarajevo “to a binary world inhabited only by Serbs and non-Serbs”. Quite a lot of ill will is needed to write something like that. In order to give the reader the impression that on the one side were the Serbian nationalists and on the other, the rest of Sarajevo, the simple claim is made that they were opposed by “other political parties”. Things were not nearly that simple and to show that, it is necessary to remind everyone that Nenad KECMANOVIC was the founder and president of the multiethnic Alliance of Reform Forces, Milan DODIK one of its deputies, elected in November 1990, and Emir KUSTURICA one of its most prominent members.

This kind of generalisation, which leads to harsh material errors, is also visible on p. 37 (Eng. 40), where DONIA uncritically quotes the statement of Susan WOODWARD in which she said that in Serbia, “All the major parties and renegades created their own armies”. It would be good if the author had tried to prove the existence of the army of say, the Democratic Party, one of the biggest parties in Serbia at the time. The same goes for almost all the other parties in Serbia at the time. However, this uncritical borrowing increases the already mentioned impression that Robert J. DONIA is prejudiced against the Serbs, as an undifferentiated, threatening collective.

However, let us return to Chapter IV of the Report. Its task is to prove, based on the statements made by Radovan KARADZIC in September and October 1991, that already then, the

leaders of the SDS “had an idea about the siege of Sarajevo” (pp. 23-27, Eng. 24-28). And again, DONIA does this by taking things out of context.

In September 1991, in some intercepted telephone conversations with Slobodan MILOSEVIC and other Serbian politicians, KARADZIC mentioned the danger of uncontrolled Serbian operations in Sarajevo in order to have urgent assistance provided to Milan MARTIC, “Minister of Defence of the Serbian separatist SAO /Serbian Autonomous District/ Krajina (Croatia)”, and two JNA /Yugoslav People’s Army/ officers, who were threatened to be lynched by SDA supporters in Otoka.

First of all, the language used by the author clearly indicates his political affinities. At the same time, at that moment it is exactly Croatia which may be called “separatist” and even unrecognised internationally. Seemingly there is no need to discuss the illegality of what was happening. One can really understand what KARADZIC said, namely, that this incident showed what kind of BH the Serbs would live in, if they allowed themselves to be separated from Yugoslavia. Finally, DONIA does not even try to show that the incident was not organised by the SDA. We should also mention that he kept quiet about the fact that a very similar incident happened exactly then, which could be considered the first armed clash in the territory of BH. On 18 September 1991, a group of Croats from Vinjani near Posusje attacked a JNA personnel carrier, killing Sergeant Vojko ^EH and wounded a JNA soldier. Ludvig PAVLOVIC was killed on the Croatian side. He had on him the identity card of a member of the Republic of Croatia MUP reserve force.⁹⁴ Therefore, animosity towards the JNA and the Serbs in BH was visible and tangible.

After this, the author mentions a much-quoted, seemingly threatening sentence from the speech given by Radovan KARADZIC at the BH Assembly on 15 October 1992, “Don’t think that you won’t lead Bosnia and Herzegovina into hell and possibly the Muslim nation to disappear, for the Muslim people cannot defend itself if there will be war here”. However, this statement is taken out of the context of the entire speech and the political context in which it was held. It is well known that, despite fierce opposition by the SDS, the SDA and the HDZ at the time adopted a *Memorandum on the sovereignty and independence of BH*, after the SDS deputies had left the meeting. This announced the upcoming violation of the BH Constitution which, for decisions like this, required the consent of all the constituent peoples. It was a decisive moment, after which the clashes in the political circles in BH were less and less frequently resolved through compromise. Among the closest neighbours, in Croatia, armed clashes were raging. In these conditions and when put back into context, KARADZIC’s statement sounds different, “I must send a message to all the deputies. Gentlemen, I assure you, firstly, even if you were to adopt something tonight and you have no way of doing so because we have a constitutional way to prevent you from voting, but even if you were to adopt something, it would be a disgrace for Mr IZETBEOVIC in The Hague. It would be a disgrace for this Parliament in Europe and for all the peoples in Yugoslavia and Europe. And it would especially be your disgrace and proof of your respect for the sovereignty and equality of the Serbian people in BH. I am asking you once again, I am not threatening but asking you to seriously understand the interpretation of the political will of the Serbian people, who are being represented here by the SDS, the Serbian Renewal Movement and the odd Serb from some other parties. Please understand this seriously.

⁹⁴ *Ibid*, p. 21.

What you are doing is not good. The path onto which you want to lead Bosnia and Herzegovina is the same highway to hell and suffering that Slovenia and Croatia have taken. Don't think that you won't lead Bosnia and Herzegovina into hell and possibly the Muslim nation to disappear, for the Muslim people cannot defend itself if there will be war here. Please, these may be big words. Big situation require big words. How will you stop everyone from killing everyone in Bosnia and Herzegovina?"⁹⁵

DONIA will mention some of the circumstances in which this statement was given, but only later. That is something that happens often in this Report. Even when they are mentioned, "uncomfortable facts" are torn from the chronological context, thus losing their sense and meaning.

However, there are also some facts which are passed over in silence, as we have already seen. If assembly statements or statements made during intercepted telephone conversations are taken as proof of threats or war intentions, then the historian should at least mention the statement made by Alija IZETBEOVIC in the assembly which *preceded* KARADZIC's statement, because it was made on 27 February 1991, "I would sacrifice peace for a sovereign Bosnia and Herzegovina, but I would not sacrifice sovereignty for peace in Bosnia and Herzegovina".⁹⁶

SDA against Yugoslavia

Had he tried to *understand* instead of *accusing*, DONIA might have mentioned that Alija IZETBEOVIC and his friends and associates from the SDA openly told Dobrica COSIC and a group of Serbian intellectuals in Sarajevo in February 1992 that their goal was to separate Bosnia and Herzegovina from Yugoslavia. COSIC spent hours, fruitlessly telling IZETBEOVIC about the mental closeness and the physical and territorial intermingling between the Muslims and Serbs, their common language, about the fact that the "Serbian democrats" would support IZETBEOVIC as the president of a Yugoslav state that would comprise BH, Serbia and Montenegro. This statement was particularly significant because COSIC was known to be well-connected with the top Serbian leadership.⁹⁷

In February 1991, Alija IZETBEOVIC had already resolved to separate BH from Yugoslavia despite resistance by the Serbs in Bosnia and Herzegovina, the offers arriving from Belgrade and the fact that the Muslims in Yugoslavia, if united with the Muslims in Sand`ak and Kosovo, could count on respectable numbers, if promised constitutional equality.

However, Robert J. DONIA says that the Muslims "feared being left in a diminished SFRY dominated by Serbia and its president, Slobodan MILOSEVIC" (p. 21; Eng. 22). However, one does not break up an entire state unless one really wants to do so just because one disagrees with the politics of one person. Politicians and statesmen are not immortal, MILOSEVIC was not either. IZETBEOVIC and the Bosnian Muslims could have entered a regular political game and establish relations with an already strong opposition movement in

⁹⁵ Quoted according to K. NIKOLIC, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SRFJ 1990-1992: Tematska zbirka dokumenata*, Belgrade, 2011, p. 22.

⁹⁶ Quoted according to: L. SILBER and A. LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, Belgrade 1996, p. 238, see also J. BAKIC, *listed work*, p. 401.

⁹⁷ 18 February 1991, in D. COSIC, *Piscevi zapisi*, Dela Dobrice Cosica, III, 20, Belgrade 2002, pp. 307-312.

Serbia. However, IZETBEGOVIC did not want Yugoslavia. He and his associates in the SDA did not want the Serbs to dominate them in Yugoslavia, but they wanted a Bosnia and Herzegovina in which they would be able to dominate the Serbs. As Jovo BAKIC noticed, the desire for majority domination in one's own state is one of the key characteristics of nationalism.⁹⁸

What is more, DONIA fails to mention the negotiations about BH remaining in Yugoslavia. These negotiations were held in July 1991 in Belgrade between Slobodan MILOSEVIC and Radovan KARADZIC on the one hand, and Adil ZULFIKARPASIC, one of the founders of the SDA, on the other. Being a secular nationalist, he separated from the SDA Islamists and set up the Muslim-Bosniak Organisation. The negotiations were sparked by a statement made by Franjo TUDJMAN on 13 July 1991, in which he said it was necessary to divide BH. Alija IZETBEGOVIC was informed about these negotiations. ZULFIKARPASIC became convinced not only of the support of MILOSEVIC and KARADZIC, but also of the Serbian opposition to a general Muslim-Serbian agreement. The agreement that was reached envisaged Bosnia and Herzegovina to remain within the federative Yugoslavia, keep its subjectivity and be a centralised republic. At the same time, based on the statement of Alija IZETBEGOVIC, trying to gain his support for the agreement, Slobodan MILOSEVIC offered him the function of president of the future Yugoslav state. However, Alija IZETBEGOVIC rejected the agreement, so the entire idea failed as early as August 1991.⁹⁹

This so-called Belgrade initiative is not mentioned at all in the Report of Robert J. DONIA. Not only does it refute his claims about the constant resistance of Serbian nationalists to the idea of multi-ethnicity, but also his claim about a pre-planned Serbian conspiracy against Sarajevo and BH.

However, DONIA mentions some facts which constitute an additional and necessary context for understanding not only KARADZIC's statements, but the entire politics of the Serbs in BH between 1990 and 1992. Of course, DONIA discusses these facts later, outside the chronological context, only having accused KARADZIC and the SDS leaders.

Ten pages after mentioning these statements by KARADZIC, DONIA tells us that already in March 1991, the Muslims started working on creating a new paramilitary, and that this activity was clear and organised en masse after June 1991. The Croats were also simultaneously preparing for war (p. 36, Eng. 38).

Alija IZETBEGOVIC talked about these wartime preparations of the Muslims in Sarajevo a year before the war started, on 9 September 1997 /as printed/. According to CIA documents which, as we have seen, DONIA trusts, /IZETBEGOVIC/ said the following, "In June 1991 the Party of Democratic Action Council for National Defence was set up. This meeting was attended by about 400 Bosniak deputies from the entire territory of the former Yugoslavia, primarily from Bosnia and Herzegovina. In July 1991, the first military experts (former JNA officers) joined the *Patriotic League* and set up the first directives for defending Bosnia and Herzegovina. The first truck full of weapons arrived in August 1991. The first military exercise started in September. The first units were formed in October (...). In January

⁹⁸ J. BAKIC, *listed work*, 104, p. 513.

⁹⁹ K. NIKOLIC, *listed work*, pp. 19-21.

1992, the first unit of the *Patriotic League* carried out an operation which had been planned by the highest organs of Bosnia and Herzegovina.¹⁰⁰

Alija IZETBEOVIC: Islamisation of Bosnia and Herzegovina

Therefore, KARADZIC made the above statements *after this had already happened*. However, in the report they precede these events.

Finally, let us reiterate that in order to reach any conclusion, every historian, having read the transcripts of the intercepted conversations of one of the conflicting sides would ask to see the transcripts of the other sides. Naturally, they are not here. That is why we can only guess at the contents of those conversations.

The impression of a certain degree of fanaticism in Alija IZETBEOVIC is not reinforced only by his statement from February 1991 and the fact that he was steadily headed towards independence, despite the bitter resistance of the Serbs, the JNA and the bloodshed that the uncompromising, secessionist politics had already caused in neighbouring Croatia.

Does the *Islamic Declaration*, the well-known political programme of Alija IZETBEOVIC from 1970, republished in 1990 fall into the “historic background” and the context of the events of 1991-1995? This Report by Robert J. DONIA, which is filled with the statements made by SDS leaders, does not mention that document.

However, at its very beginning, Alija IZETBEOVIC notes that for the Muslim world the “era of passivity and peace has passed”.¹⁰¹ He demanded the “renewal of Islamic religious thought and the creation of a single Islamic community from Morocco to Indonesia”¹⁰², and he believed in the “ability of Islam not only to raise man but to determine the world”.¹⁰³ IZETBEOVIC was advocating “Islamic revival” and the “Islamic order”, which he defined as the “unity of religion and law, upbringing and power, ideal and interests, the spiritual community and the state, voluntary basis and coercion”.¹⁰⁴

According to IZETBEOVIC, this Islamic order would have two “basic assumptions”, namely, “Islamic society and Islamic authority”.¹⁰⁵ How was “Islamic order” supposed to be set up? “When we announce rejuvenation, we are not announcing a period of security and peace, but a period of unrest and temptation. Too many things beg to be destroyed. This is why those won’t be days of prosperity but days of dignity. A people who are asleep can only be woken if struck. Whoever wishes good to our community should not spare it any effort, danger or trouble. On the contrary, they should do everything to have this community use those forces as soon as possible, put all of its abilities to the test and take risks. In one word, not to sleep but to be alive. It can find itself and its path only if it is awake and active.”¹⁰⁶

If we are seeking indications for what was to happen in BH between 1992 and 1995, then we should not keep quiet about these statements. They explain in many ways the later actions of

¹⁰⁰ Quoted according to: *Srbija pred Medjunarodnim sudom pravde*, book 1, edited by Radoslav STOJANOVIC, Belgrade, 2007, p. 149.

¹⁰¹ Alija IZETBEOVIC, *Islamic Declaration*, Sarajevo, 1990, p. 5.

¹⁰² *Ibid*, p. 7.

¹⁰³ *Ibid*, p. 9.

¹⁰⁴ *Ibid*, p. 22.

¹⁰⁵ *Ibid*.

¹⁰⁶ *Ibid*, p. 37.

Alija IZETBEGOVIC. What is more, he also says the following, “Therefore, we must first be preachers and then soldiers. Our means are personal examples, books, words. When will these means be joined by force? Choosing a moment is always a precise question which depends on a number of factors. However, there is one general rule: the Islamic movement should and must approach the takeover of power as soon as it is morally and numerically so powerful that it can not only bring down the current non-Islamic government, but build a new, Islamic one. This difference is important because destruction and construction do not require the same degree of mental and material readiness. Being too early here is just as dangerous as being late.”¹⁰⁷

The literature regarding the connection between Alija IZETBEGOVIC and his SDA and international, radical Islamism, and the role of radical Islam in the war in Bosnia and Herzegovina, keeps growing.¹⁰⁸ Without doubt, IZETBEGOVIC was an Islamist, which is why we must ask whether he, as such, could be a nationalist at all. Such an interpretation would mean that, advocating a multi-national BH, he was indeed honest. He was not interested in the supremacy of the nation but of Islam.

“Period of Unrest and Temptation”

When one bears this information in mind, DONIA’s claims about the preparations of the Serbian nationalists to destroy a multiethnic BH, which was being built with devotion and dedication by Alija IZETBEGOVIC and his Islamist comrades, stop sounding convincing. All three sides were preparing for armed clashes. All the later actions by the SDS leadership, including the division of Sarajevo into municipalities, were a consequence of the decisions of the SDA and HDZ, announced on 14 and 15 October 1991, to separate Bosnia and Herzegovina from Yugoslavia. The goal of these actions was to implement the will of the convincing majority of Serbs in BH, which was confirmed at the referendum on 9 and 10 November 1991, namely, for the Serbian people to remain within the state in which they had lived until then. The author elaborates on this in Chapter V, entitled *Serb Political and Military Preparations for a Separate State in BH*.

The subtitle *The Simultaneous Pursuit of Bosnian Independence and Serb Separatism* cannot be translated as *Istovremeno opredeljenje Bosne za nezavisnost i Srba za otcepljenje, oktobar 1991 – april 1992* (p. 31, Eng. 33). The original, English text implies that *someone* achieved or obtained the independence of Bosnia. The translation implies that *Bosnia* choose independence on its own, which, considering the view of the Serbs, cannot be said.

The recognition of the independence of Slovenia and Croatia by the EC and the USA was encouragement for the SDA and HDZ leaders. The BADINTER Commission even invited them to confirm their choice of independence at a referendum. The Serbs responded by establishing their own state, the Serbian Republic of BH, later Republika Srpska. The decision to call a referendum was adopted by the BH Assembly on 25 January 1992, again against the will of the Serbian deputies.

¹⁰⁷ *Ibid*, p. 45.

¹⁰⁸ See, E. KOHLMANN, *Al-Qauida’s Jihad in Europe: The Afgan-Bosnian Network*, Oxford and New York, 2004, J.R. SCHINDLER, *Unholy Terror: Bosnia, Al-Qa’ida, and the Rise of Global Jihad*, London and New York, 2007. C. DELISO, *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*, Wesport and London 2007, pp. 4-27.

The Serbs boycotted the referendum held on 29 February and 1 March 1992. The vote of the Muslims and Croats for independence was unconstitutional because the Serbs, as one of the three constituent peoples, had not agreed to the referendum or the independence that followed.¹⁰⁹ Even the BADINTER Arbitration Committee suggested that in order for the 29 February and 1 March 1991 referendum to be valid, it needs to show that the majority of all the three constituent peoples had chosen independence, because only such a referendum was in accordance with the BH Constitution.¹¹⁰

Finally, it is not clear from the Report how the war started in Sarajevo and Bosnia and Herzegovina. The author's claim that the Serbs only used the attack against the Serbian wedding guests in front of the church in Bascarsija on 1 March, the day of the referendum, the wounding of the priest and the murder of the groom's father, Nikola GARDOVIC, in order to erect the barricades that were already prepared and put the city under blockade (pp. 34-35, Eng. 36-37) is unconvincing. However, the fact remains that this murder was a trigger in the overheated, tense atmosphere and that after this, barricades started appearing in the city, manned by armed people from all three camps.

It is interesting that DONIA tries to relativize the fact that the Muslims and Croats set up their armed units long before the Serbs did by claiming that in and of itself the SDS was already a "paramilitary organisation" (p. 37, Eng. 39). DONIA does not mention that at the time of the murders in Bascarsija, Muslim armed gangs, led by Musan TOPALOVIC aka Caco, Jusuf PRAZINA aka Juka, Ismet BAJRAMOVIC aka Celso, and others already reigned in Sarajevo. At a meeting of the BH Presidency Council for the Protection of the Constitutional Order on 9 March 1992, Alija DELIMUSTAFIC, Minister of Police, admitted that his police was unable to rein them in, "You can't take the automatic /rifle/ out of the hands of either BAJRAMOVIC or PRAZINA now. PRAZINA has been injured and is guarded by 30 criminals around the hospital. We can't even approach it".¹¹¹ However, during the war the Muslim and Croatian forces in Sarajevo relied on these people. DONIA presented, as he called him, "the possible perpetrator" of the killings in Bascarsija, Ramiz DELALIC aka Celso as a mental patient (p. 35, Eng. 37). However, when the war started this man was to become one of the wartime commanders and master of life and death for the people of Sarajevo.

At the meeting of the Presidency on 9 March, DELIMUSTAFIC presented the information that at that moment the SDA had about 100,000 armed soldiers, the HDZ about 60,000, while the JNA had only 22,000 men in BH.¹¹² DELIMUSTAFIC did not mention at all an SDS army. The party-aligned armies of the Muslims and Croats will be given official form later, through the apparent mobilisation of the Territorial Defence. At a meeting of the rump BH Presidency on 14 April 1992, Jerko DOKO, Minister of Defence, said that it was not mobilisation, but the "joining of units which had already been mobilised and armed, to place them under command".¹¹³

¹⁰⁹ See R.M. HEJDEN, *Skice za podeljenu kucu: Ustavna logika jugoslovenskih sukoba*, Belgrade, pp. 107-120.

¹¹⁰ *Srbija pred Medjunarodnim sudom pravde*, book 1, p. 142.

¹¹¹ Tape recording of the 13th meeting of the Council for the Protection of the Constitutional Order, held on 9 March 1992, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, p. 179.

¹¹² *Ibid*, 183. DELIMUSTAFIC was probably referring to the regular contingent of the JNA in BH, that is to say, the officers and the soldiers doing their regular military service.

¹¹³ Tape recording of the 70th session of the BH Presidency, held on 14 April 1992, 2/5.

The author claims that the JNA in BH “turned into a military force in the service of Serb national interests” (p. 38, Eng. 40). However, from what he is saying it is clear that both here and in Croatia the process was a coerced approach. The Serbs simply responded to the calls for mobilisation by the JNA. Even the intercepted telephone conversations in which Slobodan MILOSEVIC is asking Radovan KARADZIC not to avoid mobilisation, date from September 1991, which means that they occurred significantly later than when the Muslims and Croats began arming. We already noticed that as early as May 1990, the order to hand over the weapons of the TO /Territorial Defence/ to the JNA was not being obeyed. Therefore, the logical question that must be asked is what the SDS leadership was supposed to do in the circumstances of the accelerated creation of Muslim and Croatian paramilitaries?

As we have already seen, the author has established that, “In the eyes of JNA commanders, the battles for Slovenia, Croatia, and Bosnia were all part of a single conflict in which the army struggled in vain to preserve intact all of Yugoslavia”. The Yugoslav nature of the JNA was clear from the fact that at the time of the operations in Croatia, it called up the Bosnian Muslims and Croats to its ranks. They did not obtain more JNA weapons just because, unlike the Serbs, they did not respond to the call-ups. The statement of General Veljko KADIJEVIC, quoted by DONIA (p. 39, Eng. 41), testifies to the fact that the JNA turned to the Serbs only after the Muslims finally turned against it, but even then, the door was left ajar for negotiations.

General Blagoje ADZIC talked about this, about the situation in BH and the position of the JNA there with Alija IZETBEGOVIĆ in Skoplje on 26 April 1991. “According to our information, the Muslim army, and somewhere these are the “Green Berets”, elsewhere the “Patriotic League”, has over 50,000 men. Somewhere it is even called “Alija’s army”. I don’t know to what extent this is your army. It is now under the command of the Territorial Defence Staff, which you proclaimed. Further, there are some Croatian paramilitary formations, which have 35,000 men. Formally, they fall under your Territorial Defence Staff. However, they act completely independently, do not follow any orders, and do things their way. The Croatian occupying army in Bosnia, which came from the recognised state of Croatia has about 15,000 men, about 10 brigades, about 100 tanks and several dozen large-calibre artillery weapons, unfortunately purchased in Germany and some other European countries. Of course, there is a Serbian Territorial Defence and I’m talking about what is outside the Yugoslav People’s Army. As far as we know, it has about 35,000 armed men. This means, that, not counting the JNA, there are between 120 and 150,000 armed men in Bosnia and Herzegovina at the moment (...) At the moment, the JNA has several tens of thousands of men in the territory of Bosnia and Herzegovina. Of those, about 20% is the so-called peacetime army, meaning those doing their regular military service, and those still in active service in the units of the JNA. Fewer than 15% of the members of the armed forces in the territory of BH are from outside BH. That is an almost insignificant percentage. That means that the JNA has mainly been manned in the territory of Bosnia and Herzegovina, with over 80% of the men being from its territory, with over 90% of those men being Serbs. That is not our fault, Mr IZETBEGOVIĆ. That is your fault and the fault of your leadership, because you forbade the recruits to join the JNA. You forbade mobilisation

into JNA units and you called on the active officers to cross over to your side, to the Territorial Defence, which they are doing at this moment relatively en masse.”¹¹⁴

Just like when explaining why the JNA turned to the Serbs in Croatia, here one must also emphasise the fact that unlike the Serbs, the Muslims and Croats opened fire on the JNA. DONIA himself mentions the details that already in early 1992, some military facilities were already surrounded and attacked (p. 42, Eng. 44). Encouraged by the recognition of the independence of BH by the EC and the USA, and the decision of Serbia and Montenegro to pull the JNA out of BH, the Muslim and Croatian paramilitaries launched larger-scale attacks against barracks in late April. The barracks were attacked primarily for military equipment. However, the taking of weapons was a new humiliation for the officers and soldiers.

Robert J. DONIA noted that the JNA, especially when pulling out, was supplying the “Serb nationalists” with weapons (pp. 37-41, Eng. 39-44). However, the statement by Milutin KUKANJAC from 2000, listed by DONIA (pp. 41-42, Eng. 44) about how this was done can be interpreted in the context of him later trying to justify himself to the Serbian public for his failure in 1992. However, General Lewis MACKENZIE, UNPROFOR Commander for BH, testified about the complex circumstances which cannot be reduced to turning the JNA into a Serbian nationalist force, “There are even reports about the Bosnian Serbs attacking JNA units, which handed over their weapons and equipment to the units of the Territorial Defence, in exchange for their peaceful withdrawal from Bosnia”.¹¹⁵

The JNA was ordered on 4 May to leave Bosnia and Herzegovina within 15 days. At that time there were already parts of BH from which it had pulled out. Before continuing the story about Sarajevo, this fact forces us to ask the question again: who, when and how started the war in BH? DONIA does not give an answer to that question.

Already in the autumn of 1991, the power of the BH authorities could barely be felt in areas with a majority Croatian population. Western Herzegovina, from where the JNA had already withdrawn its forces, was left to the Croatian paramilitaries. According to JNA estimates, there were about 16,000 members of the Croatian Guard Corps (ZNG) in that area. They also controlled the only BH port, Neum.¹¹⁶ CIA documents say the following about this, “With intensive assistance from Zagreb, modelled on the war in Croatia in 1991, the local population was motivated to get armed, and HVO /Croatian Defence Council/ units appeared already the first days after the Bosnian war broke out, fully prepared, with officers, staffs, organisation and weapons. The HVO was organised from Zagreb and was under the leadership of Zagreb and in 1992, it was practically completely subordinated to the command of the Croatian Army (HV).”¹¹⁷ Already in November 1991, one could see armed HDZ groups in Posavina. The bridge on the Brcko-Banovici railway line was destroyed, as was the bridge on the Sava river near Samac, and military facilities in the Brcko and Derventa areas were fired upon.¹¹⁸ From January 1992, the HDZ distributed weapons to all its followers in Western Herzegovina and established

¹¹⁴ Audio recording of the conversation between Branko KOSTIC, Blagoje ADZIC and Alija IZETBEGOVIC, Skoplje, 26 April 1992, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, pp. 235-236.

¹¹⁵ Quoted according to: *Srbija pred Medjunarodnim sudom pravde*, book 1, p. 536.

¹¹⁶ B. DIMITRIJEVIC, *Cetiri aspekta pocetka rata u BH*, in: *Pocetak rata u Bosni i Hercegovini – uzroci i posledice*, Collection of works, Belgrade, 2001, p. 133.

¹¹⁷ Quoted according to: *Srbija pred Medjunarodnim sudom pravde*, book 1, p. 151.

¹¹⁸ B. DIMITRIJEVIC, *listed work*, p. 134.

the HOS /Croatian Defence Forces/. Together with the Croatian members of the BH MUP, they surrounded JNA features in Konjic, Mostar and ^apljina. Finally, in the night between 26 and 27 March 1992, the Croatian forces of the ZNG 108th Brigade crossed the Sava river near Bosanski Brod and entered BH. They murdered 14 Serbian locals in Sijekovac Serbian village, torched about 70 houses and then attacked JNA positions near Zboriste.¹¹⁹

Robert J. DONIA does not seem to experience any of this, or the parallel operations of the Croatian armies in Kupres and the Neretva valley, accompanied by the killing of Serbian civilians, as aggression against Bosnia and Herzegovina, not even as nationalist violence. These concepts are reserved only for Serbian actions. Apart from this, there is no information in the Report about the creation of a Muslim field structure of armed forces through the SDA party organisation. Muslim men were receiving military training in the villages around Kalesija from January 1992, around Vlasenica from 1992, or in the BH MUP reserve forces in Zvornik. In the Cazin Krajina young Muslim men were trained by the Croatian ZNG until March 1992. In ^ajnice (late 1991), Zvornik and Visegrad (March 1992), Hrasnica and Sokolovic Kolonija (April 1992) it was noticed that weapons were being purchased and smuggled. Railway lines and smaller bridges started to be mined around Tuzla and in late March and during April 1992 barricades appeared on the roads. In February and March 1992, the first Muslim volunteers from foreign counties were caught at the border crossings.¹²⁰

Attack on the City or Attack on the JNA (2 May 1992)

The description of what happened in Sarajevo on 2 May 1992 has the proportions of an epic battle in the Report (attachment number 4 contains a map of the “incursion by the JNA into Sarajevo on 2 May”). During this battle, the people of Sarajevo heroically defended the Presidency from the attacks of the significantly superior JNA, “The conflict in Sarajevo intensified both politically and militarily on 2 May 1992. JNA and allied Serb forces launched an armoured assault on the city as ARBiH forces began surrounding JNA military installations. The JNA sent tanks into the area near the Presidency, but they were repelled by foot soldiers using antitank weapons. The central post office, which also contained telephone switching equipment vital to the city’s links with the outside world, was destroyed. JNA MIG aircraft flew overhead as JNA ground troops and allied forces attacked from the south, west, and north. The outgunned TO forces of BiH nevertheless stemmed the assault. BiH forces held the central city and small areas extending west and north” (p. 42, Eng. 44-45).

The few sentences dedicated to it in the Report (pp. 42-43, Eng. 44, 46) do not show the significance and scale of the attack against the JNA in Sarajevo. However, these events provide the explanation and context for the events on 2 May 1992. As early as November 1991, there was an incident in Bistrik, when Muslim paramilitary units stopped a military convoy. From the beginning of January until early April 1992, the JNA noted 107 enemy activities against it in BH, 30 armed attacks, 12 cases of weapons being seized, and nine physical assaults against its men.¹²¹ In this situation, on 3 April 1992, the JNA deployed a part of its forces and artillery on the hills around Sarajevo. Their task was to guarantee the safety of the units and features inside

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Ibid.*, p. 138.

¹²¹ *Ibid.*, p. 138.

the city, which were under increased danger. These forces carried out this function successfully. For example, we learn from the audio recordings of the conversations between Branko KOSTIC, Alija IZETBEOVIC and Blagoje ADZIC in Skoplje on 26 April 1992 for what purpose the JNA artillery was engaged in the hills around Sarajevo,

“Blagoje ADZIC:

Did you ask who is bombing the army in Mostar?

Alija IZETBEOVIC:

I hear from the army that it's *these guys* who are bombing, and then I hear from them that it's *those guys* who are bombing.

Blagoje ADZIC:

Do you know who bombed the Military District Command in Sarajevo the other night?

Alija IZETBEOVIC:

Do you know who did the bombing?

Blagoje ADZIC:

Do you know?

Alija IZETBEOVIC:

I do.

Blagoje ADZIC:

I do, too. When we told Mr GANIC that we would keep pounding the BH Presidency until fire against the command ceases, the fire ceased immediately. Why are we doing things this way?

Alija IZETBEOVIC:

The command is in the old part of town. During a single night 570 shells were fired on that part of town. They even landed around the command, and some organs which are 300 metres away.

Blagoje ADZIC:

The command was attacked separately, within the perimeter of the barracks. General KUKANJAC informed you about all that.”¹²²

It is clear from this conversation that the military features in Sarajevo were pounded with heavy artillery fire in April. Only after the army threatened Ejup GANIC that it would strike the Presidency building from the surrounding hills with artillery, did the artillery attack against the command stop.

Everything that DONIA tells us about the attacks of the BH Army on 2 May which preceded the “general JNA attack” is the following “The ARBiH forces began surrounding JNA facilities in Sarajevo”. In order to determine what happened, a historian should nonetheless listen to both sides. This is what one of the officers, a lieutenant colonel, who was in the building of the 2nd Military District Command in Sarajevo said, “We were attacked for the first time with mortar fire from the brewery on 22 April 1992 (...) Finally, on 2 May, both the 2nd Military District Command and the JNA Social Centre were attacked. The Command was attacked from all sides and from all kinds of weapons (artillery, rifle grenades, hand-held rocket launchers, *Osas* /hand-held anti-tank rocket launchers/, *Zoljas* /hand-held rocket launchers/, mortars, recoilless guns,

¹²² Audio recording of a conversation between Branko KOSTIC, Blagoje ADZIC and Alija IZETBEOVIC, Skoplje, 26 April 1992, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, pp. 243-244.

hand grenades, etc). The fighting was fierce and uncompromising. The enemy, the most hardened criminals, were incomparably more numerous than the remaining members of the command. Tear gas was used against the defenders and electricity, water and the phones were cut off. A van full of explosives was pushed towards the building of the command, and the aim was probably to blow us up. Luckily, it got stuck between two trees (...) There was fighting in the park, between the complex of buildings in the command and the Miljacka river. We were pressured by the criminals to pull back into the building. Then, the enemy started demolishing the building with anti-armour equipment and attacking the defenders in the windows with snipers. I avoided death three times that day, once from a shell and twice from a sniper. The fighting went on as night fell, sometime around 2000 hours, when the enemy halted fire for reasons unknown to me.”¹²³

What was happening with the other JNA features in Sarajevo was described by General Milutin KUKANJAC himself in a document marked strictly confidential no. 751 of 7 May 1992, five days later. “Since most of the men and technical equipment and materiel (MTS) had been pulled out to new locations earlier, our plan was to abandon the command in the morning of 3 May 1992 with the remaining men and MTS. Because of espionage and treason by the Muslim and Croatian officers, only a small number of officers knew about this decision. However, regardless, someone probably informed the BH leadership that the District command would definitely leave the building on 3 May. The remaining part of the command had only two ways out. One was to obtain guarantees from and be escorted by the UN and EC and move to a new location, and the other for all of us to be killed in the building of the command (...) Around the same time the convoy moving towards the JNA Social Centre was attacked, a brutal, destructive and fascist attack was launched against all four buildings of the VO /Military District/ command complex. This attack lasted from 1200 until 2000 hours on 2 May 1992. The officers and soldiers in the district command put up fierce resistance, the attack was repelled and the attacking “HOS” and “Green Berets” suffered significant losses. During that fighting we had two dead and six wounded. Because the enemy used recoilless guns, mortars, rifle grenades, *Zoljas*, *Osas* and all kinds of artillery weapons, the building of the command suffered significant damage and was demolished.”¹²⁴

At the same time as the 2nd Military District Command was attacked in Bistrik, the Muslim and Croatian paramilitary formations also attacked the JNA Social Centre on the other wide of the Miljacka river. KUKANJAC’s document says the following about it, “At around 1200 hours that day, the district command was informed that the JNA Social Centre had been attacked by the HOS and the “Green Berets” and that the chief of the Social Centre was seriously wounded (...) After this piece of information, a part of the units of the 65th Protection Motorised Regiment (two armoured military APC /armoured personnel carriers/ and three Pusch vehicles) were ordered to head towards the JNA Social Centre to see what was going on and pull out and rescue the employees. While moving towards the JNA Social Centre and prior to arriving at its destination, this convoy was attacked from all sides and from all weapons. Losses were suffered in men and MTS. After realising that this convoy had come under attack, the armoured battalion was ordered to move from Grbavica and assist the convoy under attack. However, near the

¹²³ Quote according to M. MILOVANOVIC, *Istine i zablude o ratu u Bosni i Hercegovini (1992-1995)*, Banja Luka, 2005, pp. 14-15.

¹²⁴ *Ibid.*, pp. 15-16.

“Vrbanja” bridge, the tank unit met with an ambush and was attacked with numerous and various anti-armour weapons (one tank was destroyed and two damaged). After this, the battalion commander decided to halt movement towards “Skenderija”. Since it was obvious that there were some dead and wounded, the army hospital was ordered to provide assistance to the others in combat, with escort by the soldiers from the anti-sabotage detachment. However, these men also came under fierce attack in the “Marin Dvor” sector and were unable to reach their goal. Because this intervention failed and as there were no other possibilities, the ambushed convoy or patrol was forced to defend itself and was captured in the early morning of 3 May 1992.”¹²⁵

We can say at least that we have two opposing testimonies about what happened in Sarajevo on 2 May. On the one hand, it was an epic battle between the courageous defenders and a much stronger enemy’s fierce attack. On the other, it was a general attack by the Muslim paramilitary forces against the JNA at a moment when it was trying to pull out of the city and save itself. This was followed by a coerced and unsuccessful self-defence by the JNA, with the most limited of means, incomparable with the forces it had at its disposal at the time. The same can be said about the artillery fire which, as had been done during the previous days, was used to defend the men and equipment.

According to the claims of Alija DELIMUSTAFIC, his deputy at the time, Avdo HEBIB¹²⁶, was the one who ordered the general attack against the JNA. However, it is difficult to believe that he could have ordered the attack on his own, without the knowledge of people in the Muslim political leadership, at least Ejup GANIC. The testimony of Jovan DIVJAK, a Serbian JNA officer who crossed over to the enemy side, confirms what JNA sources told us,

“Two Pinzgauer all-terrain vehicles and 20 JNA soldiers crossed the Skenderija bridge to the right bank of the Miljacka river. At the same time, three of their APCs were arriving on the left bank of the river.

Our four combat groups which were commanded by Mustafa HAJRULAHOVIC aka Talijan, and two under the command of the military police commander, Kerim LU^AREVIC aka Doktor, took up positions on the BH Assembly - ^obanija bridge stretch. The group commanded by Dedo SISIC were in position at the old centre, the IRC building, in Skenderija proper.

Our soldiers opened heavy fire against the Pinzgauers and set the vehicles on fire with direct hits fired from *Osas* and *Zoljas*. They met the soldiers who were jumping out of the burning vehicles with lethal bursts of fire. In this situation, having seen what happened to the previous vehicles, the APCs decided not to move towards the old town. Having crossed the bridge, three APCs hurried off towards Marin Dvor, and the fourth one “courageously” set off on the right bank of the river, probably to assist the “specials” at the JNA Social Centre. When it got to the *Estrada* café, it was hit by a *Zolja* and set on fire.

At the same time, a JNA tank travelling along Lenjinova Street towards Grbavica and the Vrbanja bridge, was stopped with anti-armour obstacles. It couldn’t continue on its way.”¹²⁷

¹²⁵ *Ibid*, pp. 15-16.

¹²⁶ Reminder for the work of the 13th Session of the Council, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, p. 173, footnote no. 40.

¹²⁷ E-book: Jovan DIVJAK, *Ne pucaj*,

http://www.slobodnaevropa.org/content/kako_je_odbranjeno_sarajevo_i_ranjen_moj_sin/24212969.html (accessed: 10 February 2015)

Humiliation in Dobrovoljacka Street

Especially in April and May 1992, the JNA in Sarajevo was exposed to large-scale attacks and serious humiliation. Incomparably superior in terms of weapons, the JNA did not use this advantage, just like it did not in Slovenia and Croatia.

The arrest of Alija IZETBEOVIC at Sarajevo Airport was the final, desperate attempt by General Milutin KUKANJAC to save himself and his soldiers. It was then that IZETBEOVIC was able to see a part of JNA weapons. The next day, after he was released, at a session of the Presidency IZETBEOVIC said, "He (KUKANJAC, note by author) has very many tanks pointing towards the city. That is what I was able to see. Of course, it is the tenth of all the military /equipment/ there. The city is surrounded. In my opinion ... I don't know ... the soldiers are there who can affect things to some extent, but I think that the city is completely surrounded by the artillery. And also ... it could practically be, if not levelled with the ground, but seriously destroyed."¹²⁸

Turning to the Serbs was coerced and gradual. The officers, even the Serbs, were raised in the Yugoslav spirit, unprepared to act against those whom they still considered the citizens of the SFRY, left without clear orders or defined war goals. That is why Muslim paramilitary formations attacked and killed their soldiers in the streets of Sarajevo like sitting ducks, without fighting. What happened in Dobrovoljacka Street, was the pinnacle of their humiliation.

This is how Robert DONIA describes the event in his Report, "When Serb forces began their bombardment on 2 May, Bosnian President Alija IZETBEOVIC was in Rome for negotiations with EC representatives. When he returned to Sarajevo by plane, he was detained by the JNA forces holding the airport at that time, taken to the nearby JNA barracks at Lukavica, and held there for the night of 2-3 May 1992. After intense negotiations mediated by UN officers, the JNA agreed to release IZETBEOVIC in exchange for General KUKANJAC and hundreds of officers and soldiers then in the large headquarters of the Second Military District in the city center. IZETBEOVIC and KUKANJAC rode together in the same armored personnel carrier to coordinate the release on 3 May, but ARBiH soldiers fired on the convoy, killing at least six persons, five of them JNA soldiers. After fighting subsided, the convoy resumed its journey to Lukavica southwest of town, stopping along the way to release IZETBEOVIC near the Presidency Building" (pp. 42-43, Eng.45)

The attempt of the 2nd Military District Command to exchange the captured IZETBEOVIC for letting the officers, soldiers and civilians serving in the JNA to safely leave Sarajevo ended with the attack in Dobrovoljacka Street and the killing of the soldiers who did not fire a single round against their attackers. This was done despite IZETBEOVIC's given word. He was allowed to return to the Presidency. General Lewis MACKENZIE, BH UNPROFOR Commander, was also in the convoy. This is how he described what happened, "The fiercest shooting was heard about 50 metres away. I was able to see the soldiers of the Territorial Defence point their rifles through the windows of the civilian vehicles which formed a part of the convoy, aiming at the people in the cars ... we were able to see the blood splattering on the windshields of some of the vehicles. When we got to about 20 soldiers of the Territorial Defence, we realised that they had blocked the road with a car in order to cut the convoy off. The

¹²⁸ Tape recording of the 81st session of the BH Presidency held on 4 May 1992, T1/6-T1/7.

JNA soldiers were helplessly sitting in the lorries, while the Territorial Defence forces demanded that they throw down their weapons and military equipment. To force them to do it, one of the soldiers of the Territorial Defence who had two hand grenades dangling from his teeth, threatened to throw the third one into the lorry full of JNA soldiers unless they hurried up and handed over their weapons. The weapons and equipment were flying out of the lorries and landing around the soldiers of the Territorial Defence.”¹²⁹

The aforementioned JNA lieutenant colonel was in the part of the convoy that came under attack. “I was constantly watching the criminals run from the Miljacka river towards the convoy with *Osas*, *Zoljas* and other anti-armour combat equipment. The convoy stopped, tightly packed. Vehicle next to vehicle. All of a sudden it started. Horrible crowds, noise, screaming, shots and detonations. Behind the right side of the truck in the back, a rifle was pointed at my head and there were shouts of “Give me your weapon and get out”! There were yells, “Lie down, kiss the concrete, get up, cross the street”! (...) This insanity went on for five to seven minutes. While beating or killing us, they made us leave the convoy and go to a field between Dobrovoljacka Street and the Miljacka river. I was hit on the jaw with a rifle but and /it was/ dislocated to the left. They formed a convoy: officers in front and the soldiers behind us (...) They led us with their rifles cocked, as if we were war criminals. The first shock is still fresh (...) They ordered us to throw down everything we had because if they found anything on a person they would kill him. Someone removed my shirt. He was a big man, with bloody eyes, walking around us and kicking us (...) The escort disappeared and a thug took us over and led us into the sports hall at the *Dom Sportova*. We were separated (...) The same procedure following in the hall. Someone took off my shirt, told me he needed it, and I was left standing in my vest. Fresh problems started: abuse and violence (...) At around 2200 hours, they singled out the higher-ranking officers and took us away. Everyone had an escort (...) We reached the Main Staff of the BH Territorial Defence (TO), where we were seen by Colonel Vehbija KARIC, until 10 days before a member of the 2nd VO /Military District/ Command, a desk officer in the political affairs department.”¹³⁰

General KUKANJAC, the 2nd Military District Commander released Alija IZETBEGOVIC, the commander-in-chief of the enemy army. Even then, after he let IZETBEGOVIC go and learned that his convoy had been cut off, his officers and soldiers killed and captured, he did not take any military steps to have them released or punish the attackers. This is what KUKANJAC had to say about that in the aforementioned document, written four days after the attack, “When we found out about it (that the second part of the convoy had come under attack, note by M.K.), the 15 vehicles of the first convoy continued towards the *Slobodan Princip Seljo* barracks in Lukavica at high speed. The assumption that the second part of the convoy had been attacked was confirmed there. The first pieces of news said that some people had been killed and injured, the others captured, and that all the motor vehicles were looted. The situation demanded quick reactions. The first were some difficult conversations and demands made to DOYLE (Colm DOYLE, the envoy of Lord CARRINGTON and the Hague Conference, note by M.K.) and MACKENZIE to explain this disgrace and immediately go to the BH leadership to stop this crime, get out the dead and wounded, and have the prisoners, motor vehicles and all stolen items surrendered to us. Of course, they were “confused” and unable to do

¹²⁹ Quoted according to: *Srbija pred Medjunarodnim sudom pravde*, book 1, p. 299.

¹³⁰ Quoted according to M. MILOVANOVIC, *listed work*, pp. 22-23.

anything serious at that point. They called New York, Belgrade, the head of the UN and EC missions in Sarajevo, and the BH leadership, but they “could not” get through to them, etc. The people were so bitter that the foreign representatives were in danger. However, with some major difficulty, we managed to calm things down. The second reaction was that we moved one battalion from the 126th Mountain Brigade in the Lukavac area towards the Vrbanja and Skenderija bridges, to have them intervene in Dobrovoljacka Street, where the attack happened. Knowing this, the enemy very quickly moved the prisoners and the wounded away. From the moment the convoy was attacked until today, 7 May 1992, negotiations have been ongoing about returning the prisoners and the wounded and identifying the dead...”¹³¹

In a highly concise description of events in the Report, the author does not mention the capture of 200 men and their torture. At a BH Presidency session the day after the attack, the then Minister of Defence Jerko DOKO objected to this. “I saw some people so mangled that I was unable to watch any longer (...) I just wanted to mention that I do not agree with this way of doing things, either as a man or as minister of defence.”¹³² The captured and humiliated JNA officers and soldiers awoke compassion even in the enemy.

When we add to all this the facts about the effort made by General Milutin KUKANJAC to understand and separate the conflicting sides in March and April 1992, which this Report discusses (pp. 35, 45, Eng. 37, 48-49), then the reader has to pause at this moment and finally ask: did the JNA not transform already in August 1991 in Kijevo, and did it not turn towards offensive actions, Serbian nationalism and coordinated operations with the local Serbian paramilitary forces even back then? It is clear that that is exactly what happened, both in Sarajevo and in Tuzla, where the attack of the paramilitaries against the JNA convoy was a lot deadlier and more destructive, refuting this theory of the author. Had the conflict in Kijevo really “marked the JNA’s new willingness to move beyond reactive intervention to initiate offensives in close cooperation with the units of local Serbs” (p. 10, Eng. 10) and had the JNA in Kijevo really “taken on a new role as an initiating belligerent” (p. 11, Eng. 11), what would have happened in Sarajevo was exactly what frightened Alija IZETBEGOVIC when he saw the weapons General Milutin KUKANJAC had.

The parts of Robert J. DONIA’s Report dedicated to Kijevo and the conflicts in Slovenia and Croatia, are not all unconvincing. However, as he enters the subject of Bosnia and Herzegovina, he tries to convince us of the impossible ever-increasingly and with ever more bias and less reflection on the facts. Despite everything, he tries to convince us that the JNA “was but one force – though the best-armed and most powerful one – among a host of armed contenders, each largely devoted to and controlled by one of BH’s three dominant nations” (p. 36, Eng. 38), and that “as in Croatia, the JNA in BH was transformed from a Yugoslav force to one dominated by Serbs and Montenegrins that served Serb nationalist interests” (p. 38, Eng. 40). This was how Ejup GANIC, Jusuf PRAZINA aka Juka, Nusret SISIC aka Dedo and Ramiz DELALIC aka Celo saw the JNA, but that is not the position of the historian, who is trying, based on the facts, to *understand* and *explain*. This is what the post-modern conviction that *discourse analysis* is more important than *establishment of fact* leads to.

Divided City and Ethnic Conflict

¹³¹ *Ibid*, pp. 16-21.

¹³² Tape recording of the 81st Session the BH Presidency, held on 4 May 1992, T3/3.

Chapters VI-VIII are dedicated to the actual “siege” of Sarajevo.¹³³ The author describes how, from the middle of May 1992, “Serb nationalists” cut off the city from the outside world, with the artillery support of the JNA, and divided it along ethnic lines, subjecting it to random shelling. On the one side were the “defenders”, the “ARBiH forces” (p. 63; Eng. 68), and on the other, the ones labelled with the curious collocation, “*nacionalisti bosanski Srbi*”, which in fact represents a poor translation of the English expression, “the Bosnian Serb nationalists” (p. 52 ff.; Eng. 56 ff.). In addition, “*nacionalisti bosanski Srbi*” expelled the non-Serbian population from parts of the city that they placed under their control; they encouraged the Serbs who had remained in the Muslim parts of the city to leave. Their leaders spoke openly in public about their plans involving a final division of Sarajevo into two parts, while allowing the possibility, especially following suggestions by Slobodan MILOSEVIC and even by the French President François MITTERAND, to swap portions of Sarajevo for larger territories in other parts of BH as part of a final agreement (pp. 52, 78; Eng. 56, 84). Owing to the international intervention, the siege was softened in the course of 1994 and then renewed in 1995, and was finally broken by the victories of NATO and the joint Croatian-Muslim army over the VRS.

However, as we have already seen, at issue was the simplified propaganda image of what was happening in Sarajevo between 1992 and 1995. The suffering of civilians of all ethnic groups in Sarajevo cannot be denied or justified. Nonetheless, some victims did not even deserve a mention by the author of this Report. Keeping silent about them is the major weakness of chapters VI-VIII.

Just as he has done in the text so far, the author announces, almost inadvertently, some “unpleasant facts” that help us to understand what really happened in Sarajevo in 1992-1995. When writing about the shelling of civilians in one place, he says that UN observers kept track of the number of shells that fell on the Muslim areas and those falling on the Serbian areas of the city, and there were always more falling on the Muslim municipalities (p. 48; Eng. 51).

This detail reveals what the author does not clearly state in any other part of the Report: someone shelled areas of the city that were under Serbian control. This was, of course, done by the “defenders”, the “ARBiH forces”. However, DONIA does not see any reason why this fact would disrupt his overall picture of events in which, as we have seen, the Serbs are keeping Sarajevo (the eastern areas) under siege, killing and wounding civilians with artillery shrapnel and sniper fire.

Unlike the “Bosnian Serb nationalists”, the ethnic origin of the “defenders” remains unknown. In view of the fact that they were fighting for a multi-ethnic BH, as DONIA repeatedly insists, and that good, harmonious, neighbourly relations prevailed in Sarajevo, as the author claims, and the fact that, as we have seen, the “nationalist SDS” in Sarajevo had “the other parties” opposing it, it is logical to assume that all inhabitants of Sarajevo fought for their city in the ranks of the ARBiH, regardless of their origins. In one place, where he mentions that a Serbian /deputy/ names the enemy in Sarajevo, DONIA ironically places “Muslim”, the term he used, in quotation marks. (p. 59; Eng. 63)

However, in his book *Sarajevo: A Biography*, Robert J. DONIA does not hide the “unpleasant fact” that the “defenders” and the “ARBiH forces”, in their absolute majority, were

¹³³ He discusses very clearly and concisely the nature of operations in Sarajevo on pp. 45 and 47 (Eng. 48, 50-51).

nevertheless Muslims; they made up between 89% and 92% of these units.¹³⁴ In other words, the alleged fighters for multi-ethnicity were members of only one ethnic group.

This is only one of the facts that bring us back to the key issue of defining the nature of the conflict in Sarajevo in 1992-1995: “siege” or ethnic conflict, a war of two nations, a civil, street war between erstwhile neighbours and friends. From May 1992 this was also a clash of two armies, the Army of Republika Srpska and the ARBiH, the Sarajevo-Romanija Corps and the 1st Corps of the ARBiH.

If it is possible to speak of a siege, then it is simultaneously a Serbian siege of mainly eastern, Muslim municipalities and a Muslim siege of mainly western, Serbian municipalities. Civilians died in artillery and sniper fire from both sides. It is true that the VRS Sarajevo-Romanija Corps had more powerful heavy weapons because of what the JNA left it; the 1st Corps of the ARBiH had three to four times more soldiers and more sniper rifles.¹³⁵

Let us reiterate that it is not possible to talk of a real blockade of the Muslim forces, since they were able to make transfers through the tunnel under Butmir Airport, which the VRS handed over to the UN peace force in June 1992; supplies were also brought in by road and in convoys under UN protection, and also by various humanitarian organisation operating in the city. Many media crews came to the city, which means that it was not a real blockade, but it led to, what the author calls, a “media /as printed/ disaster” for the Serbs. (pp. 58-62; Eng. 63-65).

Let us also not forget that Muslim forces controlled, especially after Zuc and Mojmiro were captured, almost all the key elevations above the city from which any point in Sarajevo could be pounded, in the zone of responsibility of the Sarajevo-Romanija Corps (Debelo Brdo, ^olina Kapa, Grdonj, Hum and Humsko Brdo, Orlic, Zuc, Brijesce Brdo, Svabino Brdo, Igman, Mojmiro).¹³⁶ Of course, the author does not mention this. It is interesting, though, to see his relative restraint on the question of responsibility for the attacks on civilians in Vase Miskina Street and Markale.¹³⁷

On top of all of this, the Sarajevo-Romanija Corps was surrounded and threatened by Muslim encirclement; the ARBiH held Igman and Bjelasnica, Treskavica and Ivan Sedlo, Gora`de and Trnovo, Kladanj and Visoko.¹³⁸ Key communications leading from Sarajevo inland were under enemy control, with the exception of the axis leading to Pale. Two axes were especially critical – the first, from Olovo and Breza towards Semizovac and Ilijas, and from there to Vogosca, and the other, from Goar`de and Prace towards Podgrab and from Trnovo towards Grab, Krupica and Sarajevo.¹³⁹

Serbian Hostages in a Muslim City

¹³⁴ R. DONIA, *Sarajevo: A Biography*, Sarajevo 2006, 341.

¹³⁵ General Radovan RADINOVIC’s estimate: R. RADINOVIC, *idem.*, 108, 127-129.

¹³⁶ *Ibid.*, 111-114.

¹³⁷ “On 28 August 1995 mortar shells slammed into a downtown Sarajevo street, killing and injuring a large number of civilians.” (p. 72; Eng. 78); “On 5 February 1994, a single shell landed in the midst of the busy Markale marketplace in downtown Sarajevo, killing 68 persons and wounding over 200. A UN investigation suggested that the VRS was likely the perpetrator of the attack, and world leaders reacted with outrage at the assault on civilians.” (pp. 79-80; Eng. 86).

¹³⁸ R. RADINOVIC, *idem.*, 82-83.

¹³⁹ *Ibid.*, 119-120.

The author then inadvertently tells us another “unpleasant fact”, which he otherwise takes great pains to omit. On p. 64 (Eng. 69) he describes how on 18 /as printed/ May 1992 the Serbian “officials of Ilid`a municipality” demonstrated that they had power to decide who may leave the besieged city by holding back for days the convoy which thousands of women and children were trying to join in order to leave the war zone. It then states that, “Ilid`a officials, seeking to regulate who left Sarajevo and who did not, had F...ĝ threatened the convoy organizer if an appropriate number of Serbs were not among those leaving the city in the convoy.” Why this strange request?

The Serbs from Ilid`a had not been demonstrating their power over Muslim women and children, as Robert J. DONIA claims; they were trying to save Serbian women and children from the Muslim areas of the city. When they succeeded in this, the convoy continued on its way to Split.¹⁴⁰

In the Muslim areas of Sarajevo, the Serbs were in fact being held as hostages. They were used as proof of a multi-ethnic political authority, as a work force on the immediate front line, as a source of income for corrupt officials and local criminals and as sacrificial lambs when their bitter and desperate fellow citizens expressed their fury. One could only leave the city with a special permit, which was often obtained for money or by handing over one’s flat.¹⁴¹ Every form of abuse, looting and violence were the sinister daily routine in Sarajevo in the war years. About this, and the motivated violence against Serbs, this Report does not say a word, and this is the most serious case of withholding information in this document.

The suffering of Serbs in Sarajevo is a subject which, with hindsight, gains in importance because the Serbian population, which amounted to 157,526 Sarajevo inhabitants in the 1991 census, was completely destroyed in the war of 1992-1995; to this we must add the unknown number of Serbs among the 56,048 who had declared themselves as Yugoslavs.

Entire Serbian families were killed for their flats, and the ones who tried to leave Sarajevo without payment were sternly punished. This is also corroborated by court documents from the trial of a group of Muslim soldiers from the 10th Mountain Brigade led by Musan TOPALOVIC, aka Caco. Some of them were also quoted by Manojlo ^ALIJA in his book; he was himself TOPALOVIC’s prisoner: “Enes TUCAKOVIC testified about the death of two Serbs – Dusko JOVANOVIC and Ergin NIKOLIC, who tried to escape from Sarajevo. Musan TOPALOVIC, aka Caco, started cursing them. He then took a knife out and plunged it into JOVANOVIC’s throat six or seven times. Samir BEJTIC took out his sabre and plunged it a few times into NIKOLIC’s neck and then several times into his body ...”¹⁴²

Another Sarajevo inhabitant testified about the strength of this “internal encirclement” that prevented escape from the city, under the pretext of work obligation for all citizens, regardless of their origins: “Throughout the war, the Bosnian authorities attempted to prevent people from leaving the city in any way they could. F...ĝ In truth, the city was blocked on the outside, but the internal blockade was even stronger and had a more devastating effect. On the

¹⁴⁰ *Sarajevska Raskrsca (Dnevnik i Kazivanja Izbeglica)*, edited by Dr Momcilo MITROVIC, Belgrade 1995, 86.

¹⁴¹ This is referred to in many parts of the two-language editions: *Stradanje Srba u Sarajevu, Knjiga Dokumentata/Suffering of the Serbs in Sarajevo, Document Book (Records)*, edited by D. BOJIC, second amended and expanded edition, Belgrade 1996.

¹⁴² M. CALIJA, *Prokleta Sarajevska Carsija*, Istocno Sarajevo 2005, 81.

other hand, had there not been an external blockade, none of the civilians would have remained in the city.”¹⁴³

Even the disabled, such as Zlatko PAVLOVIC, who lost his right leg when the Muslims forced him to dig trenches, were not able to leave Sarajevo without great difficulty. PAVLOVIC spent several months obtaining various certificates but was not allowed to leave to go to Serbian territory: “All of this so that I would be given permission to travel to Zenica. Even though I was not a military conscript, I had no chance of getting a permit to leave in order to go to the Serbian side. Since the *blue route* for Zenica leads through Serbian territory, I came out in ^ekrcici near Ilijas.”¹⁴⁴

In order to win the media war, the Muslim forces from Sarajevo placed their artillery weapons around kindergartens, hospitals, museums and other public buildings so they would draw in Serbian artillery fire, and they would then say that the Serbs did not care what they targeted.¹⁴⁵ Manojlo ^ALIJA saw with his own eyes how the “Green Berets” fired their mortars from the grounds of the kindergarten in Svetozara Markovica Street, up from the Music Academy.¹⁴⁶

A considerable number of witnesses mentions cases of Muslim snipers firing at the inhabitants of Sarajevo. This is how a number of Serbs who were forced to dig trenches were killed. Witness R.P, who was himself forced to dig trenches, says the following on this matter: “In this period, many Serbs were killed by Muslim snipers who targeted them while they were doing hard and demeaning work. When their families enquired how they had died, they were told that they had been killed by the *Chetniks* who had no mercy for anyone, not even their own compatriots.”¹⁴⁷ Witness Manojlo ^ALIJA testified about how this was done in the central parts of the city: “The danger from snipers contributed to the overall unbearable nature of life in Sarajevo. In addition to the anxiety caused each time identity documents were checked, there was also the sniper fire. Identity documents were checked in order to determine who was particularly suitable to find himself on the tarmac a few minutes later, writhing in pain. It was always a Serbian shot, even when it was obvious that a sniper fired from Serbian positions could not have reached that particular location.”¹⁴⁸ How the media picture of a “besieged” Sarajevo was being drawn can also be seen from the Pofalici case in which, after the pogrom against the Serbian civilians on 16 May 1992, the Serbs who had survived and had then been captured were brought to Muslim homes that had not been burned down and were forced to testify in front of the cameras about how their houses had not been burned down.¹⁴⁹

There were even cases where Serbian women who had been raped were forced to state that they had been raped by Serbs. The case of twenty-year-old R.S. from Sarajevo eloquently testifies to this: gangs under the command of Ismet BAJRAMOVIC, aka Celo, had kidnapped her as early as April 1992 and raped her on a daily basis for a full 25 days in Pofalici. When she discovered that she was pregnant after being released from that private prison, the doctors in

¹⁴³ Quoted in: J. GUSKOVA, *Istorija Jugoslovenske Krize 1990-2000*, Vol. I, 365.

¹⁴⁴ *Stradanje Srba u Sarajevu* (Zlatko PAVLOVIC’s personal statement, 7100384), 418-426.

¹⁴⁵ R. RADINOVIC, *idem.*, 235.

¹⁴⁶ M. CALIJA, *idem.*, 21.

¹⁴⁷ *Stradanje Srba u Sarajevu* (R.P.’s personal statement, 7100404), 346.

¹⁴⁸ M. CALIJA, *idem.*, 115.

¹⁴⁹ *Stradanje Srba u Sarajevu* (V.R.’ personal statement, 71/00403), 588-589.

Sarajevo told her that they would only carry out an abortion if she said that she had been raped by Serbs. She says the following about this in the statement she gave on 23 November 1992: “The doctors set the condition that I should give a statement to journalists that Serbs had raped me. So, an abortion could only be carried out on this one condition.”¹⁵⁰ After refusing to testify falsely that she had been raped by Serbs, the doctors in Sarajevo refused to carry out an abortion; after great difficulties, this young woman managed to leave Sarajevo on one of the convoys and to get to Belgrade, where she gave birth to a child because it was too late to terminate the pregnancy.

The story about the massacre of the people waiting in the line for bread is another issue. Witness Manojlo ^ALIJA, who was standing in the bread queue in Vase Miskina Street on that fateful morning on 27 May 1992 testified how the location for the distribution of bread had changed that very morning from the place where it had been before, “outside the *Romanija* cinema”, which was in a passage and sheltered, where none of the shells from any of the positions could have reached. ^ALIJA also claims a Muslim sniper fired from one of the surrounding buildings at the survivors and at those who had tried to help them.¹⁵¹

Many of the Serbs in Sarajevo were killed because they stayed behind to guard their flats thus signing their own death sentences, because these were precisely the flats that were coveted by the neighbours. D.J., who had survived the Ustasha Jasenovac camp as a child, states this categorically. She remained in Sarajevo to guard her new flat, and then managed to escape the execution grounds to which her fellow inhabitants were taking her; they then moved into her flat.¹⁵² This was only one of the many cases of Serbs being taken away from their flats in Sarajevo, and then massacred and killed in various Sarajevo locations – Kazani, Darivi, the banks of the Miljacka, and so on.

Serbs in particular suffered torture in prisons and camps. The local Muslim commander-criminals had their own private prisons where, against all lawful regulations, they imprisoned, tortured and killed with impunity the Serbian population. In one of these types of prisons in Dobrinja, witness S. DJ. found 50 men and women sitting in “water mixed with blood”.¹⁵³ Psychiatrist Dusan KECMANOVIC, who left the city in August 1992, compiled a long list of Muslim prisons and camps for Serbs and Croats in the area of Sarajevo and BH, after being outraged by the wartime editorial policies of the Sarajevo daily *Oslobodjenje*, which reported extensively about Serbian violence against Muslims, while systematically avoiding to mention the violence committed by Muslims against Serbs and (since the 1993 conflict) against Croats.¹⁵⁴

The most notorious “state” prisons and camps, and the greatest places of torture of Serbs from Sarajevo, were the *Viktor Bubanj* barracks, renamed *Ramiz Salcin* during the war, the Central Prison, the *Silos* camp in Tarcin and others. After leaving Sarajevo, camp inmate Milan OKUKA stated, among other things, the following: “I was with a man who had nails hammered into his head in *Viktor Bubanj*. He’s called POPADIC. He survived but is seriously disabled permanently. When I was in the Central Prison and in *Viktor Bubanj*, whatever cell I was in –

¹⁵⁰ *Ibid.* (S.K.’s personal statement, 1992/2).

¹⁵¹ M. CALIJA, *idem.*, 39.

¹⁵² *Stradanje Srba u Sarajevu* (D.J.’s personal statement, 71/00367), 79-83.

¹⁵³ *Ibid.* (S.DJ.’s personal statement, 71/00611), 371.

¹⁵⁴ D. KECMANOVIC, *Teme i Dileme I*, Belgrade 2014, 352-354.

every single one was covered in blood.”¹⁵⁵ Moving testimony about torture in the *Viktor Bubanj* prison was offered by Strahinja ZIVAK, who was taken from his sick bed in the Sarajevo hospital, to which he was admitted before the war, and imprisoned in this prison-camp.¹⁵⁶

The rapes of Serbian women in Sarajevo under Muslim control represent a special chapter in this suffering. S.K. from Nisici in Ilijas municipality (born in 1968) also told her moving story: on 26 May 1992 she was captured by Muslim soldiers together with two other young women, and they were taken to one of the camps in Breza. S.K. recounts what happened to them further in the statement she gave voluntarily on 6 November 1992: “They raped us immediately, they gang raped us and beat us. I remained there for two days. They then transferred us to another building, to another room. Another five women and girls were there; two were called Nada, and the others Rosa, Mira and Olja. F...g We stayed in the same room almost throughout, except when they brought us out to watch while they beat, tortured and killed prisoners. F...g They alternately beat us and raped us continuously, and at times 20 men would come one after the other. If we fainted, they would pour water over us.”¹⁵⁷

This is only some of the testimonies to the tragic fate of the Serbs who remained in the territory of those who were fighting for a multi-ethnic Sarajevo and a united BH. *Knjiga mrtvih Srba Sarajeva postradalih 1992-1995. godine /The Book of Dead Serbs from Sarajevo who Died between 1992 and 1995*), published by the centre for uncovering crimes committed against the Serbian people, Belgrade – Banja Luka 2008, gives the full names of 5,776 Serbian civilians killed in Sarajevo between 1992 and 1995, and the names of 859 whose fate was completely unknown at the time.

Massacre in Pofalici

What happened to the Serbs from Sarajevo who remained in multi-ethnic Sarajevo is also convincingly illustrated by the massacre in Pofalici. In the Report, however, while citing only the recollections of the “defenders”, this incident is represented as another great military victory of the “forces loyal to the government” over the “Serb nationalist forces”: “On the gentle slopes of the Hum summit, rising from the Marshal Tito Barracks, lay the residential neighbourhood of Pofalici. Between 14 and 16 May 1992, forces loyal to the government drove Serb nationalist forces from both the Hum summit and Pofalici in fierce fighting. With that victory, the ARBiH prevented a potentially catastrophic Serb encirclement of the city within its pre-twentieth century boundaries, but they were unable to break through the siege lines.” (pp. 63-64; Eng. 68-69.)

There is, however, a variety of testimony about what happened in Pofalici on 16 May 1992. This is what one of the local Serbs who, fearing revenge when his statement was published (1996), signed himself as V.R.: “The war itself, which continued in some parts of the city, reached Pofalici on 15 May, when Rajko SAVIC was killed in Orlovacka Street no. 185 by his immediate neighbour, Mirsad BUNGUR. At the same time, Mladjen BRATIC, Branko JERIC, Branko BOZALO, Vojin VUKADIN, Slobodan and Nedjo ODZAKOVIC were killed at the same time, while Savo ELEZ and the married couple Mirko and Rosa SAVIC had their throats slit. Vida BRATIC was killed on her doorstep with an axe.

¹⁵⁵ *Stradanje Srba u Sarajevu* (Milan OKUKA’s personal statement, 71/00406), 156.

¹⁵⁶ *Ibid.* (Strahinja ZIVAK’s personal statement, 71/00393), 255.

¹⁵⁷ *Ibid.* (S.K.’s personal statement, 1992/1), 689.

“The killing of the aforementioned Serbs was only a warning to the other Serbian inhabitants of Pofalici. This warning came true. Early in the morning on 16 May 1992, 200 Serbian families were attacked from all directions by Muslim combatants, and the entire scenario of killing Serbs was staged by men from Sand`ak who had moved to the area. On this day, the Serbian families were attacked from five directions by more than 3,000 Muslim combatants.

“We were surrounded from all sides. In complete panic and disarray, the remaining Serbian families began withdrawing towards Hum and then towards Zuc hill in order to save their lives, because they had not thought that this type of scenario would occur. While withdrawing, many Serbian families left behind their exhausted and sick who were killed, soon after that, in the most monstrous way. A column of Serbian inhabitants, formed at random, appeared to be allowed through to the north-western slopes of Hum, which led towards the Buca Potok stream, which flows at the foot of Hum, from where they were due to climb a slope more than 600 metres long, on to Zuc hill.

“However, while withdrawing, the Serbian column was cut off in the wooded part of the Hum hill slope by Muslim combatants, armed to their teeth with infantry weapons. Under pressure from all sides and unarmed, when they came under fire, the women, children and elderly ran in all directions. Several people were killed instantly on that spot F...g

“The entire wooded area very soon turned into a graveyard of innocent Serbian frail and weak people. Screams and cries echoed out all around, calls for help that could not have reached them from anywhere. All those who were lucky enough not to be struck by a Muslim bullet at the moment of attack hurled themselves into a 200-metre ravine while trying to escape in a panic through the /?dense/ wood.

“The entire scenario was repeated three times because the column of Serbian refugees was allowed into the area of armed clashes three times and was cut off three times. I saw Nada VASKOVIC being killed there and immediately after her, Bo`o KOVA^EVIC, an old man who did not give anyone any cause to commit a crime. The decimated column of Serbian refugees from Pofalici, which was practically halved by the fire from the weapons of Muslim combatants, was moving towards Zuc hill. At first, nobody knew how many people had fallen victim, but they immediately noticed that there had been significant losses in some of the families that had left their homes in complete panic. Even while the rest of the column was still moving towards Zuc, Muslim combatants immediately set fire to Serbian houses and their entire property.

“It was unbearable to see this extremely difficult and sad picture in which over 500 Serbian houses burned. The flames shot up into the sky, but none of the victims had even a moment to think about whether their house was on fire or not. The entire withdrawal of the decimated Serbian families from Pofalici was accompanied by shelling of the road to Zuc, which was under the cover of trees. Around 20 Serbs were killed or wounded there.”¹⁵⁸

Without being able to help the Serbian civilians, the Serbian artillery on its positions around the city, mainly from Trebevici, tried to prevent the worst by using direct artillery fire against Pofalici on 16 May 1992. Jovan BILEK watched this fire from his flat in Grbavica. In the entry for 16 May 1992 in his *Dnevnik* /diary/, he recorded the news about the plight of the Serbs in Pofalici.¹⁵⁹

¹⁵⁸ *Stradanje Srba u Sarajevu* (V.R.'s personal statement, 71/00403), 586-587.

¹⁵⁹ *Sarajevska Raskrsca (Dnevnik i Kazivanja Izbeglica)*, edited by Dr M. MITROVIC, Belgrade 1995, 80.

Witness B.O. had a flat in ^engic Vila and was in it when the attack on Pofalici happened, and his wife was in the other, family house he had in Pofalici when the Muslim forces attacked; this is how he described the incidents: “However, I found out that Juka PRAZINA with around 3,700 men was heading for Gornji Pofalici, and that Krusko was heading out from Buca Potok. The attack started at 1100 hours and it was terrible. We abandoned our work places and went home. At around 1600 hours our neighbours IBRAHIMOVIC and TAHIROVIC came and told us that the Muslims had captured Pofalici and said that Pofalici should be looted. I went with their mother to Pofalici to try to find my wife, because I hadn’t heard anything about her. There we came across an atrocity, a massacre. Dead men, women, children and animals were lying in front of houses and in the streets.

“The houses had been set on fire in Orlovacka Street, in Humska. Everything was destroyed, dead. I looked for my wife. I turned over dead bodies with my own hands. From what I saw, and from what the Muslims said, 312 people had been killed in this massacre. The Serbs who had survived had to dig the graves. They were buried in two pits, /?near the“sign” in Orlovacka/. The rest were thrown on to lorries and driven off to the rubbish tip, to the depot in Buca Potok. I couldn’t find my wife, and it was only much later that I discovered that she had managed to escape and get out of Sarajevo.”¹⁶⁰

The Serbian and Muslim sources clearly differ on the perception and interpretation of what happened in Pofalici in May 1992. However, how can a historian remain silent on such crimes against civilians, even if they happen to be Serbs in Sarajevo? This is what Robert J. DONIA did in his Report.

In his book *Sarajevo*, DONIA at least mentioned the suffering of the Serbs in the Muslim part of town, albeit condensing it greatly.¹⁶¹ In it he wrote: “The lot of those Serbs had also become one of the most controversial aspects of the siege.”¹⁶² Of course, when they declared that the civil, ethnic war in Sarajevo was a battle between good and evil, the persecution of Serbs had to become “controversial”. In this book DONIA also mentioned the crimes in Pofalici. He dedicated an entire sentence to them: “In the battle for Pofalici in May 1992, paramilitary forces under the command of the ARBiH killed, detained or beat some Serbs.”¹⁶³ In his Report, he did not even do that. He omitted, with difficulty, to mention the crimes against Serbs, which were driven by ethnic motives and plundering.

“Highlights”

Chapter VII, “Serb Visions of Sarajevo During War” is based, almost entirely, on the transcripts of the Assembly of Republika Srpska. Mention has already been made here of how Robert J. DONIA used the Assembly transcripts and intercepted telephone conversations.

Robert J. DONIA used similar methodology in another report which he prepared for use in the trial of General Ratko MLADIC, entitled *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska Relevant to the Indictment of Ratko Mladic, 1991-96 /as printed/*. Chapter VII relies greatly on this document.

¹⁶⁰ *Stradanje Srba u Sarajevu*, 586-587 (B.O.’s personal statement, 71/0038).

¹⁶¹ R. DONIA, *Sarajevo*, 352-352.

¹⁶² *Ibid.*, 352.

¹⁶³ *Ibid.*

This is also an opportunity to examine very briefly, since this work does not merit a more serious assessment by historians or legal bodies, the report *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska*. When compared to *Highlights*, the report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* in fact seems to be an example of meticulousness and a careful methodology. For the same reasons that I have been putting forward so far, this document cannot survive even the most well-meaning of academic criticism. If the author had not referred in the introduction to a “methodology of professional historians” /as printed/, thus attempting to secure academic legitimacy for his *Highlights*, they would perhaps have come across as less flawed.

Therefore, this concerns citations, “highlights” of speeches held at the Assembly of the Serbian People of BH or, rather, the RS Assembly, from 1991 to 1996. The author himself has listed the “excerpts” in an order that fits the thematic matter which, in turn, he chose himself (“Ideals and Goals of Bosnian Serb Nationalists”, “Demography and Population Movements”, “Relations among Serb Polities”, “Armed Formations in Republika Srpska”, “Conduct of War”, “Civil-Military Relations in Republika Srpska”, “The Struggle for Sarajevo”). The chronology and the logical, real, realistic, /?existential/ connection are disrupted in this way and are subjugated to the ideas and *intentions* of the author himself. It is only within the thematic units that the chronology has been respected.

An equally important objection is the lack of context. Each excerpt has been plucked from a speech at the Assembly, which must be read whole in order for the quote to have the meaning and sense with which the speaker wanted to imbue it; the speeches themselves cannot be understood without the context of the entire Assembly debates, because Assembly speeches are usually only replies in discussions and questions in the Assembly, or to specific, current events. It is true that the author does provide notes indicating where to find the speeches and discussions from which the excerpts were taken, but this requires special, additional research and cannot replace the reporting of the *entire* speech or providing *sufficiently detailed and reliable* accompanying explanations. Imagine what the British *Hansard* would be like if, instead of the full verbatim reports of parliamentary debates, it started reporting only excerpts, organised into randomly selected thematic units. At the beginning of each chapter, the author provided two or three paragraphs of explanations, sometimes even only one paragraph, which is, of course, not enough to explain the vital context even in the broadest terms.

Finally, going through the excerpts from the speeches of Serbian deputies in times of crisis and war, readers who wish to *understand what really happened* and who want to *obtain an insight into the complete events*, will undoubtedly feel that they are missing material from the Muslim and Croatian representative bodies.

With the *Highlights* being conceived in this way, it is almost impossible to distinguish between the private positions of certain deputies and the real policies of the Serbian political leadership in BH. This could have been achieved through careful commentaries and notes presented just below the text, which are normal practice for “professional historians” when publishing historical sources.

From the headings and contents in the first chapter, “Ideals and Goals of Bosnian Serbs Nationalists”, it is clear that the author is not seeing the important differences between the individual and the general. DONIA thus suggests that all the people’s deputies whose excerpts he chose were nationalists or, rather, “*bosansko srpski nacionalisti*” (“Bosnian Serb nationalists”

is the English version of this strange collocation). In view of the fact that these deputies and officials were elected by the will of the majority of the Serbian people in BH, who then became citizens of Republika Srpska, the question arises whether the author is declaring in this way that the majority of the Serbian people in BH are “nationalists”.

To be a “nationalist” is, as we know, a pejorative label; “professional historians” avoid labels because they are not attributed through objective and clear criteria. The question of whether all the deputies quoted in this chapter could be called nationalist is justified in methodological terms, but it would suddenly broaden the scope of our report. For example, are the following “highlights” “nationalistic”: “All the proposed solutions must be based on the Constitution and the laws, reflecting the interests of the Serbian people, but not at the expense of other peoples in BH F...ġ The basic principle we should observe in our activities is not to impose the will of the Serbian people on other peoples. We should respect the legitimate will of the Muslims and Croats” (KRAJISNIK, 21 November 1991); “Peace requires peace to be built /as printed/. Peace can be built through continuing pacification and separation, and not through false coexistence. This is precisely what we, as your representatives have been advocating with the idea of tripartite Bosnia and Herzegovina from the very start.” (KOLJEVIC, 21 December 1991) Let us recall that at the end of the war, peace was established precisely in the way Nikola KOLJEVIC mentions here. Robert J. DONIA, of course, has the right to call those who put together the Dayton Accord “nationalists”.

DONIA does not acknowledge the right of the Serbs to self-determination which, as we have seen, he has allowed the Slovenes, Croats and Muslims. He is suspicious of every link between Serbs from BH with the Republic of Serbia and the Republic of Srpska Krajina. It is even a matter for contention when Serbian political leaders and people’s deputies speak about road connections with other Serbian districts in the territory of former Yugoslavia; and these are the types of “highlights” that DONIA points to in his report (MILOJEVIC, 12 August 1992).

Dealing with the issue of the armed formations of Republika Srpska, through “selected” quotations even the author himself confirms at times the determination of the SDS leadership for a peaceful solution to the crisis, even if this is not his intention. In this way, before the war started, we can find statements that the war in BH will not bring any good to anyone, and that the end result will be the same, i.e. a separation along national lines (KARADZIC, 21 December 1991). There are also calls for the JNA to fulfil its constitutional obligation and defend BH, as part of the SFRY, from all internal and external enemies, which included also Croatian and Muslim paramilitary formations (Request of the Assembly of the Serbian People directed to the JNA, 11 December 1991).

We can also see the efforts of General MLADIC to prevent Serbian paramilitaries from operating (Minutes of the Assembly, 20 October – 1 November 1992). The quotes from some of his speeches are especially interesting to read as they say the opposite of what the Indictment seeks to prove. “People and peoples are not pawns nor are they keys in one’s pocket that can be shifted from here to there ... War is an ominous work and an even more ominous event in history. F...ġ We cannot wage war on all fronts nor against peoples. I would like to make one suggestion here that we adopt such a wisdom that we are against the war but that we will fight if attacked, and that we do not want a war against the Muslims as a people, or against the Croats as people, but against those who steered and pitted these people against us. F...ġ Therefore, we cannot cleanse nor can we have a sieve to sift so that only Serbs would stay, or that Serbs would

fall through and the rest leave.” (MLADIC, 12 May 1992) If these are the parts of General MLADIC’s speech that indict him, we really have to ask: what sort of statements did DONIA leave out?

The chapter entitled “The Struggle for Sarajevo” clearly shows the limited nature of this type of evidentiary material. Because, what can we conclude from General MLADIC’s cited statement: “When Markale was pounded, you know what happened then. But I can say that never in my life was I condemned as I was for Markale ...” (MLADIC, 15-16 April 1995.) This may even have sounded to the author as an admission of guilt by General MLADIC that VRS artillery had pounded Markale causing two instances of large-scale tragedy for the civilians of Sarajevo, but without the missing part of the sentence, it is not possible to see what General MLADIC intended to say. However, what can be seen is Robert J. DONIA intent to use his “highlights” to *accused* and *punish*, instead of *understanding* and *explaining*.

Tying the Enemy to Sarajevo

Everything that was said about the *Highlights* report relates also to Chapter VII of the *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* report entitled “Serb Visions of Sarajevo During War”. And this is where there is something missing in order to be able to trust the author – a Muslim and Croatian vision of Sarajevo.

Let us recall one of the statements of General Michael ROSE, Commander of UNPROFOR for BH: “By mid-1994 the Bosnian Government undoubtedly stopped supporting the UN peace efforts, believing that a ceasefire could turn into a permanent freeze of the lines of conflict, which would then result in an unfair division of the country. This is why it ordered its Army to launch offensive operations in order to recover territory that was lost in earlier battles with the Serbs, thus leading to confrontations with the UN, whose job it was to restore peace in the country ... The Bosnian Army had an additional goal, to draw the UN and NATO into a land war ... UN peace efforts to stop the fighting were clearly an obstacle to such objectives and, at the end of 1994 it became clear to us in Sarajevo that the UN efforts to reduce the suffering of the people was less important to the Bosnian leadership than achieving its political goals.”¹⁶⁴

In fact, VRS very soon achieved its war goals on the Sarajevo battlefield – a division of the city, but also the capture of the main military and industrial complexes in Vogosca, Rajlovac, Had`ici (on the concerns of RS about the Sarajevo military industry, *see* pp. 67-68, 71; Eng. 73, 77) – and operations on that front no longer suited it, especially as it had fewer men available to it than the ARBiH. The “defenders” were much more active, in an attempt to overturn the situation; the “besiegers” were defending the positions they had reached.¹⁶⁵

DONIA’s Report does not say how many “defenders” there were, even though he does say that they were “well-manned” (p. 63; Eng. 68). In order to find this out, we must examine his book *Sarajevo*: at the start of the war in 1992, Sarajevo-Romanija Corps numbered 13,000 men,

¹⁶⁴ Cited in: *Srbija pred Medjunarodnim sudom pravde*, Vol. 1, 159.

¹⁶⁵ R. RADINOVIC, *idem.*, 109-110, 128-130. The only exception were the offensive operations in the direction of Otes, Zuc and Lukavac 93.

and the 1st Corps around 17,500 men; by December 1992 the 1st Corps already had 33,200 men and in 1995 around 38,840.¹⁶⁶ But even in his book DONIA clearly intends to defend the theory of a “siege”, ignoring the “outer ring”, which surrounded the Sarajevo-Romanija Corps, and was made up of members of the 1st Corps. According to information provided by Ned`ad AJNADZIC, Chief of Staff of the 1st Corps, its overall numerical strength, including soldiers in the city and those in the “outer ring”, numbered 73,141 men at the end of 1992, and in 1994 as many as 84,698 men.¹⁶⁷ It is interesting that in his book DONIA uses AJNADZIC’s data, but he only uses the facts about the number of soldiers on the internal front, ignoring the overall number and the “outer ring”. General Radovan RADINOVIC also adds to these forces the MUP units and paramilitary units, and estimates that the number of soldiers in the city itself was around 50,000; as we have seen, he claims that the ratio of forces on this battlefield was always 3-4:1 in favour of the Muslims.¹⁶⁸ RADINOVIC says that the Serbs held on to their advantage in heavy weapons until the end, but that the Muslims were better equipped with snipers. Muslim snipers very often fired at Grbavica, Vrace, Dobrinja, Ilid`a, Rajlovac and especially at Nedjarici.¹⁶⁹

When we know that the military forces of the ARBiH on the Sarajevo front were so respectable, then we are quite persuaded by the claims of the Serbian leaders in BH that the battles in Sarajevo had as their goal to tie up the considerable Muslim units that would have gone, if they had been free to do so, to other BH fronts and would have thus resolved the war.

The Commander of the VRS Sarajevo-Romanija Corps General Dragomir MILOSEVIC therefore said the following in one of his speeches, while explaining the significance of the Sarajevo-Romanija Corps (SRK): “... the painstaking process began of creating a significant segment of defence of Republika Srpska, the SRK, with a very delicate task of blocking the Muslim’s powerful potential and effective forces in the entire Sarajevo region, which greatly outnumbered the Serbs in these territories. All of this took place in extremely complex conditions because the Muslim forces launched the following operations in the first year: *Zivot ili smrt* /Life or Death/, *Jug* /South/, *Koverat* /Envelope/, *Korak po korak do intervencije* /Step by Step to an Intervention/ and a string of others. In other words, they attacked day and night both in the inner and outer ring with the aim of linking their forces with the forces in Central Bosnia, which would have meant the disappearance of the Serbs in the Sarajevo region and in all other areas.”¹⁷⁰

Therefore, it is quite clear that the aim of the Army of Republika Srpska in Sarajevo was not to terrorise and keep the civilian population hostage. The main aim of the Serbian forces in this area was to keep in a blockade the military complement which the Muslims had in the city.

In December 1993, Radovan KARADZIC spoke at the Assembly in the same spirit: “The Sarajevo battlefield has created the state, and nobody’s importance can be diminished, but had the Sarajevo battlefield broken down, had they reached the Drina and cut across the corridor, there would not have been a Krajina or RSK or Herzegovina or anything, if they had broken

¹⁶⁶ R. DONIA, *Sarajevo*, 339, 341.

¹⁶⁷ Taken from R. RADINOVIC, *idem.*, 103.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 108.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 127-128.

¹⁷⁰ Major General Dragomir MILO[EVIC’s speech at the celebrations accompanying the presentation of war flags on 30 March 1996, 2-3. A part of this speech was quoted by DONIA for another reason on p. 47; Eng. 59.

through between Sarajevo and Zenica, IZETBEGOVIC would not have been prepared to negotiate.”¹⁷¹

For the SDS leadership the Sarajevo battlefield was, therefore, of crucial military and political significance; in KARADZIC’s opinion, had the Muslim military and political force not been blocked in Sarajevo, IZETBEGOVIC would not have wanted to negotiate. Citing this quote twice for different reasons (pp. 56, 69; Eng. 60, 74), DONIA actually omitted this important part about IZETBEGOVIC both times.

“External Factor”: Germany and the USA

In the final, ninth, chapter entitled “Sarajevo and Its Siege in the International Spotlight” several details draw the attention of the reader. First, the fact that he placed the chapter on the effect of international relations on the fate of Sarajevo in this period at the end of his text shows that the author does not find it very important, until 1995, of course, when the great powers, led by the USA, imposed a solution.

Did the great powers or the “international community”, as it was referred to during the wars in the former Yugoslavia, come to interfere decisively in the Yugoslav crisis only that late? The EC, or EU, worked from the beginning on achieving a diplomatic solution. Its members were, however, following their own national agendas. Lord CARRINGTON, Warren CRISTOPHER, Mikhail GORBACHEV, Dimitrij RUPEL, Stipe MESIC and many others spoke about the support Germany gave to the secession of Slovenia and Croatia, and especially about its role in the EC’s decision to recognise their independence.¹⁷² Not a single word is said about this in the Report.

The USA and the “international community” also played an important role in BH’s slide into war. DONIA does not even analyse the possibility that the readiness of the Badinter Committee to recognise also the independence of BH, after Slovenia and Croatia, and its proposal for a referendum on this matter, encouraged the secessionists in BH and made them even less prepared to compromise. In addition, BURG and SHOUP, the authors whose book *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, DONIA rates highly, claim that BH was recognised when the USA applied pressure and that it had come too soon; their opinion is that the three sides should have been asked first to come to an agreement on the constitutional system before any talk of recognising independence.¹⁷³ Lord

¹⁷¹ Tape recording of the 36th session of the People’s Assembly of Republika Srpska, held on 30 and 31 December 1993.

¹⁷² See, H.-J. AXT, *Hat Genscher Jugoslawien entzweit? Mythen und Facten zur Aussenpolitik des vereinten Deutschlands*, Europa Archiv 48, Vol. 12, 25 June 1993, 351-360; D. GIBBS, *Humanitarno razaranje Jugoslavije /First Do No Harm: Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia/*, Belgrade 2010, 127-177; J. BAKIC, *idem.*, 89-108, 262-267; S. WOODWARD, *Balkanska tragedija: Haos i raspadanje posle hladnog rata /Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War/*, Belgrade 1996, 193; L. SILBER and A. LITTLE, *Smrt Jugoslavije /Death of Yugoslavia/*, Belgrade 1996, 183, 186; L. COHEN, “Disintegrative Synergies and the Dissolution of Socialist Federations: Yugoslavia in Comparative Perspective”, *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia’s Disintegration*, ed. by L. COHEN and J. DRAGOVIC-SOSO, West Lafayette 2008; M. TANNER, *Croatia: A Nation Forged in War*, New Haven and London 2001, 274.

¹⁷³ S. L. BURG and P. S. SHOUP, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, Armonk NY, 126.

CARRINGTON, François MITTERAND and Warren CHRISTOPHER all later said that Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina were recognised hastily, without the necessary negotiations.¹⁷⁴

The initiative of Jose CUTILHEIRO, who conducted negotiations on BH on behalf of the EC, called first for an agreement and then for the recognition of independence. None of the three sides was completely satisfied with the proposed maps; the constitutional solutions primarily did not appeal to Alija IZETBEOVIC because they included, among other things, a state of confederation with three distinct, national entities. However, as we have already seen, armed clashes had already started in BH and nobody was keen on waging war. On 17 March, all three sides accepted the agreement. However, Alija IZETBEOVIC subsequently withdrew his consent, encouraged to do so by the then US Ambassador to the SFRY Warren ZIMMERMANN. The Ambassador openly admitted this in an interview for *The New York Times*, lamenting the fact that he only later realised that the plan had not been so bad, but he nonetheless later toned down his role in the destruction of CUTILHEIRO's plan in his memoirs.¹⁷⁵

Opinions are divided on why CUTILHEIRO's plan failed, but remain an important subject. For example, BURG and SHOUP admit that the USA encouraged IZETBEOVIC's intransigence through its policies, but not that it deliberately wrecked CUTILHEIRO's plan; however, that is precisely what David GIBBS claims.¹⁷⁶ In any case, it can be said that CUTILHEIRO's plan was the last chance to stop the war.

However, Robert J. DONIA does not mention the ZIMMERMANN-IZETBEOVIC episode. On the contrary, he briefly announces, in only one sentence, that CUTILHEIRO's plan was rejected by all three sides (pp. 74-75; Eng. 80-81). When focussing the discussion on responsibility, one would expect that this controversial element on the role and responsibility of the USA would be at least mentioned, if not discussed more profoundly.

In the end, NATO imposed a solution; the Dayton Peace Accord confirmed, similarly to CUTILHEIRO's plan, a division of BH along ethnic lines. At the same time, as a consolation to Alija IZETBEOVIC and his SDA, over 61 % of the territory of Sarajevo went to the BH Federation.

BH and Sarajevo are today far from being multi-ethnic societies. This is increasingly true today for the largest part of Sarajevo, which came under the BH Federation. There is no official census, but it is clear that those who declared themselves Serbs (157,526) and Yugoslavs (56,048) in the 1991 census only remain in traces.

Conclusion

¹⁷⁴ B. MARKOVIC, *idem.*, 62, 77, 93.

¹⁷⁵ D. BINDER, "U.S. Policymakers on Bosnia Admit Error in Opposing Partition in 1992", *New York Times*, 29 August 1993 (<http://www.nytimes.com/1993/08/29/world/us-policymakers-on-bosnia-admit-errors-in-opposing-partition-in-1992.html>, accessed on 20 February 2015); W. ZIMMERMANN, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rusitelji /Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and Its Destroyers/*, Belgrade 2003, 126.

¹⁷⁶ S. L. BURG and P.S. SHOUP, *idem.*, 108-117; D. GIBBS, *idem.*, 178-190. He, however, believes that both the Croats and the Muslims rejected the agreement. /as printed/

The Report's "Conclusion" is very brief and condensed. The most important statement there is the one where, after listing the "factors" that "contributed to the siege of Sarajevo", Robert J. DONIA selects what is most important: "The most important factors, however, were the commitment of the Serb nationalist leaders to an ideology of national separatism and the calculated planning that went into implementing that ideology on the ground in BiH." (p. 83; Eng. 89)

Let us therefore draw our own conclusions.

Dr Robert J. DONIA's reports, *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* and *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96*, represent scientific, academic texts in their form only. "Professional historians", as DONIA calls the academic guild in which he includes himself, differ from journalists and other researchers into the past because of certain rules and methods through which they approach their work. These rules and methods were not adhered to in these reports.

The difference between the motivation with which a historian and a journalist approach history was already emphasised by Jacob BRUCKHARDT: the first wants to *find out* and *understand* while the latter wants to *judge* and *evaluate*. Historians are motivated by *knowledge*, journalist by *intention*.¹⁷⁷

Judging and *judgement* are, however, the main aim of the reports of Robert J. DONIA. It is our opinion, however, that this work should be left to the judges and courts, and that historians should stick to their profession. Attempts by historians to be judges seem especially inappropriate when they are invited by courts to assist as experts.

Let us reiterate, *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96* cannot survive even the most well-meaning academic criticism. This factor is made even worse by the author himself, who points to his scientific ambitions, referring in the introduction to the "methodology commonly used by historians". In brief, this text is composed of a string of quotes taken out of the context of whole speeches in the Assembly that were, in turn, taken out of the complete debates in the Assembly and removed from the historical events as a whole. These quotes or "highlights" were not put in chronological order, which would have allowed a logical and meaningful connection to be made between them; instead, the author places them in thematic units which he made up himself. Finally, the reader does not need to be a "professional historian" in order to wonder what sort of reconstruction of a complex reality surrounding a civil war can be expected from a collection of excerpts from statements made by members of only one of the warring sides; in other words, we are missing statements by Muslims and Croats and also by foreigners, representatives of the "great powers" and international organisations who were included, in one way or another, in this conflict from the beginning to the end.

The report *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* at first appears more solid, but it also suffers the same weaknesses. At the very beginning of this text the author tells us that the *context* is its main theme, because it is key to the "narrative produced by professional historians" in order for it to turn out, further on, that it is precisely the lack of context that is the main problem in this report. This issue here again involves dealing

¹⁷⁷ J. BRUCKHARDT, *Weltgeschichtliche Betrachtungen*, Berlin und Stuttgart 1905, 10-12, 253-273.

exclusively with the ideas and actions of only one, the Serbian, side, and the author only concerns himself with the other warring sides when he cannot avoid it; therefore, there are no words uttered by the Muslim and Croatian representative bodies or any intercepted telephone conversations of SDA or HDZ leaders, or of the commanders of their armed forces. There are no intercepted conversations between EC, EU, US diplomats or NATO officers. There is no wider historical context, despite the fact that the historical memory, especially of the massacres committed in NDH in 1941-1945, played an important role in the 1992-1995 events. The most immediate context, the crisis and war in Yugoslavia, is only offered in the broadest of lines.

Furthermore the text is full of omitted information, of which perhaps the most serious instance is the terrible fate of the Serbs in the Muslim areas of Sarajevo, and the failure to mention the shelling and killings by snipers of civilians in the Serbian parts of the city. Some “unpleasant facts” are, however, mentioned in the text and have nonetheless almost inadvertently, in half-sentences, revealed that the Serbs in the Muslim part of Sarajevo were held as hostages or that the Serbian parts of Sarajevo were shelled. These “unpleasant facts” (because they go counter to the author’s main conclusions) are, however, still taken out of their chronological framework, and thus rendered meaningless.

The battle for Kijevo as the turning point of the JNA activities, the multi-ethnic, neighbourly, idyllic Sarajevo and the besieged multi-ethnic Sarajevo, which was terrorised by Serbian nationalists – these were all the author’s conceptualisations, drawn by the adding and generalising of selected facts; these conceptualisations were, however, simplified, mainly incorrect and did not do justice to the complex history of Sarajevo and the reality of the civil, ethnic war of 1991-1996.

Finally, we can conclude that all the weaknesses of these two reports stem from one which is the most important one – the author is completely biased. When writing about the 1991-1995 wars, he takes the position of the warring sides. Between 1991 and 1992, he is on the side of the Slovenes and Croats; in the 1992-1995 war, he is rooting for the Muslims. It is clear that he cannot see the illogicality and inconsistency in the fact that he is a multi-ethnic supporter, an opponent of a federal Yugoslavia and, at the same time, a supporter of a unitary Croatia and Bosnia and Herzegovina. However, he is consistent throughout in his opposition to the Serbian political will. More precisely, he would say that he was an opponent of “Serb nationalists”, but we then must ask the question why he supports those who he himself called Slovenian, Croatian and Muslim nationalists.

Everything that has been said so far confirms that the omissions in the reports, *Background, Politics, and Strategy of the Sarajevo Siege, 1991-1995* and *Highlights of Deliberations in the Assembly of Republika Srpska relevant to the Indictment of Ratko MLADIC, 1991-96*, are so considerable that we can say that they do not meet basic academic standards. Consequently, this means that the factual material and interpretations presented in these texts should not be considered reliable and relevant enough for an objective evaluation of the events that occurred in Bosnia and Herzegovina between 1992 and 1995.

**Анализа извештаја вештака др Роберта Ц. Доније о историјским
догађајима у Босни и Херцеговини у предмету „ИТ-09-92-Т,
тужилац против Ратка Младића“**

Доцент др Милош Ковић
Одељење за историју
Филозофски факултет у Београду
Универзитет у Београду

Београд

2015

САДРЖАЈ

Уводне напомене	3
Наслов: „Опсада Сарајева“ или „Борба за Сарајево“	
Прећуткивање контекста	7
Извори и литература	11
Теоријска полазишта	13
Схватање националног идентитета	15
Разбити федеративну Југославију, сачувати унитарну Босну и Херцеговину: двоструки стандарди	18
„Непријатне чињенице“	20
Југословенска или Српска народна армија	21
Изгубљени у преводу: СДА и ХДЗ - националистичке или националне странке	26
„Историјска позадина“	27
„Несрећно наслеђе“ и просветитељски идеали	29
Неговање „несрећног наслеђа“	31
Први светски рат као рат против цивила	33
Кључни контекст: НДХ	35
Сарајево у НДХ	40
„Суживот“ у „земљи мржње“	43
Демографске промене: Срби престају да буду већина	45
Извлачење из контекста, разбијање хронологије	46
СДА против Југославије	50
Алија Изетбеговић: исламизација Босне и Херцеговине	52
„Раздобље немира и искушења“	54
Напад на град или напад на ЈНА (2. мај 1992)	59
Понижење у Добровољачкој улици	64
Подељен град и етнички сукоб	68
Српски таоци у муслиманском граду	71
Масакр у Пофалићима	76
„Битни изводи“	79
Везивање непријатеља за Сарајево	83
„Спољни фактор“: Немачка и САД	85
Закључак	88

Уводне напомене

Извештаји *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995.* и *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996.* др Роберта Ц. Доние, по својој форми представљају академске радове. Њихов писац по основном образовању је историчар и као такав је, у својству експерта, позван да их сачини за потребе Међународног кривичног суда за бившу Југославију (даље: МКСЈ). Они имају академску структуру: уводни, главни део (подељен, ради прегледности, на неколико целина) и, у случају извештаја *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева*, закључак. Научној форми извештаја доприносе и напомене, у којима се аутор позива на изворе и литературу, уз неопходна објашњења.

Задатак ове анализе јесте да испита академску вредност и чињеничну поузданост извештаја *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995* и *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996.* Она се, својим највећим делом, односи на извештај *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева.* По својој научној и чињеничној вредности, извештај *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996* не заслужује посебну пажњу; зато ће бити анализиран уз поглавље VII извештаја *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева*, које се односи на исту тематику и заснива на истом изворном материјалу. У наставку ове анализе, израз *Извештај* односиће се на извештај *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995.*

Шта у овом случају, значе појмови „академска вредност“ и „чињенична поузданост“? Свака природна, друштвена и хуманистичка наука има свој метод и своја правила. Питање метода није питање пуке форме; слично древним занатима, науке су, на основу практичног, понекад и вековног искуства, изградиле и уобличиле низ правила и принципа, који се сматрају поузданим, стандардним средствима у досезању валидних сазнања. Коришћени метод, дакле, говори нешто о поузданости и вредности постигнутих резултата. Уз сву специфичност метода појединих академских дисциплина, може се, ипак, рећи, да им је свима заједничка систематичност и промишљеност у прикупљању чињеница, као и опрезност у изрицању закључака. Другим речима, да би се

нешто тврдило, нужно је да се прикупи довољно чврстих доказа. Потреба за прикупљањем свих релевантних података, као и захтев за опрезношћу и објективношћу посебно су наглашени у хуманистичким и друштвеним наукама; историја је за то најбољи пример.

Потписник ових редова је, по основном образовању, историчар и његов задатак је да истражи и покаже да ли је и колико у извештајима (*Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995* и *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996*) др Роберта Ц. Доније поштован метод историје, као академске дисциплине и, следствено, колико су поуздани подаци које они нуде. Теза која се у овој анализи заступа је да они не задовољавају основне стручне и научне стандарде. Зато се тврдњама и резултатима који се у њима износе мора приступати са много опрезности и са мало поверења.

Могуће је да су слабости и непоузданост ова два извештаја последице чињенице да је историчар пристао да буде унајмљен од стране суда да би доказао нечију кривицу. Потписник ових редова припада оној традицији у хуманистичким и друштвеним наукама, којој припадају и Макс Вебер, Јакоб Буркхарт, Марк Блок и Квентин Скинер; она заступа став да је задатак науке да *разуме* и *објасни*, уместо да *вреднује* и *суди*. Управо историја нас учи пролазности, условности и релативности наших вредносних судова. Остаје, међутим, отворено занимљиво питање односа између историје и правне науке; и историчари и судије настоје да утврде „шта се заиста догодило“, како би то рекао Леополд Ранке. Тачно је да се, на пример, о ратним и масовним злочинима тешко може писати и говорити на непристрасан и вредносно неутралан начин. Па ипак, чак и у таквим случајевима, правила заната и научни метод остају исти – приоритет над *згражавањем* мора да има *разумевање*.

Структура ове анализе прати структуру извештаја *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995*. Да би се доказала теза да он не представља довољно стручну и поуздану експертизу, потребно је да буде пажљиво проучен, део по део. На погодном месту, уз поглавље VII, осврнућемо се и на извештај *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске*,

релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996.

Наслов: „Опсада Сарајева“ или „Борба за Сарајево“

Споран је већ наслов *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995*. „Опсада Сарајева“ је појам који је, истина, заживео у медијској пропаганди и публицистици, али се отвара питање колико он одговара историјским чињеницама. Иако у наслову не стоји „српске опсаде Сарајева“, аутор у свом *Извештају* доказује да се Сарајево налазило под српском опсадом.

Роберт Џ. Дониа при томе, очигледно, под „Сарајевом“ подразумева само оне његове, углавном источне делове, којима су у току рата владали босански Муслимани. Из самог *Извештаја* се, међутим, види да су постојали делови Сарајева који су се налазили под контролом Срба. Аутор их, међутим, уместо деловима Сарајева, назива „западним прилазима“ (почевши од стр. 17, у енглеском тексту (даље: енгл.) 18). Он их јасно именује тек на страни 61, када је реч о стварању „српског града Сарајева“ (1993), при чему коришћењем наводника уз израз „српске општине“ показује да их он не сматра српским: „Novoproglašeni grad sastojao se od “srpskih opština” Centar, Hadžići, Ilidža, Piljaš, Novo Sarajevo, Stari grad, Rajlovac i Vogošća“ (енгл. 66). Када се овим деловима града додају део Добриње, Војковићи и Лукавица, добија се приближно територија коју су за време рата контролисали Срби. Ово свођење „Сарајева“ на источне делове града је утолико чудније јер се, у поглављу *III Сарајево: раст, састав и гласање*, под појмом „Сарајево“ подразумева свих десет сарајевских општина из 1990 (стр. 17-19; енгл. 18-20). Оне су приказане и на Мапи 1 у прилогу *Извештаја*. Очигледно је да би од огромне користи за читаоца била једна свеобухватна мапа распореда сукобљених снага у Сарајеву и око њега. Такве мапе, међутим, у *Извештају* нема. Она би, наиме, показала да је у питању била подела града и међусобни рат сукобљених нација, а не „опсада“.

Аутор инсистира на дејствовању српске артиљерије и снајпера по муслиманским деловима града, али муслимански снајпери и артиљерија убијали су цивиле и у српским деловима Сарајева. Кључни висови изнад града, са којих су се могли тући цело Сарајево и положаји Сарајевско-романијског корпуса,

налазили су се под контролом муслиманских снага (Мојмило, Дебело брдо, Чолина капа, Грдоњ, Хум и Хумско брдо, Орлић, Жуч, Бријешће брдо, Швабино брдо, Сокоље, Игман). Уколико се може говорити о опсади источних делова града, онда се поставља питање да ли се може говорити и о опсади његових западних делова. На сарајевском фронту војници Сарајевско-романијског корпуса имали су велике губитке, јер су били суочени са три до четири пута бројнијим војним снагама Армије БиХ. Сарајевско-романијски корпус је, при томе, са изузетком јединица на Јахорини и Романији, и сам био опкољен спољним прстеном снага Армије БиХ. Штавише, унутар оних делова градског језгра, који су били под доминантном контролом Срба, на Грбавици, Кошеву, у Добрињи или Неђарићима, линије раздвајања ишле су појединим улицама и ту су вођене жестоке уличне борбе. У сваком случају, било би корисно упоредити број страдалих у тим борбама са бројем цивила који су убијени снајперима или артиљеријским пројектилима; то би могло да допринесе реалнијем сагледавању размера терора над цивилима у Сарајеву од 1992. до 1995. О свему томе биће више речи у наставку ове анализе.

Коначно, ако се говори о страдањима и прогонима Муслимана у српским деловима града, онда се морају бар поменути страдања Срба у муслиманским деловима града (убиства, пљачке, физичко насиље, силовања, утамничења, копање ровова на првим линијама фронта); о томе, на жалост, у овом *Извештају* нема ни једне речи.

„Опсада“ је споран појам и зато што су „опседнути“ одржавали везе са „спољним светом“ преко мировних снага УН, нарочито пошто су „опсађивачи“ тим мировним снагама у јуну 1992. предали аеродром Бутмир. Војска БиХ је потом, испод аеродрома, прокопала тунел кроз који је пребацивала људе, оружје и намирнице и одржавала борбену везу са осталим територијама под својом контролом. Ако се може говорити о правој опсади, онда би тај појам понајпре требало употребити да би се означила блокада у којој су се налазили војници Југословенске народне армије (ЈНА) у Сарајеву, чије су касарне биле опкољене јединицама наоружаних Муслимана и Хрвата.

Сарајево је, дакле, од 1992. до 1995. године, било подељен, а не опседнут

град. У њему је беснео рат између сукобљених нација, Муслимана и Срба. Држање Хрвата зависило је од променљивих околности. Од почетка рата у Сарајеву Хрватско вијеће одбране (ХВО) сарађивало је са Муслиманима против Срба. Од октобра 1992, а коначно од априла 1993, када је започео рат Хрвата и Муслимана у централној Босни, Хрвати су се у Сарајеву пасивизирали. При томе се за снаге ХВО у Кисељаку може рећи да су, кроз сарадњу са Војском Републике Српске (ВСК), чак и учествовале у блокади муслиманских трупа. Све у свему, синтагма „Борба за Сарајево“ (*The Struggle for Sarajevo*), коју је Роберт Ц. Дониа употребио као наслов једног од поглавља у извештају *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996*, много боље одговара реалностима збивања у Сарајеву 1992-1995 него „опсада Сарајева“.

Поред тога, наслов *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995* сугерише и обећава целовитост и свеобухватност ауторовог приступа овој сложеној теми. Текст *Извештаја*, међутим, таква очекивања не испуњава. Коначно, рат у Сарајеву почео је 1992. а не 1991. године. Из текста се види да аутор сматра да су српске припреме за „опсаду“ почеле 1991 (при чему за то не даје ваљане доказе), али овакав наслов, упркос томе, делује збуњујуће и нетачно. О „позадини“ је могло да се пише и под прецизним и јасним насловом, у коме би стајале тачне године рата у Сарајеву: 1992-1995.

Прећуткивање контекста

На првој страни увода, у првој реченици првог пасуса, аутор каже: „Ovaj izvještaj bavi se istorijskom pozadinom i političkim i vojnim kontekstom događaja koji se navode u optužnici u predmetu IT-09-92, *Tužilac protiv Ratka Mladića* (енгл. 1).“

Управо оно што аутор сматра својом главном темом представља најслабију тачку овог *Извештаја*. Анализа контекста је, наравно, једно од кључних средстава којима се историчари служе да би објаснили не толико *шта*, колико *зашто* се нешто догодило. Историографска објашњења, тумачења, успостављања узрочно-последичних веза заснивају се, углавном, на

познавању контекста.

Историјски контекст је, међутим, појам без јасних оквира и граница. Када се анализирају историјски догађаји или процеси, увек се поставља питање шта спада, а шта не у њихов историјски контекст. На најпрактичнијој равни, то питање се поставља као питање обима историографских текстова. У методолошкој равни, то је питање објективности и пристрасности, јер је увек реч о историчаревом избору онога што, по његовом мишљењу, спада у историјски контекст дате појаве, што је са њом у вези.

У намери да објасни контекст догађаја који се наводе у *Оптужници*, аутор је, тако, дошао до тога да о улози Ратка Младића у збивањима у Босни и Херцеговини, од тренутка када стиже у БиХ и преузима команду над ВРС (основана 12. маја 1992), почиње да приповеда тек на половини свог извештаја, почевши од стране 43 (енгл. 46). Па ипак, упркос томе, аутор ни приближно није дао целовит контекст догађаја о којима је у *Оптужници* реч. Штавише, испоставило се и то да све оно што је Дониа навео у свом *Извештају* такође има свој контекст, о коме се нешто мора рећи.

Прећуткивања су у овом *Извештају* лако уочљива и необично систематична. Упркос наслову, у њему је, после краћег увода, скоро искључиво реч о политичким идејама и деловању руководства Српске демократске странке (СДС), и команданата ЈНА и ВРС у Босни и Херцеговини, пре свега у Сарајеву, од 1990. до 1995. О политичким идејама и акцијама вођа муслиманске Странке демократске акције (СДА) и Хрватске демократске заједнице (ХДЗ), и њихових оружаних формација (Зелене беретке, Патриотска лига, ХОС, ЗНГ, Армија БиХ, ХВО), у истом добу аутор говори само када се то мора, да се не би изгубио привид објективности и академског приступа. Његова главна тема је доказивање одговорности руководства СДС и команданата ЈНА и ВРС за оно што се у Сарајеву догодило 1992-1995; све оно што доказује одговорност руководства СДА и ХДЗ и команданата њихових наоружаних формација, прећуткује се или износи у најсведенијој форми.

Акције вођа СДА и ХДЗ су, дакле, први контекст који у овом раду недостаје. Свака свађа и сваки рат подразумева две, понекад и три стране. Тако је, на пример, аутор, посвећен искључиво доказивању српске одговорности, потпуно прећутао чак и чињеницу да је рат у Босни и Херцеговини почео

упадима хрватске војске у Босански Брод, Купрес и долину Неретве, у марту 1992, праћених убијањем српских цивила. Заклоњене медијском и војном кампањом Запада против Републике Српске и Србије, регуларне јединице војске Републике Хрватске остаће на територији Босне и Херцеговине све до самог краја рата.

Овде би спадао и међународни контекст, односно деловање „међународне заједнице“, како се у нашем добу зове оно што су у 19. веку биле „Велике силе“. Европска заједница и САД су од почетка биле укључене у збивања; с времена на време видљиво је било и руско присуство, као и деловање неких муслиманских земаља. УНПРОФОР је све време присутан на ободима или у средишту ратних збивањима; НАТО је на крају, постао једна од ратујућих страна. О томе је аутор понешто рекао, али недовољно и на самом крају *Извештаја*.

Други контекст који у овом *Извештају* недостаје јесте предисторија рата у Сарајеву. Аутор догађајима који су се одигравали у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) непосредно пре избијања рата у Босни и Херцеговини, посвећује тек неколико страна (поглавље *II Трансформација ЈНА*, стр.4-12; енгл. 4-12). Ти догађаји су, међутим, од суштинског значаја за разумевање онога што је тема његовог *Извештаја* и судске *Оптужнице*.

Тема овог поглавља је, како аутор каже, „трансформација ЈНА у српске националистичке снаге“ (стр. 4; енгл. 4) односно „окретање ЈНА ка српском национализму“ (стр. 8; енгл. 8), а не реконструкција целине збивања. Очигледно, намера је била да се прича што пре усмери на ЈНА и на њеног тадашњег пуковника Ратка Младића; акције словеначких и хрватских националиста су, наравно, или прећутане или поменуте у најсведенијој форми. Од 8 и по страна, посвећених југословенској кризи и рату пре него што су борбе почеле у Босни и Херцеговини и Сарајеву, три и по стране су посвећене операцијама у Кијеву, из августа 1991. (стр. 9-12; енгл. 9-12). Намера је, опет, била да се деловање пуковника Младића у том сукобу повеже са тобожњим коначним скретањем целе ЈНА ка српском национализму и са њеним преласком на офанзивна дејства, у тесној сарадњи са српским паравојним снагама. Колико је ова теза убедљива видеће се у наставку ове анализе.

Коначно, трећи контекст који у овом *Извештају* недостаје јесте дужи историјски увод у оно што се догодило у Сарајеву 1992-1995. Он би морао, пре свега, да обухвати историју Другог светског рата на подручју Босне и Херцеговине. Аутор је, наиме, покушао да објасни идеје и деловање Срба у рату 1992-1995, не осврнувши се на геноцид који су над Србима (Јеврејима и Ромима) од 1941. до 1945, на територији Независне државе Хрватске (НДХ), охрабрени нацистичком и фашистичком окупацијом и разбијањем Југославије, починили њихови суседи и суграђани, Хрвати и Муслимани, припадници усташких јединица. То би било слично покушају објашњења културе, политичког живота и спољне политике Израела или Јерменије без икаквог помињања Холокауста или геноцида над Јерменима у Османском царству. Са изузетком кратког рата у Словенији, све борбе од 1991. до 1995, на територији Хрватске и Босне и Херцеговине одигравале су се управо на просторима које је пре педесет година обухватала ова геноцидна творевина и на којима су се одигравали масовни покољи над Србима. Сваки проучавалац догађаја 1992-1995. брзо ће разумети да се, за њихове учеснике, Други светски рат одиграо „јуче“, а не у далекој прошлости. То се није видело само по њиховим усташким, четничким и партизанским ратничким знамењима. О геноциду у НДХ Срби нису морали да читају у књигама – о томе су слушали од својих родитеља и дедова, који су тај геноцид искусили. Око педесет становника Кијева усташе су побиле 1941. године. У Другом светском рату је, као партизан, погинуо и отац самог генерала Ратка Младића. Генерал Благоје Ацић, начелник Генералштаба ЈНА (1989-1992), рођен је у херцеговачком селу Придворица, чије су становнике Муслимани из суседног села Борач на најбруталније начине побиле на православни Божић 1942. године. Убијено је 168 мушкараца, жена и деце, од чега је број деце од 3 до 17 година старости износио 54. Ово некада просперитетно село до почетка новог рата није се опоравило од покоља из 1942; у време пописа из 1991, имало је 13 становника.

У дужој историјској перспективи, да би се разумели догађаји у Сарајеву 1992-1995, потребно је, дакле, да се макар осврнемо на геноцид над Србима у НДХ. Поглед у још даљу прошлост показаће, међутим, да су сличне, иако мање масовне погроме Срби Босне и Херцеговине, поново од стране својих муслиманских и хрватских суграђана, преживели и у Првом светском рату;

коначно, још дужа временска перспектива откриће, насупрот инсистирању Роберта Ц Доније на идиличној традицији „суживота“, „комшилука“ и мултиетничности, несрећно наслеђе међусобних, верски мотивисаних обрачуна и покоља, које је становницима БиХ завештала историја. Бар од 15. века, од доласка Османског царства у ове крајеве и почетка великих ратова између њега и европских хришћанских царстава, времена мира и „суживота“ била су пре изузетак него правило. Овај, трећи контекст збивања у Сарајеву 1992-1995. у *Извештају* је потпуно прећутан.

Извори и литература

Роберт Ц. Донија се у уводу свог *Извештаја* осврће и на искоришћене изворе и литературу. Извори на којима је *Изјава* заснована само на први поглед делују разноврсно, с обзиром на то да потичу са српске, муслиманске и хрватске стране. Чак ни то се, међутим, не би могло рећи за литературу, на основу које аутор уобличава и тумачи чињенице прикупљене у изворима. Већ на први поглед види се да он искључиво користи западноевропске, америчке, муслиманске и хрватске ауторе, при чему систематски избегава да чак и помене било ког српског историчара, социолога, политиколога или филолога. Када је реч о историји Босне и Херцеговине, не могу се, наиме, заобићи дела Владимира Ћоровића, Милорада Екмечића, Томислава Краљачића и низа других српских историчара, различитих генерација; за тумачење процеса разбијања или распадања СФРЈ корисно је, на пример, консултовати књигу загребачког политиколога Дејана Јовића, чије дело припада и српској и хрватској науци, или београдског социолога Јове Бакића. Потпуно занемаривање српске науке упућује на одређене ауторове предрасуде и пристрасност. И о томе ће касније бити више речи

Када су у питању извори, мора се дати још неколико напомена. Познато је да је штампа представља занимљив историјски извор, који је, ипак, кориснији за реконструкцију становишта издавача, уредника и новинара, него за истинску реконструкцију самих догађаја. Свакодневно искуство нам говори да медији све више служе за убеђивање, а све мање за информисање грађана. То посебно важи

за медије у ратним временима, када се они, уз ретке и часне изузетке, претварају у средства пропаганде. Југословенска криза 1990-1995 не може се назвати златним добом непристрасног новинарства. Зато чуди то што аутор овог *Извештаја* користи муслиманску штампу која је излазила у зараћеном Сарајеву (*Ослобођење, Слободна Босна*), као извор података о ратним збивањима, без њеног поређења и укрштања њених података са оним што доноси, рецимо српска или хрватска штампа. Један од таквих чланака, на које се аутор позива да би утврдио шта се у новембру 1991. дешавало у Сарајеву, чак носи наслов *Сарајево на четничком нишану* (стр. 40, напомена 118, енгл. 42, напомена 118). „Четници“ и „Власи“ су, подсетимо, подругљиви, пежоративни изрази којим Муслимани и Хрвати у Босни и Херцеговини и данас називају Србе. Све ово не сведочи о ауторској непристрасности.

Аутор, такође, утврђује ток догађаја у бившој Југославији на основу објављених анализа и извештаја америчке Централне информативне агенције (ЦИА) (стр. 7, напомене 13 и 14, и на другим местима; енгл. 7, напомене 13 и 14 и даље), без поређења са подацима које могу да понуде извори другачијег порекла. Оволико поверење у ЦИА-у, институцију дуге и занимљиве историје, може да сведочи о патриотизму Роберта Ц. Доније, али не и о његовој историографској професионалности и непристрасности.

Навођење пресретнутих, кришом снимљених телефонских разговора српских званичника као извора, при чему се поглавље *IV Српска визија Сарајева септембар 1991-април 1992* скоро искључиво заснива на њима, покреће слична, стручна питања. У најмању руку, аутор је требало да нас обавести о пореклу ових несвакидашњих материјала; нема сумње да они потичу из институција сличних ЦИА. Што је још важније, читајући пресретнуте разговоре Срба, можемо се запитати шта ли су преко телефона тек изговарали Алија Изетбеговић, Ејуп Ганић, Сефер Халиловић, Јука Празина, Рамиз Делалић-Ћело? Или Абу-Хамза ал Мазри и други припадници међународних, исламистичких, муџахединских јединица пореклом из арапских земаља или Авганистана, који су у Босну и Херцеговину стизали да би се борили на страни босанских Муслимана против српских, хришћанских неверника. Били су и на сарајевском фронту - један од њих, Али Ахмед Али Хамад, сведочи да су 1992.

учествовали у борбама против Срба у општини Илијаш. Њихових пресретнутих разговора, као ни међусобних разговора вођа СДА или ХДЗ, нема у овом *Извештају*.

Коначно, онај ко би желео да има реконструисану целовиту слику догађаја, сигурно би пожелело да добије увид и у пресретнуте разговоре представника великих сила и међународних организација укључених у збивања у бившој Југославији и у БиХ. *Афера Викиликс* је, тако, показала каква је и колика активност САД у светским жариштима; она је указала и на вредност такве врсте историјских извора за историографију.

Оно што важи за снимке тајно снимљених телефонских разговора српских званичника, односи се и на записнике са седница Скупштине РС и на читав низ извора српске провенијенције које аутор користи. На скупштинским записницима се у потпуности заснива извештај *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996*; на истој врсти извора заснива се и скоро цело поглавље *VII Српске визије Сарајева током рата*. Недостатак записника са седница Скупштине БиХ и других докумената муслиманске или хрватске провенијенције упућује на чињеницу да је аутор идеје и активности Срба сасвим исчупао из логичног контекста идеја и деловања Муслимана и Хрвата. О осталим слабостима оваквог поступка касније ће бити више речи. Све то поново упућује на непрофесионално, пристрасно обављену селекцију извора и литературе, на којима овај *Извештај* почива.

Теоријска полазишта

Пасус у коме Роберт Ц. Дониа објашњава метод примењен у изради извештаја *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995*. конфузан је и неразумљив (стр.1-2). Када се прочита ауторов оригинални, енглески текст (енгл. стр. 1-2), постаје јасно да је овде реч о лошем преводу. Реченица: „I have employed four standards to assess the reliability of evidence: relevance to the expository theme; origin; verifiability through cross-checking with

other sources; and finally, richness, or value in illuminating thinking, behavior, or developments” - преведена је овако: “Za ocjenu pouzdanosti dokaza držao sam se tako četiri kriterijuma: relevantnost za temu; izvor; mogućnost provjere poređenjem s drugim izvorima; i, na posljétku, njihovu punoću, odnosno mjeru u kojoj mogu osvijetliti razmišljanja, ponašanje ili događaje”. Да је бар реч „origin“ преведена са „порекло“, било би јасније шта је писац хтео да каже.

Из досадашњег текста већ се види колико је Роберт Ц. Дониа поштовао ова начела, нарочито оно о „проверљивости кроз поређење са другим изворима“. Штавише, у истом пасусу аутор је истакао да у свом *Извештају* он „објашњава узроке и токове главних трендова смештањем појединачних догађаја у контекст ширих кретања“ и истиче да је то „најуобичајенији облик приповедања код професионалних историчара“ (стр. 1; енгл. 1). Из досадашњег текста ове анализе већ се види како изгледа ауторово спровођење овог начела у пракси. Да ли је и колико Роберт Ц. Дониа смештао догађаје у шири контекст видеће се и из остатка ове анализе.

Занимљиво је да је Кит Џенкинс једини аутор на кога се Дониа позива у овом пасусу, које је посветио својим теоријским полазиштима. У питању је један од водећих постмодерниста у теорији историје. Поред осталог, за њега је карактеристично одустајање од традиционалног историографског трагања за објективном, исторјском истином кроз изворе и литературу. Кит Џенкинс, Хејден Вајт и други постмодернисти тврде да књиге и чланци које историчари пишу уствари немају значаја за утврђивање самих историјских чињеница, али да зато пружају занимљива сведочанства о самим својим ауторима, историчарима, о њиховим уверењима и „књижевним стратегијама“. По Џенкинсовом мишљењу, људске могућности спознаје историјске истине више су него ограничене, будући да ће различити историчари истим историјским чињеницама увек приписивати различита значења. Зато је, уместо утврђивања „чињеница“ занимљивије окренути се анализи дискурса. Замишљен над овим питањима, и сам Роберт Ц. Дониа се пита не би ли појам „нарација“ који он користи, требало заменити појмом „дискурс“.

Постмодернистичка теорија историје и њена „деконструкција“ историјске истине, па и метода историчара, понајвише су, међутим, критиковани управо због тога што оне нужно и логично доводе до

релативизације чињеница чак и о таквим историјским догађајима, какав је, на пример, Холокауст. Ричард Еванс је, тако, детаљно анализирао оно што је назвао „постмодернистичким хиперрелативизмом“, поготову у односу на историјске чињенице ове врсте. Он је посебно истакао случај једног од водећих постмодерниста и „деконструкциониста“, професора на престижном Јејлу, Пола де Мана, за кога се испоставило да је у време Другог светског рата, у окупираној Белгији, у једном листу који су контролисали нацисти, писао антисемитске чланке. Сам Еванс широј јавности је познат по томе што је 2000. године био експерт одбране на једном процесу, изазваном порицањем Холкауста („Дејвид Ирвинг против Пингвин Букса и Деборе Липштат“, *David Irving v Penguin Books and Deborah Lipstadt*).

Схватање националног идентитета

И у тумачењу феномена националног идентитета, који се може сматрати једном од централних тема приче о распадању СФРЈ и БиХ, Роберт Ц. Дониа се декларише као „конструкциониста“. Он, наиме, наглашава да национални идентитет није датост, већ да се конструише у складу са тренутним околностима. При томе није сасвим јасно да ли Дониа верује да је национални идентитет сасвим измишљен и у целини конструисан, или само тврди да он, пошто већ постоји, може да се мења и изнова уобличава, у складу са интересима вођа националног покрета. Потписнику ових редова изгледа да је Дониа ближи првом тумачењу, будући да он, како каже, „nacijama i nacionalnim pokretima pristupa kao konstruktima“. Дониа тврди да „gotovo svi profesionalni sociolozi i istoričari odbacuju esencijalizam opredjeljujući se za ovu ili onu varijatnu konstruktivističkog pristupa“ и да „oni “naciju” shvataju kao idejni konstrukt koji je prihvaćen od strane neke velike zajednice ljudi... Есенцијализам је како Дониа истиче, „često antropomorfno, shvatanje nacije, naroda ili etničke skupine kao grupe koja je vjekovima upostojana, jasno omeđena, monolitna i stabilna.“ Коначно, што је посебно занимљиво, Дониа тврди: „Treba istaći da vodeći srpski nacionalisti imaju uglavnom tradicionalno, esencijalističko shvatanje sopstvene nacije, utjelovljeno u sintagmi “srpski narod”, i da će stoga vjerovatno osporavati osnovni konceptualni okvir ovog izvještaja” (стр. 2; енгл. 2).

Потписник ових редова не види ништа спорно у тумачењу према коме је

национални идентитет променљива категорија. Он се, заиста, мења и „конструише“. Поједностављено је, међутим, ауторово виђење нација и националних покрета као „конструката“. То се може рећи и за његово карикатурално приказивање „есенцијализма“. Тврдња да „готово сви“ професионални социолози и историчари одбацују есенцијализам и прихватају различите врсте конструктивизма не одговара чињеницама. Најпре, аутори на које се он позива да би оваква своја схватања поткрепио, не тврде да је нација „конструкт“. Бенедикт Андерсон уочава променљивост, али и трајност нација, па зато каже да је нација „замишљена“, али не и „измишљена заједница“. Ерик Хобсбаум на кога се Дониа овде такође позива, пише да су, у појединим случајевима, нацијама 19. века претходиле вековне, „протонационалне“ заједнице. Као пример овог феномена Хобсбаум наводи Енглеze, Русе и – Србе. Дониа, дакле, своја схватања поткрепљује позивањем на ауторе који ствари виде другачије од њега.

У данашњем академском свету конструкционизам, онакав каквим га схвата Дониа, није једини легитиман приступ проучавању нација и национализма. Један од водећих стручњака у тој области, Ентони Смит, некада је сматран „примордијалистом“, а данас „етносимболистом“; његова позиција налази се негде између „примордијализма“, који наглашава древност нација, или етничких заједница које јој претходе, и „конструкционизма“. Слика савремених истраживања нација и национализма је, очигледно, сложенија него што Роберт Ц. Дониа покушава да нам представи.

Шта тек рећи о есенцијализму „водећих српских националиста“? На кога то аутор мисли? На који историјски период? „Водаћи српски националисти“ је врло нејасан, збиран појам. Почевши од краја 18. и почетка 19. века, од Доситеја Обрадовића и Вука Караџића, па до Јована Скерлића и Јована Цвијића, водаћи српски интелектуалци у нацији су видели категорију подложну променама, које могу настати вољом самих припадника нације, па и туђинских државних органа, у Аустрији или Османском царству. Већ су Доситеј Обрадовић и Вук Караџић српску националну идеју одвојили од њених црквених корена и везали је за језик и слободан избор. Српски интелектуалци су, у духу идеја просвећености, уверени да вера мора да постане приватна ствар, већ крајем 18. века настојали да успоставе трајну сарадњу и везе са босанскохерцеговачким муслиманима и

католицима, код којих се национална свест развијала неупоредиво спорије него код Срба. Тако ће се, у интеракцији са хрватским Илирским покретом, уобличити и југословенска идеја; напорима српске војске и српских идеолога 1918. је створена и југословенска држава. Да су српски национални идеолози били расположени „есенцијалистички“, зар би икада дошло до њиховог покушаја да се, у Краљевини Југославији, од православних, католика и муслимана „конструише“ нова, југословенска нација? Напротив, доминантно тумачење националне идеје међу српским интелектуалцима тога доба било је „француско“, „ренановско“ и, у тадашњем смислу те речи, конструкционистичко. Коначно, није јасно зашто Дониа, без икаквих доказа, тврди да синтагма „српски народ“ подразумева непроменљивост, есенцијализам и национализам; у српском свакодневном говору и у стручној литератури она означава оно што је, рецимо, за Французе „француски народ“ (*peuple francais*), или за Енглезе „енглески народ“ (*English people*).

Чудновата реченица о „водећим српским националистима“ је, истина, написана у презенту. Уколико се односи на српске екстремне националисте, оне врсте какви данас постоје у скоро свим европским земљама, при чему је њихова главна одлика непријатељство према имигрантима и припадницима другачијих вера и нација, онда се они не могу узети за једине релевантне узорке јавног мњења, како у Холандији или Француској, тако и у Србији. Ако се то односи на водеће српске интелектуалце данас, или на припаднике српске академске заједнице, онда је овај исказ просто нетачан и паушалан, јер игнорише огромне разлике које постоје унутар сваке јавности, укључујући и српску. Овакво виђење „водећих српских националиста“, као некаквог неиздиференцираног колективитета, заосталог у односу на савремена светска теоријска кретања, узето заједно са ауторовим упорним игнорисањем српске академске продукције, и његовим систематским оптуживањем српских државника и официра за сва зла која су задесила земље бивше СФРЈ, као да упућују на ауторове дубље, културне предрасуде према Србима.

Разбити федеративну Југославију, сачувати унитарну Босну и Херцеговину: двоструки стандарди

Већ на самом почетку приче о југословенској кризи и ратовима јасно се

види да се ауторов приступ не може назвати објективним. Уместо да покуша да објасни шта се и зашто догодило, Дониа једноставно стаје на једну страну у крвавом грађанском рату 1991-1992 – он подржава Словенце и Хрвате у њиховој борби против ЈНА и Срба. То, свакако, није најзахвалнија позиција за некога ко жели да га сматрају, како сам Дониа то зове, „професионалним историчарем“.

Аутор као да показује извесну сентименталност према Титовим временима. У одавању поште партизанској војсци, као претходници ЈНА, Дониа чак уме да се занесе и да заборави на чињенице. Он тако тврди да је она 1945. ослободила земљу „uz tek skromnu pomoć izvana“ (стр. 4; енгл. 4), што се може назвати материјалном грешком, јер одлучујућу улогу у ослобођењу престонице Југославије, Београда, од нацистичке окупације, одиграла је совјетска Црвена армија.

Приказујући доба распадања Југославије Дониа, потом, одлази у другу крајност, сликајући ЈНА и СФРЈ искључиво црним тоновима. Подршком сецесији и национализму Словенаца и Хрвата (на страни 5., енгл. 5, Дониа победнике на словеначким и хрватским изборима из 1990. изричито назива „националистима“) он се већ у овом поглављу опредељује за разбијање мултиетничке, федеративне Југославије. У наставку *Извештаја*, Дониа ће подржати и рад муслиманских и хрватских националиста (он победничке странке на изборима у БиХ 1990, СДА, СДС и ХДЗ назива „националистичким странкама“) на сецесији Босне и Херцеговине, потпуно прећутавши покушаје руководства Србије и дела вођства босанских Муслимана (предвођених Адилом Зулфикарпашићем) да сачувају мултикултурну Југославију („Београдска иницијатива“ из јула 1991). О свему томе биће више речи у овој анализи.

Упркос ауторовом очигледном уверењу да Срби, Хрвати и остали југословенски народи 1990. и 1991. нису могли да живе заједно, чак ни у федеративној Југославији, он ће, у истом *Извештају*, подржати борбу ХДЗ Фрање Туђмана за унитарну Хрватску и СДА Алије Изетбеговића за унитарну Босну и Херцеговину; он се, такође, показује као противник српске поделе Сарајева, и све то уз позивање на мултикултуралност, толеранцију и нужност отпора национализму. Борба за очување идиличне слике Сарајева каква је, тобоже, постојала пре 1992, и за одбрану толеранције и заједничког живота људи различитих вера – то је „лајтмотив“ целог *Извештаја*.

Суштинска нелогичност и недоследност, по којој се исти човек, у исто време, може залагати за разбијање мултикултурне, федеративне Југославије и за одбрану унитарне Хрватске и унитарне Босне и Херцеговине, карактеристична је за значајан део литературе о југословенским ратовима. Нелогичност, недоследност, неправедност и кратковидост оваквог становишта јасно је уочио Џон Фајн, некадашњи професор Роберта Ц. Доније. Он, наиме, сасвим очигледно дели са Донијем наклоност према муслиманском пројекту тобожње мултиетничке БиХ и непријатељство према „српском национализму“. Његов став је, међутим, логичан и доследан: као противник национализма и присталица мултиетничких држава Фајн жали и за разбијеном Југославијом.

Постоји, ипак, једна доследност, видљива од прве до последње странице овог *Извештаја*. У свим променљивим ситуацијама, које се филмском брзином смењују у југословенској кризи и ратовима 1990-1995, Роберт Ц. Донија је упорни и доследни противник Срба. Може се, прецизније и политички коректније, рећи да је он противник „српских националиста“, тадашњих српских политичких елита, али се онда мора приметити и то да су оне биле легитимне и већински, демократски изабране.

Донија, једноставно, жели да нас увери да су словеначки, хрватски и муслимански национализми добри, док је српски зао. Убедљива већина Срба, укључујући и Србе из Босне и Херцеговине, хтела је, наиме, због својих националних интереса, очување мултикултурне Југославије; Донија стаје на страну хрватских и словеначких националиста, који од ње хоће да се одвоје. Већина босанских Муслимана хтела је очување мултикултурне БиХ, вођена својим националним интересима; Донија их подржава, при чему се противи Србима, који од ње хоће да се одвоје (и остану у Југославији). Може се, наравно, рећи да су Срби били за Југославију јер су били вођени национализмом, пошто су хтели да остану у једној држави, и то оној у којој ће бити већина; али зар се онда не може рећи исто и за муслиманске националисте, који су прво одбили Југославију да би се потом определили за јединствену Босну и Херцеговину, у којој су већ били најбројнији народ, са демографском перспективом која их је водила ка апсолутној већини? Муслимани, рећи ће Донија, нису хтели да живе у држави којом би владао Слободан Милошевић (стр. 21; енгл. 22). Али зашто би Срби желели да живе под влашћу Фрање

Туђмана или Алије Изетбеговића?

Који принцип и каква логика стоје иза оволике недоследности Роберта Ц. Доније? Он је, једноставно, изабрао страну и он је упорно подржава, упркос академској и људској логици. До краја *Извештаја* показале се да се његове наклоности, упркос свој сложености грађанског рата у БиХ, непоколебљиво налазе на страни Алије Изетбеговића и босанских Муслимана. Његов став према Хрватима може се описати као амбивалентан; када ратују са Србима, он их подржава, али губе његову наклоност када се окрену против Муслимана. Остаје, међутим, отворено питање: да ли перо Роберта Ц. Доније примарно покрећу негативне предрасуде према Србима (односно српским националистима), или позитивне предрасуде према Муслиманима (муслиманским националистима)? Одговор на ово занимљиво питање нема посебног значаја за ову анализу, која се бави академском, научном валидношћу његовог *Извештаја*; већ сада се, међутим, може рећи да мотивација и методи са којима је приступио писању овог текста нису ни академски ни научни.

„Непријатне чињенице“

Роберт Ц. Донија, ипак, уме да саопшти и „непријатне чињенице“, како је Макс Вебер називао оне податке који не поткрепљују наша становишта, али је ред да се наведу; то је сасвим вероватно, последица жеље да се сачува бар привид академског, научног приступа. По правилу, међутим, Донија те чињенице не саопштава тамо где би их, хронолошки, требало очекивати, чиме губе логички смисао и значај за разумевање догађаја; саопштавају се, такође, у најсведенијој форми.

Донија нам, тако, саопштава: “JNA je u maju 1990. godine naredila da se naoružanje pod kontrolom lokalnih jedinica Teritorijalne odbrane premjesti u njene oružarnice. Većina lokalnih jedinica Teritorijalne odbrane postupila je po tom naređenju, ali su u BiH i Hrvatskoj mnoge od njih zadržale dio naoružanja ili nabavile novo. Do tad su vlade Slovenije i Hrvatske već uveliko radile na hitnoj nabavci oružja...” (стр. 6; енгл. 6).

Већ у мају 1990. на територијама Словеније, Хрватске, и, што је овде посебно важно, Босне и Херцеговине, у току је дакле, било наоружавање и припремање насилне сецесије. Нешто раније (стр. 4; енгл. 4), Донија је утврдио

да је ЈНА, на основу устава, била легални заштитник целовитости и унутрашњег уређења СФРЈ: „Osim što je JNA bila odgovorna za odbranu domovine od stranih neprijatelja, imala je i ustavom propisanu dužnost čuvanja unutrašnjeg poretka federativne socijalističke Jugoslavije. Član 240 saveznog Ustava iz 1974. godine predviđao je sljedeće: “Oružane snage Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije štite nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu cjelokupnost i ovim ustavom utvrđeno društveno uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije”.

На основу ових „непријатних чињеница“, није тешко закључити ко је у конфликту 1990-1992 представљао легалне оружане снаге, а ко је оснивао паравојне јединице. Упркос свему томе, у овом поглављу, када приповеда о догађајима из прве половине 1991, Дониа користи језик који не оставља сумње у то да он наоружани хрватски Збор народне гарде (ЗНГ) и сличне формације, које се заједно са хрватским МУП-ом сукобљавају са Србима, не сматра паравојним, нелегалним снагама. Дониа каже да су се тада „sukobljavale hrvatske snage sigurnosti i paravoјne formacije lokalnih Srba“ (стр. 6; енгл. 6), „hrvatska policija“ и „srpske paravoјne snage“, па чак и да је ЈНА „upala“ у Пакрац да би из њега „otjerala hrvatsku policiju“ (стр. 7; енгл. 7).

Југословенска или Српска народна армија

Штавише, Дониа тврди да је већ тада, у првој половини 1991, ЈНА почела да стаје на страну “srpskog nacionalizma”: „U načelu, kad su se sukobljavale hrvatske snage sigurnosti i paravoјne formacije lokalnih Srba, JNA je postavljala svoje snage između zaraćenih strana. Međutim, u većini slučajeva JNA bi zadržala kontrolu nad spornom teritorijom ili bi je predala lokalnim Srbima, iz čega se vidjelo da se polako staje na stranu srpskog nacionalizma.“ Као доказ, Дониа препричава три инцидента, која су се догодила у пролеће 1991. у Пакрацу, на Плитвицама и у Борову Селу, тврдећи да је у њима ЈНА стала на страну „српских националиста“ (стр. 6-7; енгл. 6-7). У опису догађаја на Плитвицама ЈНА се, међутим, и не помиње, па није јасно шта је аутор тиме хтео да каже.

Није спорно да је ЈНА временом бивала све ближа позицији једне, српске стране у сукобу; да ли је то била и позиција „српских националиста“ посебно је питање. Из цитираног исказа, међутим, проистичу три важнија питања. Због

чега се ЈНА приближавала Србима? У којој мери су се њихове позиције заиста приближиле и да ли заиста дошло до, како то Дониа каже, „трансформације ЈНА у српске националистичке снаге“ (стр. 4; енгл. 4)? Коначно, пошто Дониа задржавање спорне територије или њено предавање Србима сматра доказом окретања ЈНА „српским националистима“, шта се дешавало у случајевима када она то није чинила и када је пуштала хрватске јединице да уђу у српска, или мешовита српско-хрватска насеља?

У поглављу *II Трансформација ЈНА* (стр. 4-12, енгл. 4-12) Роберт Џ. Дониа даје неке од одговора на ова питања. Најпре, он показује да се окретање ЈНА према српској страни одиграло постепено. ЈНА је, по његовом мишљењу, заиста била југословенска институција. Посебно је важан следећи исказ: „U očima komandanata JNA, bitke za Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu sve su bile dio istog sukoba u kojem je armija uzaludno pokušavala očuvati cjelovitost Jugoslavije i njenog društvenog sistema, ili makar ono što se od njih moglo spasiti. Viši oficiri JNA bili su spremni, ako treba, boriti se za svaki kvadratni pedalj jugoslovenskog (тла – реч недостаје у преводу, примедба М.К), samo da zemlja ostane cijela (стр. 5; енгл. 5-6).“

Овакво мишљење супротно је ставу са претходне стране, о „трансформацији ЈНА у српске националистичке снаге“ за време борби у Кијеву, у августу 1991. Важно је да се примети и то да аутор овде тумачи ратни циљ ЈНА, не само у Словенији и Хрватској, него и у Босни и Херцеговини, као борбу за очување Југославије (а не за стварање „Велике Србије“, која би, за разлику од мултиетничке Југославије, била логичан циљ „српских националиста“). Тиме се, заиста, могу објаснити акције генерала Милутина Кукањца на прекидању сукоба у Сарајеву, у првим данима конфликта. Југословенством се може објаснити не само „strategija neutralnosti i održavanja mira koju je JNA imala u Hrvatskoj“, за коју аутор каже да је сметала пуковнику Младићу (стр. 9; енгл. 9), него и њена неспремност да искористи уставна овлашћења и огромну војну премоћ коју је имала на почетку конфликта, да би угушила побуне у Словенији, Хрватској и Босни и Херцеговини. Дониа каже и да је један такав план ЈНА зауставила подељеност савезног Председништва (стр. 6; енгл. 6)

Убедљиво звучи тумачење једног истраживача да је постепено приближавање ЈНА интересима Срба, које је тешко оспорити, било изнуђено, и

да су савезни министар војске генерал Стеван Мирковић и начелник генералштаба, генерал Благоје Ацић, били, у основи Југословени старог кова, које је са Слободаном Милошевићем везивао само заједнички непријатељ. Такво је, чак, и мишљење Роберта Ц. Доније. И он каже да су у сукобима 1991-1992 иницијативу имали словеначки и хрватски националисти, и да су њихове акције присиљавале ЈНА, као последњу праву југословенску институцију, да заузима све борбенији став. Донија примећује да је „*viši komandni kadar JNA vagao je da li da se prikloni srpskim separatistima kako bi osujetio težnje Hrvata i Slovenaca ka nezavisnosti*“ (стр. 6; енгл. 6). Са заоштравањем њихових захтева, наоружавањем, проглашењем независности и преласком на отворене оружане сукобе, став ЈНА додатно се заоштрио. У томе је, по мишљењу аутора, рат у Словенији био посебно важан. „*Poslije poniženja u Sloveniji, JNA je u Hrvatskoj napustila svoju strategiju suzdržanosti i počela se otvoreno stavljati na stranu srpskih nacionalista. U svojim memoarima, general Kadijević pisao je da armija “kasnije u ljeto” 1991. godine promijenila svoju samododijeljenu ulogu razdvajanja dviju strana u “zaštiti srpski narod u Hrvatskoj na način što će se svi krajevi sa većinom srpskim stanovništvom osloboditi u svakom pogledu od prisustva hrvatske vojske i hrvatske vlasti*” (стр. 8-9; енгл. 9).

Акције ЈНА биле су, дакле, изнуђене. Додајмо овде и то да се изнуђеним могу назвати не само акције ЈНА у Босни и Херцеговини, него и акције ВРС; сецесионисти су били ти који су имали иницијативу у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини.

У овој еволуцији ЈНА ка „српском национализму“ од рата у Словенији значајнија је била чињеница коју Донија помиње тек у једној реченици. Били су то напади хрватских паравојних јединица на касарне и њихове опсаде - искључивања струје, воде и прекида сваког снабдевања. За разлику од словеначких и хрватских, српске јединице ипак нису пуцале на ЈНА. У исто време, учестали су и напади хрватских паравојних јединица на српска и српско-хрватска насеља. Биће да су ови догађаји, више него рат у Словенији, утицали на генерала Кадиевића да запише да се ЈНА „*kasnije u leto*“, уместо одбрани спољних граница, окренула одбрани српских насеља у Хрватској.

Одбрана опседнутих касарни ЈНА у Сињу, Шибенику и Сплиту од понижавајућих блокада били су главни разлог акције у Кијеву у августу 1991. па

тек онда оно што Дониа истиче, одбрана комуникације Книн–Сињ-неколико српских села на југу (стр.7-10; енгл. 7-10). С обзиром на раније речено, и нарочито на оно о чему ће тек бити речи, када се буду анализирали догађаји у Сарајеву, не делује убедљиво ни његова тврдња да се у борбама за Кијево, у августу 1992, ЈНА „трансформисала у српске националистичке снаге“, као ни да је ово био почетак преласка ЈНА са дефанзивних на офанзивна дејства, уз помоћ локалних српских паравојних јединица. Коначно, није убедљив ни покушај аутора да за овај преокрет веже улогу коју је у овим операцијама имао Ратко Младић. Деветим корпусом ЈНА тада је командовао генерал Шпиро Нинковић, док је Младић тада био пуковник и начелник штаба Девог корпуса.

Одбрана од блокаде била је и главни разлог операција у Вуковару, граду за који Дониа, без икаквог објашњења овог контекста, каже да га је ЈНА „опколила“ и „гадно разорила“ да би његове „последње бранитеље“ присилила на предају; тако су, покушајима ЈНА да се одупре блокади касарни, почеле и операције у Сарајеву, но тамо, упркос нападима на војску и понижењима, није учињено оно што је урађено у Вуковару. Неубедљиво звучи и ауторова тврдња да је ЈНА „napala“ Дубровник и га „nikad nije osvojila uprkos agresivnom rješadijskom paradi na brda iznad grada“ (стр. 9-10, енгл. 12). Нема сумње да би, да је то заиста пожелела, с обзиром на своју тадашњу премоћ, ЈНА могла да заузме овај град. Коначно, зна се да нису све касарне ЈНА пружиле отпор хрватским паравојскама. За разлику од гарнизона ЈНА у Книну и Вуковару, чије извршавање уставних обавеза Дониа осуђује, он не помиње гарнизоне у Госпићу, Вировитици, Славонском броду или Плочама, који су се предали.

Коначно, остаје питање шта се догађало са српским насељима која ЈНА није штитила и у које је пустила „хрватске бранитеље“?

Срби, наимае, нису имали разлога да верују новим хрватским властима. Фрањо Туђман је још на првом Општем сабору ХДЗ, одржаном 24. и 25. фебруара 1991. изјавио: „Независна Држава Хрватска није била само квислиншка творевина и фашистички злочин, већ исто тако израз повијесних тежњи хрватског народа“. Од победе ХДЗ на изборима, у априлу 1990, почели су захтеви да Срби попуњавају изјаве лојалности Хрватској, али и отпуштања Срба, прво из полиције, а потом и из судова, редакција новина и часописа. Учестало је и насиље над свештеницима Српске православне цркве,

обесвећивање цркава и гробаља. Срби су застрашивани и минирањем кућа, трговинских радњи, службених просторија, аутомобила. Оружани сукоби почели су већ у августу 1990, у Бенковцу. У јесен 1990. било је хапшења и ликвидација Срба на Банији, у Госпићу и у Сплиту. Све је то будило застрашујућа сећања на веома сличне мере, којима су 1941. почели покољи над Србима у НДХ.

У децембру 1990. године, Срби су, у новом уставу Републике Хрватске, изгубили статус конститутивног народа, а Хрватска је постала унитарна „национална држава хрватског народа“. Српско национално вијеће Српске аутономне област Крајина, проглашене 1. октобра 1990, усвојило је, 28. фебруара 1991, Декларацију о независности од Хрватске, на основу којег би Крајина остала у саставу Југославије. Од почетка марта 1991. учестали су оружани сукоби, а 3. маја 1991 Србе у Задру и Шибенику погодио је прави погром, у коме је уништено око 350 српских кућа и радњи.

Роберт Ц. Дониа не помиње ове догађаје. Он, напротив, тврди да је то што ЈНА није пуштала хрватске власти у српска насеља био знак приближавања ЈНА српским националистима. Природно је да не помиње, на пример, Грубишно Поље, које ЈНА није заштитила, па су, у нападима из августа и почетка новембра 1991, протеравши његове српске становнике, „зенге“ довршиле оно што је у ту започето још усташким ликвидацијама из 1941. године. Шта се догађало у оним крајевима Хрватске где ЈНА није „подржала српске националисте“ и пружила отпор „хрватским снагама сигурности“, убедљиво су сведочили и прогони и ликвидације Срба у Западној Славонији; ЈНА је одбила да своје корпусе из Вараждина и Бјеловара размести по тамошњим српским селима.

На који начин аутор врши селекцију чињеница види се и из тога што наглашава учешће паравојних јединица из Србије, лојалних Војиславу Шешељу у овим сукобима (стр. 7; енгл.7), али не помиње хрватске екстремисте Томислава Мерчепа и Бранимира Главаша, као ни неразјашњено убиство шефа осјечке полиције Јосипа Рајхла Кира, који је покушавао да заустави обрачуне са Србима.

Изгубљени у преводу: СДА и ХДЗ - националистичке или националне

странке

Већ у првом пасусу поглавља *III Sarajevo: rast, sastav i glasanje*, Роберт Џ. Дониа, говорећи о вишестраначким изборима у Босни и Херцеговини из новембра 1990, каже: „Ti događaji doveli su na vlast nacionalne vođe i bili su najava rivalstva među njima, koje je konačno dovelo do rata i opsade Sarajeva” (стр. 13; енгл. 13).

Реч је о веома важном исказу, у који се претходно, мора унети једна исправка. Преводаилац је на местима где је реч о овим изборима и о странкама које су тада победиле (СДА, СДС и ХДЗ), ауторове изразе *nationalist leaders* и *nationalist parties*, који значе „националистичке вође“ и „националистичке странке“, преводио са „националне вође“ и „националне странке“ (стр. 13, 14, 19, 20, 21, енгл. 13, 14, 20, 21, 22), што би било *national leaders* и *national parties*. Само на једном месту, на страни 1 (енгл. 1), преводаилац је морао да „призна“ да су 1990. у Босни и Херцеговини на власт дошли „националисти“, вероватно и зато што се за реч *nationalists* не може пронаћи слична, вредносно неутрална реч.

У питању, наиме, није безначајна разлика. Јасно је да Роберт Џ. Дониа *све три* странке које су победиле на изборима 1990, СДА, СДС и ХДЗ, сматра „националистичким“, а њихове лидере „националистичким вођама“. Преводаилац на овај начин, међутим, ублажава, па и мења ауторову оцену. Занимљиво је, штавише, да тамо где је реч само о Србима, преводаилац тачно преводи појам *Serb nationalist leaders*, као „Српске националистичке вође“ (стр. 15; енгл. 15).

У једном по форми академском штиву, које пати од хроничне пристрасности, на тај начин, заслугом преводиоца, промењена су чак и она места на којима аутор успева да буде објективан. СДА, ХДЗ и њихове вође престају да буду националисти, док та хипотека остаје на СДС-у и његових вођама. Спекулисање о томе томе да ли је овде реч о намерним или случајним омашкама одвело би нас предалеко; ипак, мора се рећи да је зачуђујуће да преводиоци МКСЈ, трибунала који се толико бави управо национализмом и његовим последицама, праве ову врсту грешака.

У цитираном исказу пада у очи још један важан детаљ, који противречи остатку овог *Извештаја*; овде се, наиме тврди да су рат у БиХ и опсада Сарајева

били последица ривалства између националистичких вођа, који су победили на изборима 1990. Касније ће се, међутим, доказивати да је рат био последица унапред смишљених планова „српских националиста“. Одакле ова занимљива противречност? О томе можемо само да нагађамо.

„Историјска позадина“

Ово поглавље представља једино место на коме се аутор упушта у излагање ширег историјског контекста догађаја у Босни и Херцеговини и Сарајеву 1991-1995, и то у једном пасусу (стр. 14; енгл. 14). Чак и из тих неколико сведених реченица, као и из неколико каснијих исказа о „суживоту“ и „комшилуку“ у Сарајеву (стр. 17; енгл. 17-18), видљив је труд аутора да прошлост Босне и Херцеговине, нарочито доба уочи почетка кризе и рата 1992, као и међусобне односе њених становника различитих вера, прикаже у идиличним, ружичастим бојама. Како је онда, пита се читалац, уопште било могуће да становници БиХ гласају за националисте и да потом поведу тако крвав рат? Како ће се видети, ауторов одговор гласи – толерантну, комшијску, хармоничну Босну и Херцеговину напали су српски националисти.

Мултиетничност и толеранција, као идеали, не могу да буду спорни; приметили смо, узгред, да аутор уме да буде толерантан и према (словеначком, хрватском и нарочито муслиманском) национализму. Спорна је, међутим, неисторијска, идеализована, упрошћена слика прошлости Босне и Херцеговине и Сарајева, која се читаоцу нуди у овом *Извештају*.

Уз сво разумевање за ауторову намеру да излаже сажето, упитно је и његово пренебрегавање историјског контекста онога што се дешавало у Босни и Херцеговини 1991-1995, па чак и онога о чему је реч у оптужници у предмету „Тужилац против Ратка Младића“. У првој реченици свог *Извештаја* он је, наиме, најавио да су управо „историјска позадина“ и контекст *Оптужнице* његова главна тема. Испоставило се, међутим, да је његов *Извештај* понудио тако редуковану, упрошћену и пристрасну слику прошлости, да је и самом *Извештају* нужно додати – историјску позадину.

На почетку ове анализе истакли смо три кључна контекста који недостају у овом *Извештају*. Она је, од своје прве до последње странице, посвећена првом од тих недостајућих контекста, деловању муслиманских и хрватских актера

југословенске ратне драме; у последњем поглављу биће речи и о „спољном фактору“, акцијама САД и европских земаља. О другом контексту, непосредној предисторији рата у Босни и Херцеговини 1992-1995, већ је било речи. Нека нам, зато, буде дозвољено да се сада осврнемо на трећи, шири историјски контекст, на неколико кључних феномена, без којих се, по нашем мишљењу, не могу разумети збивања и личности о којима је реч у *Оптужници*, али ни друштвене чињенице и процеси, нарочито демографска кретања, о којима је реч у *Извештају*.

Роберт Ц. Дониа, наиме, на месту где се први пут бави Ратком Младићем, у тренутку када он преузима дужност у Деветом корпусу, овако објашњава његову основну политичку идеју и борбену мотивацију: „Како је касније објаснио свом биографу, својом пријеком дужношћу сматрао је заштиту српског народа од давнашњег хрватског плана да се Срби из Хрватске отјерају преко Дрине сасвим на исток (стр. 9-10; енгл. 9-10). Ако занемаримо погрешан превод, због кога би читалац могао да помисли да Роберт Ц. Дониа не зна да Хрватска не излази на река Дрину, остаје, ипак, отворено питање: одакле овом пуковнику од каријере, Србину пореклом из Божиновића код Калиновика, који је оца изгубио у Другом светском рату, овакве идеје? Одговор може да нам пружи само шири историјски контекст.

„Несрећно наслеђе“ и просветитељски идеали

После пада под турску власт, Босна и Херцеговина постала је саставни део циновског царства, које се заснивало на муслиманском, шеријатском праву. Своју виталност и снагу Османско царство црпело је из *михада*, рата са неверничким, хришћанским државама на западу и јеретичком Персијом на истоку. У њему су муслимани били владајућа класа, док су хришћани и Јевреји били *зимије* – султанови штићеници, али и поданици другог реда. Јасна верска подела на привилеговане и подређене у Босни и Херцеговини очувала се чак и у 19. веку, у добу „Танзиматских реформација“. Босански беговат био је познат по томе што је пружао упоран отпор покушајима модернизаторских реформи који су долазили из Константинопоља. Упркос томе што је Омер-паша Латас средином 19. века скршио отпор босанскохерцеговачког беговата, у Босни и Херцеговини се временом, развио спахијски систем у коме су спахије,

господари земље, убедљивом већином били муслимани, а православни, српски сељаци били су неслободни кметови, без власништва над земљом. Такав поредак биће конзервиран и пренесен чак и у доба аустроугарске власти.

Османско царство 16. века било је снажна, уређена држава у успону; у 18, 19. и 20. веку оно својим поданицима, нарочито у својим периферним деловима, какав је била и Босна и Херцеговина, није могло да обезбеди ни наосновнију физичку и имовинску безбедност. Ту су били корени Првог српског устанка 1804, из кога ће израсти слободна српска држава модерног доба.

Османско царство почивало је на идеји светог рата, и оно је, током свог постојања непрекидно ратовало. Босна и Херцеговина је вековима било рубно, крајишко подручје Царства и то јој је доносило несрећну судбину земље у којој се ратује и страда. У свим великим ратовима које је Османско царство водило, почевши од 16. века, босанскохерцеговачки муслимани, православни и католици, који су говорили истим језиком, ратовали су једни против других, за интересе својих „једноверних“ царстава (Османско, Аустријско, Руско царство). Велики, европски и светски ратови у Босни и Херцеговини, на локалном плану, претварали су се у међусобна сатирања суседа и комшија. Била је то вековима дуга, несрећна традиција, за коју се може рећи да је почела са доласком Османлија у те крајеве и да се посебно интензивирала у добу Кандијског рата (1645-1669) и Рата Свете лиге (1683-1699); чак и у 18. веку, када су европски ратови изгубили верску боју, ратови између Османског и Хабзбуршког царства на Балкану остали су верски сукоби, у којима су босанскохерцеговачки муслимани стајали на страни Турака, католици на страни Аустријанаца, а православни на обе, или на аустријској страни. Са успоном Русије и појавом модерне српске државе, почевши од 1804, православни добијају нова упоришта, док муслимани, упоредо са слабљењем Османског царства, постепено губе старе ослонце. Чак и Први и Други светски рат на тлу Босне и Херцеговине имаће све одлике традиционалних верских обрачуна; и у рату 1992-1995, после деценија живота у атеистичком друштву, муњевито су обновљене древне, верске поделе.

Постојао је, дакле, „суживот“, који би се, ипак, најреалније могао назвати „паралелним световима“. Био је то живот на обронцима вулкана; православни, муслимани, католици, Јевреји, живели су једни поред других, све док, у кризним тренуцима и ратним временима, вулкан не би прорадио. Уласке окупаторских

војски у БиХ локално становништво је користило да би наставило сукобе прекинуте у претходном рату. И хришћани и муслимани имали су своје епско, усмено песништво које је, почевши од Кандијског рата, славило примере међусобних истребљивања, у име удаљених царева, султана и папа.

Српска национална идеја је, од Доситеја Обрадовића крајем 18. века, па све до Јована Скерлића почетком 20. века, настојала на тумачењу нације као заједнице језика, порекла и интереса; заговарала је прекидање традиције међусобних прогона, сарадњу и уједињење оних који су говорили истим језиком и живели као суседи, при чему је верска припадност, у духу просветитељских европских идеја, требало да буде смештена у сферу приватности. Српска национална идеја подразумевала је народни суверенитет, који се изражавао у демократском схватању политике и самосталном доношењу одлука, без утицаја великих сила. Ту традицију наставила је југословенска идеја; она је имала значајне корене и у хрватској политичкој мисли. Југословенство је представљало „средње решење“ за оне који су хтели међусобну сарадњу, слободу и независност од утицаја великих сила, али нису желели да се определе ни за српско, ни за хрватско име; та идеја била је идеална за подручја сложених, променљивих идентитета, какве су биле Босна, Херцеговина или јужна Далмација, са средиштем у Дубровнику. Управо у Далмацији и Босни и Херцеговини била су главна средишта југословенског покрета 1914. године, уочи стварања југословенске државе. Тој традицији припадаће и млади Србин из Босанског Грахова, Гаврило Принцип, који је извршио Видовдански атентат у Сарајеву на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда; он се, на суђењу, упорно изјашњавао као Југословен.

Неговање „несрећног наслеђа“

Далмацијом и Босном и Херцеговином владала је Хабзбуршка монархија, огорчени непријатељ идеје окупљања Јужних Словена у независној држави. Када је, скрививши оружани отпор муслимана, окупирала Босну и Херцеговину 1878, Аустро-Угарска је, међу својим првим потезима, организовала попис становништва. Показало се да се новопокорено становништво у БиХ састојало од 42,88% православаца, 38,73% муслимана, 18,08% католика, 0,29% Јевреја и 0,02% осталих.

Хабзбуршки режим конзервирао је феудалне, кметске односе и уложио велике напоре да постојеће ентитичке напетости усмери у пожељном правцу. Главног противника видео је у српској и југословенској идеји, која је подразумевала уједињење БиХ са Србијом и Црном Гором, као и у утицају Русије који је тражен иза свега тога. Према муслиманима је вођена сложена политика придобијања и суштинског неповерења; главни ослонац Монархије били су босанскохерцеговачки католици. За Хабзбуршко царство римокатолицизам је био главна тачка ослонаца, исто што и ислам за Османско царство. Бењамин Калај, управитељ Босне и Херцеговине од 1882. до 1903. године, покушао је да од муслимана, православних и католика створи нову, „Босанску нацију“, како би изашао на крај са српском националном пропагандом. Разочаран скромним резултатима својих идентитетских експеримената, Калај се, пред крај своје владавине, вратио ослањању на католике, па ће Хрвати и новоусељено католичко чиновништво остати главни ослонац власти све до краја владавине Аустро-Угарске.

Један од примарних циљева аустроугарске политике у Босни и Херцеговини била је темељита промена њене етничке слике. Том циљу требало је да послужи досељавање католичког становништва у ове покрајине, уз истовремено иселавање православних и муслимана. У првој фази, после 1878. године, долази до значајног досељавања становништва из суседних области, а затим започиње планско насељавање странаца из разних крајева Монархије. Рачуна се да је укупно усељено око 30.000 колониста, најчешће из средњоевропских, немачких земаља. До 1904. године створене су у Босни 24 овакве колоније, а план је био да се њима премрежи читав простор дуж Дрине. Према попису становништва из 1910. године у Босни и Херцеговини је било 114.591 странаца, или 6,04% укупног становништва.

Својим покушајима да управљају сложеним међуетничким односима у БиХ, и нарочито својом пристрасношћу, хабзбуршке власти су позлеђивале старе ране. Нерешено аграрно питање и понижавајући однос муслиманских земљопоседника према православним кметовима били су поуздана средства спречавања потенцијално опасне сарадње муслимана и православних. С друге стране, инсистирање на томе да су босанскохерцеговачки католици у ствари Хрвати и супротстављање хрватског национализма српском, било је

најефикасније средство спречавања сарадње православних и католика, посебно на југословенској основи.

Са првим покушајима организовања политичког живота у земљи, показало се да су припадници три заједнице гласали искључиво за припаднике своје вере. Босански Сабор је, одмах после отварања 1910, постао поприште свађа српских, хрватских и муслиманских посланика. Сарадња Српског и Муслиманског посланичког клуба по питању захтева за аутономијом Босне и Херцеговине разбијена је на аграрном питању, а језичко питање постало је камен спотицања између Срба и Хрвата. Влада је успела да одвоји муслимане од Срба и да их веже за Хрвате, пошто је у Сабору створен чврст хрватско-муслимански блок против Срба, изражен у прегласавању приликом доношења појединих закона. То је дало за право председнику Хрватске народне заједнице др Јози Сунарићу да изјави „Скршили смо Србе!“

Први светски рат као рат против цивила

Аустро-Угарска није само конзервирала „несрећно наслеђе“; она га је, дакле, неговала и усмеравала у пожељном смеру. То се понајбоље видело у њеном рату против Србије, Црне Горе и својих српских поданика од 1914. до 1918. Мало су познате размере страдања српског цивилног становништва у Босни и Херцеговини, које је донео Велики рат.

После Сарајевског атентата, у казнени поход на Србију, преко Дрине, у августу 1914. послата су четири корпуса, међу којима и 15. Сарајевски и 16. Дубровачки корпус. У њиховом саставу налазили су се мобилисани Хрвати, муслимани и Срби из Босне и Херцеговине и Далмације. Главномандујући аустроугарске војске и војни гувернер Босне и Херцеговине, генерал Оскар фон Поћорек, желећи да сасвим затре југословенску идеју, намерно је на Србију послао Јужне Словене. Срби који су одбијали да пуцају на Србе по кратком поступку су ликвидирани или затварани. Заједно са 13. Загребачким корпусом, ове јединице починиће масовне злочине над цилима Краљевине Србије. Зло семе које је у Босни и Херцеговини затекла и однеговала Аустро-Угарска, поново је проклијало.

Већ 28. јуна 1914, одмах после атентата, у самом Сарајеву су почели улични погроми над Србима. Сутрадан је насиље хрватских и муслиманских

демонстраната још интензивније настављено у Сарајеву, али и у осталим местима Босне и Херцеговине. Органи власти не само да нису ништа значајније учинили да те погроме спрече, него су их и подстицали. Сличне сцене поновиле су се и месец дана касније, 28. јула, када је Аустро-Угарска објавила рат Србији. У Мостару су, на пример, опљачкане православна црква и палата митрополита Петра Зимоњића. Али, то је био тек почетак страдања Срба у Босни и Херцеговини у Првом светском рату.

Већ у јулу и августу 1914. године, аустроугарске власти су донеле читав низ закона, прописа, уредби и наредби које су били уперени против Срба. Затворене су српске школе, забрањена ћирилица, укинута сва српска друштва, забрањена српска застава, укинут српски обичај прославе Крсне славе, забрањено је чак и ношење српске шајкаче. Али, најпогубније су биле наредбе о оснивању преких ратних судова за цивиле по свим гарнизонима и већим војним јединицама, затим наредба о узимању талаца који су својим животима морали да гарантују унутрашњи мир и сигурност стратешких објеката, наредба о искључењу из подаништва свих оних који се без одобрења налазе ван земље, а политички су сумњиви, те о конфискацији њихове имовине и прогону њихових породица.

Још пре почетка ратних операција, почела су хапшења угледнијих Срба. Само из Мостара је узето преко 100 талаца. Аустроугарски преки војни судови били су посебно немилосрдни. На вешала се одлазило због најбаналнијих разлога. Докази се нису ни тражили, а пресуде су најчешће изрицане на основу тајних дојава. У тој психози страха, денунцирање је постало редовна појава и многи су страдали због комшијских свађа. Вешања су била групна, на јавним местима, трговима, пред црквом, школом и слично. Међу првима су страдали православни свештеници. Од 343 српска парохијска свештеника, колико их је тада укупно било у Босни и Херцеговини, после атентата 1914. седморица су стрељана, 56 је оптужено или осуђено, 156 је отпремљено у логоре или узето у таоце, што значи да је више од 65% православних свештеника у БиХ изгубило слободу.

Чим је аустроугарска влада упутила ултиматум Србији, започело је у Босни и Херцеговини масовно хапшење и интернирање. Када су покренуте војне операције, хапшења и интернирања у злогласне логоре широм Монархије

постала су свакодневица српског становништва у Босни и Херцеговини. Најпознатији аустроугарски логори за Србе били су Арад, Коморан, Шопроњек, Нежидер, Кечкемет, Туроњ и други широм Монархије, а у Босни Добој, Жегар код Бихаћа и многи мањи логори. Аустријски Маутхаузен биће концентрациони логор и у Првом и у Другом светском рату; то ће се десити и са Терезином у Чешкој, у коме је умро сарајевски атентатор Гаврило Принцип и у коме је тамновао и Хаџи Лојо, вођа оружаног отпора Сарајлија против Аустро-Угарске из 1878.

Владимир Ђоровић наводи податак о 5500 сужњева у Араду, од којих је скоро половина ту и умрла. Први транспорт од око 600 Срба: људи, жена и деце, отпремљен је у логор у Добоју 27. децембра 1915. године. До краја рата, само кроз овај логор прошло је преко 45.000 људи, жена и деце из Босне и Херцеговине и Србије. Живећи у нељудским условима, изложено сваковрсним тортурама, тешким физичким пословима, глади, невремену и заразним болестима, интернирано становништво је масовно умирало. Само у току једног месеца, априла 1916. године, у добојском логору умрло је 643 деце, а према забелешкама свештеника Славка Трнинића у току 1916. и 1917. године у овом логору сахрањено је преко 1000 деце млађе од десет година. Перо Слијепчевић је израчунао да су за само месец дана аустроугарске власти протерале из Босне и Херцеговине 5260 српских породица и конфисковале им имовину. Српски интелектуалци из БиХ десетковани су серијом инсценираних, судских, „велеиздајничких процеса“. Они су имали за политички циљ да се за избијање рата оптуже „српски националисти“ из Босне и Херцеговине и преко њих и Краљевина Србија. Према проценама, укупни губици Босне и Херцеговине у Првом светском рату износили су око 320.000 становника, а од тога на Србе отпада око 200.000. Само Србија у Првом светском рату имаће преко 1.247.000 жртава.

Кључни контекст: НДХ

У Другом светском рату, после двадесет година у новој мултиетничкој држави, Краљевини СХС и Југославији, „несрећно наслеђе“ пробило је опне заједничког живота и југословенске идеологије са новом, неслућеном снагом. Већ је истакнуто да су, гледано из дуже временске перспективе, Други светски

рат и НДХ најзначајнија „историјска позадина“ догађаја који су се у Босни и Херцеговини одиграли 1992-1995.

На простору Независне Државе Хрватске (НДХ), који је углавном обухватао данашњу Хрватску и Босну и Херцеговину, у тренутку њеног проглашења 10. априла 1941, према подацима немачких окупатора живело је око 6.285.000 становника, од чега је било Хрвата око 3.300.000 (52,50%), Срба око 1.925.000 (30,62%), муслимана око 700.000 (9,46%), док је остатак отпадао на друге националности. Основни циљ НДХ био је да се учврсте њене границе према Србији на Дрини, и да се у њој коначно реши „српско питање“; то је било могуће постићи само ако би се простор од Јадранског мора до Дрине у потпуности „очистио“ првенствено од православних Срба, а затим и од Јевреја и Рома. Муслимани у БиХ проглашени су Хрватима, или, како их је у 19. веку називао идеолог хрватског екстремног национализма Анте Старчевић, „цвећем хрватског народа“.

Био је то један од периодичних босанскохерцеговачких циклуса насиља и узајамних сатирања, типично локално поравнање рачуна у сенци великих светских ратова. Страдања Срба су овог пута ипак била изузетна по планској систематичности, масовности и бруталности. Већ у мају месецу 1941. године почела су хапшења и убиства Срба, а убрзо потом и први масовни злочини. Као и 1914. године, први на удару су се нашли угледни домаћини, свештеници, учитељи, а затим и сви мушкарци од 16 до 60 година, да би убрзо то прерасло у неселективно сатирање српског народа у Босни и Херцеговини. Међу првим жртвама геноцида у БиХ нашли су се и православни митрополит дабро-босански Петар (Зимоњић) и бањалучки епископ Платон (Јовановић), као и велики број парохијских свештеника. Људи су убијани хладним оружјем, касапљени, бацани живи или полумртви у крашке јаме. О томе недвосмислено сведоче документи „Земаљске комисије БиХ за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1941-1945. године“, који се чувају у Архиву БиХ у Сарајеву, као и друга архивска грађа и литература о том периоду.

Значајна карактеристика геноцида који је спроведен над Србима у НДХ било је пристајање дела муслимана Босне и Херцеговине уз хрватски усташки режим. У оним деловима Босне и Херцеговине где није било, или је било врло мало хрватског становништва, као у Подрињу и Источној Херцеговини,

најмасовније злочине су починиле јединице муслиманске милиције, формиране од домаћег становништва. То су морали да признају чак и комунисти, који су, под паролом „братство-јединство“, покушавали да уједине југословенске народе у отпору према окупатору. Угљеша Даниловић, тада члан Покрајинског комитета за БиХ Комунистичке партије Југославије, у свом извештају Светозару Вукмановићу Темпу од 17. септембра 1941. године, описујући злочине на Берковићима у Херцеговини, закључио је: „Сви злочинци који су починили та дела били су домаћи муслимани, а готово у свим дијеловима Источне Херцеговине муслимани су масовно пристајали уз усташе.“

По злу су нарочито упамћени усташки злочинци из Фазлагиха Куле и Борча, две шире области које су чинили комплекси већином муслиманских села у Источној Херцеговини. Од гатачких муслимана су усташке власти, по одобрењу Италијана, формирале потерна одјељења, такозване штрајфуне, то јест, усташку милицију, по угледу на „шуцкоре“, добровољце који су међу српским цивилима сејали страх и смрт у Првом светском рату. Већ крајем 1941. године у Борчу је било више од 2000 наоружаних муслимана штрајфуна. Сам поглавник НДХ Анте Павелић одликовао је у току јуна и јула мјесеца 1942. године чак 150 муслимана из Борча.

Муслимани из Куле Фазлагиха, предвођени хоцом Главинићем, извршили су први масовни злочин над Србима у Херцеговини, у ноћи 4-5. јуна 1941. у селу Корита, када су око 125 Срба мушкараца старости од 14 до 80 година побили маљевима, крамповима и ножевима и побацали их у јаму Голубинку, на путу Гацко - Билећа. Невероватна је била бестијалност са којом су побијени Срби из села Придворице у гатачаком срезу, или они из села Пребиловци код Чапљине. На простору Херцеговине током 1941. године и касније, Хрвати и муслимани, обучени у усташке униформе, извршили су и већи број других масовних злочина над српским цивилним становништвом; мушкарци, жене и деца бацани су у крашке јаме, какве су биле Капавица, Пандурица, Ржани До и друге. На тај начин, Западна Херцеговина скоро у потпуности је етнички очишћена од Срба.

Најстрашније губилиште Срба из Источне Босне, првих месеци хрватске власти, било је у задржном магацину у Дрињачи. У материјалима «Земаљске комисије Босне и Херцеговине за утврђивање злочина окупатора и њихових

помагача», наводи се да су само у срезу Сребреница, од 1941. до 1945. године усташе убиле 1076 одраслих људи, 546 жена, 210 стараца и 430 деце, што укупно износи 2262 жртве. Осим ретких изузетака све жртве усташког терора у овом крају били су Срби. Највише њих убијено је из ватреног оружја – 1129, обешено је 9, заклано ножем 663, измрцварено разним методама мучења 348, умрло касније од последица мучења 95, убијено у логорима 18.

Српско становништво Подриња и Источне Босне највише је страдало у току офанзиве усташке, хрватско-муслиманске „Црне легије“ на овај простор, у пролеће 1942. године, када је више хиљада Срба, највише жена и деце, побијено у бекству ка Дрини и на обалама Дрине, од Вишеграда до Зворника, у покушајима да се спасу и пређу у Србију. Поред ове усташке јединице, највећи број злочина на простору Сребренице и Источне Босне починили су одреди локалне усташке муслиманске милиције, попут одреда Јашара Ибрахимовића, Меха Арпаџића, Османа Верлашевића и других.

Српско становништво Западне и Централне Босне, такође је страдало у масовним злочинима планског уништења током Другог светског рата. Током 1941. нарочито масовни и брутални злочини почињени су на подручју Купреса и околних села, у Босанској Крупи (у том срезу је, према подацима „Земаљске Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“ 1941. убијено преко 2500 људи, жена и деце), у Травнику и околним селима, у Великој Кладуши. У селима Дракулић, Шарговац и Мотике, 7. фебруара 1942. године усташе су на најбруталније начине побиле најмање 2.216 људи, жена и деце.

Осим покоља по селима и градовима, српско становништво Босне и Херцеговине масовно је страдало у хрватским концентрационим логорима, посебно у логору Јасеновац, потом у логору „Даница“ код Копривнице, Крушчица код Травника, Јадовно на Велебиту, Керестинец, Јастребарско, Тења и многим другим.

Једна од карактеристика ових логора и уопште злочина геноцида над Србима у НДХ 1941-1945. године било је масовно и планско уништавање деце. Само са подручја Козаре у лето 1942. године затворено је у логоре око 70.500 Срба са Козаре, а међу њима је било око 23.800 деце. Већина њих је страдала по хрватским концентрационим логорима. Свакако најстрашније губилиште био је систем логора Јасеновац – Стара Градишка.

Планско протеривање српског становништва почело је већ у јуну 1941. године. Број протераних и избеглих Срба из НДХ се различито процењује; када је реч о Босни и Херцеговини, он се, према проценама неких хрватских историчара, креће око 137.000.

Део хрватског римокатоличког клера у НДХ подстицао је на злочине над православним српским цивилима, па је чак у томе и учествовао. Није познат број православних мушкараца, жена и деце у Босни и Херцеговини, који су на силу, у страху од ликвидације, преведени на католичанство. Неки хрватски аутори наводе бројку од око 240.000 насилно преведених православних Срба у католичанство на простору читаве НДХ у периоду 1941-1942. године.

На систематско уништавање српског становништва у НДХ, поједине српске четничке јединице одговарале су уништавањем муслиманских села и цивилног становништва. Поред осталог, оне су починиле покоље на подручју Фоче и Горажда 1941-1942 године. Стеван Мољевић, адвокат из Бањалуке, који је и сам искусио усташке прогоне, близак врху четничког покрета, 1941. је направио план „Хомогене Србије“, који је подразумевао пресељавања становништва, али он никада није усвојен, па ни дискутован. Срби су чинили убедљиву већину и у партизанским јединицама; на подручју БиХ, нарочито у Херцеговини, било је и партизанског терора, али он није био етнички мотивисан.

Међу онима који су говорили истим језиком и учествовали у међусобним истребљивањима морају се поменути и немачки фолксдојчери са подручја бивше Југославије, у саставу злогласне Седме СС „Принц Еуген“ дивизије. Есесовци су у своје редове узимали и босанске муслимане, па је тако настала муслиманска Тринаеста СС „Ханцар“ дивизија. Меша Селимовић, доцније један од највећих писаца из БиХ, који је тада био у партизанима, писао је да су ови муслимански есесовци били „најкрвавије непријатељске јединице, које су чиниле велика зла становништву,“ али да су 1944. већ губиле ентузијазам за Хитлера и Немачку.

Када се свему томе додају репресалије које су над цивилима БиХ, првенствено Србима, починиле немачке и италијанске трупе, слика страдања на територији БиХ у Другом светском рату поприма заиста катаклизматичне размере.

Сарајево у НДХ

Чак и у Другом светском рату у БиХ је било примера помагања и солидарности између припадника различитих вера. Од 1943. у партизанске јединице све више улазе Хрвати и муслимани. Меша Селимовић се од самог почетка рата супротстављао ономе што се догађало у БиХ; у својим *Сјећањима* записао је да га је у партизане одвео „ужасан геноцид који су усташе почеле да спроводе против Срба у Босни и Херцеговини, нечувени злочини на које се уху тешко могло навикнути јер такво масовно варварство није било познато у историји, страдање читавих српских крајева, затирање свега живог, све је то натјеривало човјека да се одреди, или да се супротстави или да се деморалише“. У партизанима су били тетка и отац Емира Кустурице, Мурат Кустурица. Муслимана је било и међу водећим личностима четничког покрета (Исмет Поповац, Мустафа Мулалић, Фехим Мусакадић). Целовита слика БиХ у саставу НДХ делује, ипак, необично мрачно.

Тако је било и у Сарајеву. Уласком у састав НДХ овај град постао је поприште бруталног физичког уништења Срба, Јевреја и Рома. Ево шта о томе каже „Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Босну и Херцеговину“: „Сарајево је бомбардовано од стране Немаца 12. и 13. априла 1941. године [...] којом је приликом страдало око 50 душа. 15. априла улазе Немци у Сарајево. Иза њих долазе усташе. Усташе певају најпрогрдније песме против Срба, међу којима и она најпеванија *Србе о врбе...* Одмах је настао притисак на Србе, који ће притисак доцније да се претвори у прогон, па у погром Срба. Под видом тражења оружја, усташе су упадале у српске куће, у Сарајеву и у околним селима, вршили претресе, одузимали новац и остале вредности. Кад је почело масовно затварање, у затвор су отерани многи Срби на доставу муслимана. У куће за које муслимани кажу да крију четнике, упадали су усташе, а за овима руље муслимана, које би пљачкале све што би стигле. Одмах по доласку усташа у Сарајево, наређено је да се сви натписи ћирилицом на радњама, кућама и уличним зидовима одстране или премажу. У свим надлештвима строго је забрањена употреба ћирилице. Она је забрањена и у приватној употреби. Са Србима се строже почело поступати него са Јеврејима. Затим су Срби ударени по кеси. Усташе су предузеле све мере како би Срби

били привредно уништени и њихова трговина потпуно онемогућена. Н. пр. решењем монополске управе одузете су свима Србима графике и предате муслиманима и Хрватима. Из свих државних и самоуправних надлештава Срби су избачени. Од многих приватних лица одузете су радње и заведени комесари. Нова православна црква у Сарајеву затворена је, а тако исто и православна црква у Новом Сарајеву...“

Након тога уследила су прва хапшења и убиства Срба; први на удару били су, као и обично, угледнији грађани и свештеници. Већ 3. маја 1941. године ухапшени су др Војислав Бесаровић, професор Милутин Јањушевић, народни посланик Милан Божић и други угледни сарајевски Срби. Одведени су, потом, у усташки концентрациони логор у Копривницу, а затим у Госпић, гдје су након бруталног мучења поубијани. Исту судбину доживео је, како смо видели, и православни митрополит дабро-босански Петар (Зимоњић); ухапшен је 12. маја у својој резиденцији у Сарајеву и одведен у усташки логор у Госпићу, после чега му се губи сваки траг. Уочи православног празника Видовдана 27. јуна 1941. године извршено је прво масовно хапшење 150 сарајевских Срба, а након тога хапшења су постала свакодневна појава. Хапшене су чак и жене и дјевојке. Затвореници су, након мучења, били или убијани у Сарајеву, или су одвођени у усташке концентрационе логоре. На Ковачићима код Сарајева убијено је 29. јуна 1941. 25 сарајевских Срба.

Масовна убиства и одвођења у логоре сарајевских Срба настављена су током читаве 1941. године. Тако је, на пример, 8. августа у логор у Госпићу одведена група од 280 сарајевских Срба и 3 жене; 6. новембра у логор Јасеновац одведено је 200 сарајевских Срба, а истовремено 31 жена је одведена у логор Лобор Град; 14. новембра отпремљен је нови транспорт сарајевских Срба у Јасеновац и жена у Лобор Град; 22. децембра отпремљен је у логоре још један транспорт Срба из Сарајева. Том приликом је у пломбираним жељезничким вагонима отпремљено у логоре 62 мушкарца, 9 жена и 140 дјевојака. Овакви и слични транспорти сарајевских Срба и Јевреја у усташке логоре смрти били су редовна појава у Сарајеву 1941. године, али и касније. Највећи број њих никада се није вратио из логора.

Истовремено се одвијало појединачно и масовно убијање Срба у Сарајеву. Срби су из затвора најчешће одвођени на место Враца код Сарајева,

где су стрељани. Још више него у самом граду, хрватске и муслиманске усташе терорисале су и убијале српско становништво у околним сарајевским општинама. „Земаљска комисија за утврђивање злочина“ наводи низ примера. Уочи црквеног празника Илиндана, 1. августа 1941. у Илијашу, Хаџићима, Пазарићу и Луци убијено је 52 Срба; 23. августа 1941. „спаљено је 200 домова села Раковице; становници су затварани у куће, посипани бензином па спаљивани. 36 највиђенијих домаћина је тако изгубило главу, међу њима задругари Вуковићи, Кешељи, Мариловићи (још 50 заклано и 12 стрељано). Само у једној кући изгорело је 13 чланова [...] 1. септембра у Илијашу је стрељано 32 Србина (у Подлуговима, срез Високо, бачено је у бунар 30 Срба). У месецу септембру 1941. г усташе су у српском селу Дрозгометви побили све Србе, без обзира на пол и старост, затим су село опљачкали и куће запалили (село је имало, по једном попису из 1927. године 333 становника)“ На православни Божић 1942. године одведено је у непознатом правцу, вероватно у Јасеновац, око 500 Срба из сарајевске општине Бјелашница. Крајем јануара 1942. године запаљена су српска села Горња и Доња Биоча, где је изгорело 50 кућа и побијено око 300 људи, жена и деце, као и село Влаково где је убијено 7 лица. У српском селу Семизовцу, 6. септембра 1941. хрватске и муслиманске усташе су све становнике сатерали у куће, које су затим запалили. На исти начин, већ сутрадан, усташе су спалиле 190 Срба, људи, жена и деце у селу Малешићи, а истог дана спаљено је и српско село Кривоглавци. Хапшење Срба на Илици и околини започело је крајем јуна 1941. године, а већ почетком јула око 300 Срба из општине Илица је одведено у Бутмир где су поубијани већином ударцима чекића у главу, док је један део ових људи био затворен у једну шталу и жив спаљен. У Блажуј су усташе упале 23. августа 1941. и похватале 26 Срба, на челу са парохом блажујским Рељом Спахићем. Ови људи су одведени у једну шуму у Бутмиру и брутално поубијани. Из Касиндола усташе су одвеле 30 најугледних Срба у Ново Сарајево, где су их полили бензином и живе запалили. У селу Топлику убијено је 26 стараца и старица које су усташе затекли код својих кућа; село је темељито опљачкано и спаљено.

„Суживот“ у „земљи мржње“

Овим документом „Земаљске комисије“ закључићемо невесели

историјски преглед етничких и националних односа у Босни и Херцеговине. Његов закључак може само да поткрепи оно што је нобеловац Иво Андрић описао у свом познатом *Писму из 1920*.

Андрић, некадашњи младобосанац, који је своје формативне године провео у Сарајеву уочи Првог светског рата, у приповетци *Писмо из 1920*. Босну чак назива „земљом мржње“. Не случајно, објавио ју је 1946, после Другог светског рата, при чему се она, тобоже, односила на оно што се догодило у Првом светском рату. Ту се налази она чувена слика, метафора верске мржње и подељених светова, где се сарајевске богомоље четири вере оглашавају у различито време, избегавајући да заједнички рачунају време и да се њихови верници, на своја четири света језика, заједнички, истовремено помоле Богу. Реч је, уствари, била управо о ономе што смо овде назвали „несрећним наслеђем“:

„Да, Босна је земља мржње. То је Босна. И по чудном контрасту, који у ствари није тако ни чудан, и можда би се пажљивом анализом дао лако објаснити, може се исто тако казати да је мало земаља у којима има толико тврде вере, узвишене чврстине карактера, толико нежности и љубавног жара, толико дубине осећања, привржености и непоколебљиве оданости, толико жеђи за правдом. Али испод свега тога крију се у непрозирним дубинама олује мржње, читави урагани сапетих, збијених мржњи које сазревају и чекају свој час. Између ваших љубави и ваше мржње однос је исти као између ваших високих планина и хиљаду пута већих и тежих невидљивих геолошких наслага на којима оне почивају. Исто тако, ви сте осуђени да живите на дубоким слојевима експлозива који се с времена на време пали управо искрама тих ваших љубави и ваше огњене и свирепе осећајности (...) Ту специфичну босанску мржњу требало би проучавати и побијати као опаку и дубоко укоренењу болест. И ја верујем да би страни научници долазили у Босну да проучавају мржњу, као што проучавају лепру, само кад би мржња била исто тако признат, издвојен и класифициран предмет проучавања као што је лепра.“

Као потпуни контраст, ево како Роберт Ц. Дониа у свом *Извештају* описује Сарајево уочи 1990-их: „U njemu je bujao takozvani “suživot”, da upotrijebimo stari socijalistički termin za ono što su nakon 1991. međunarodni posmatrači nazivali “multietničkim životom”. Pripadnici raznih nacija slobodno su se

miješali u svakodnevnom životu, iskazivali međusobno poštovanje odlazeći jedni drugima u posjete za odgovarajuće praznike i iskazivali bliskost s pripadnicima drugih nacija nazivajući ih "komšijama". Suživot Sarajlija dodatno je potcrtavao njihov ponos što su bili grad domaćin 14. zimskih olimpijskih igara 1984. godine." (стр. 17; енгл. 17-18).

Не може се, наравно, како смо видели, порећи да су доба криза и ратова била прекидана временима сарадње и, како то Роберт Ц. Дониа каже, „суживота“ и „комшијства“. Јасно је, међутим, да је овде реч о поједностављеној слици сложених историјских реалности. Ствари, ипак, постају јасније када се сетимо политичке позиције Робера Доније; у овом *Извештају* он подржава програм муслиманске СДА и њеног вође Алије Изетбеговића, који су се залагали за јединствено, „мултиетничко“ Сарајево и за јединствену, унитарну, мултиетничку БиХ. Идилична слика предратног Сарајева потребна је да би легитимисала таква политичка позиција, на супрот раздвајању које су, после сецесије Муслимана и Хрвата од Југославије, заговарали Срби.

Реалнију слику сарајевске и босанскохерцеговачке стварности даје француски социолог Ксавијер Бугарел, који истина, признаје значај институције сарајевског „комшилука“ уочи рата 1992, али уочава и необичну брзину с којом се комшија ту претвара у убицу. Комшилук, како он подсећа, још није и грађанство и он има своја правила. Становници Босне и Херцеговине, укључујући и Сарајлије су, од првих избора 1910. па све до оних из 1990, редовно и већински гласали за националне партије. Поред осталог, Бугарел показује и да је, на супрот уобичајеним представама, Босна и Херцеговина била међу југословенским републикама чији су становници били најмање склони етнички мешовитим браковима; у целој Југославији су, од Муслимана, мању отвореност према таквим браковима имали само Албанци.

Потписник ових редова из личног искуства може да примети да „суживот“ и „заједнички живот“ нису били, како то Дониа тврди, „стари социјалистички термини“ за оно што је био пожељан идеал. Такав идеал представљало је „братство и јединство“. До „суживота“ се дошло невољно, тек почетком 1990-их, пошто се закључило да је „братство и јединство“ пропало; „суживот“ је доживљаван као тужна утеха за оне који не могу и не желе да буду браћа, и подразумевао је само упоредну егзистенцију, силом прилика, на истом месту и у

истом времену.

Демографске промене: Срби престају да буду већина

Роберт Ц. Дониа с одобравањем наводи значајне проценте Југословена међу становницима Сарајева, као доказ мултиетничког расположења његових становника (стр. 15, 18; енгл. 15, 19). Циник би, међутим, с обзиром на подршку Доније разбијању Југославије и на његову подршку очувања БиХ, могао да примети да је, ако му је већ стало до истинске мултиетничности и до утврђивања чињеница, ипак могао да уочи да су се ти људи изјашњавали као Југословени, а не као Босанци.

Када је реч о националном саставу становништва Сарајева према попису из 1991, Дониа примећује да су Срби имали већину у само две од десет сарајевских општина, на Палама и у Илијашу. Ипак, он пропушта да помене да је у општини Ново Сарајево 1991. било 33.902 Муслимана и 32.899 Срба. Када се зна да је тамо у исто време било чак 15.099 Југословена, онда је јасно да је у *Извештају* бар могло да се отвори питање кога је заиста било више у тој општини, поготово у тренутку када је почео рат и када су људи преко ноћи заборављали на своје југословенске идеале.

Не би било згорег да је у прегледу демографских кретања поменуто и то да су, према попису становништва 1921, првом у Југославији (тада још увек Краљевини СХС) православни Срби били већинско становништво сарајевског среза. Те године у срезу и граду Сарајево живело је: 37,76% православних Срба, 33,52% муслимана, 21,49% католика, 6,71% Јевреја итд. Ако ове податке упоредимо са резултатима пописа из 1991. године према коме је у Сарајеву (са свим његовим општинама које су некада чиниле сарајевски срез) живело 49,25% Муслимана, 29,94% Срба, 6,62% Хрвата и 10,65% Југословена, онда видимо да су се током 20. века у Сарајеву, као у осталом и читавој Босни и Херцеговини десиле крупне демографске промене. Истовремени пад броја Срба и појава значајне нове националне групе – Југословена, подстиче на закључак да су у њој Срби били најбројнији, али то се може изнети само као претпоставка, коју би требало испитати. Коначно, у *Извештају* нема још једне важне демографске и историјске чињенице - Срби су у Босни и Херцеговини престали да буду већина тек 1971. године.

Извлачење из контекста, разбијање хронологије

Поглавље *IV Српска визија Сарајева септембар 1991 – април 1992* карактеристично је за селективан и пристрасан приступ Роберта Ц. Доније историјским чињеницама. У њему видимо идеје и акције само једне стране - оне на коју се жели свалити сва одговорност за оно што се догодило.

Од овог поглавља оптужбе на рачун политичког вођства Срба из Босне и Херцеговине постају јасне и директне. СДА и ХДЗ престају да буду „националисти“ и „националистичке странке“ (понегде још промакне такав појам, али „националистичке вође“ чак и ту, захваљујући преводиоцу, постају „националне вође“ - вид. стр. 34; енгл. 36); „национализам“ остаје резервисан за СДС. Роберт Ц. Донија се сада залаже за све оно што је супротно од онога за шта се залагао описујући сецесију словеначких и хрватских националиста од Југославије: тобожњи циљ СДА и ХДЗ је одбрана мултиетничног Сарајева и Босне и Херцеговине, док српски националисти желе да људе раздвоје дуж етничких линија, служећи се терором и убиствима.

Ево како, већ у првом пасусу овог поглавља, аутор објашњава позицију Срба: „Njihova vizija je vremenom evoluirala i poprimala različite vidove u zavisnosti od toga kome su se obraćali, ali uvijek su bili privrženi nekolicini osnovnih načela. Vođe SDS-a geografski su rekonceptualizovale Sarajevo, smatrajući da ga treba podijeliti na srpsku i nesrpsku zemlju, čime su multietničke i ambivalentne identitete svele na binarni svijet u kojem postoje samo Srbi i nesrbi. Njihova rekonceptualizacija geografije kosila se sa stvarnošću kompleksnog gradskog života Sarajeva i izazvala je trvenja između srpskih nacionalista i drugih političkih grupa o tome kakav treba biti fundamentalni karakter grada u kojem žive. SDS je zagovarao podjelu grada duž

etničkih linija, dok su SDA, HDZ i stranke “Lijevog bloka” nastojale očuvati njegovo jedinstvo i

multietnički karakter. Svoju stratešku viziju SDS je sproveo tako što je Sarajevo silom podijelio na srpski i muslimanski dio, kako ih je nazivao” (стр. 23; енгл. 24).

Аутор не даје доказе за тврдњу да су вође СДС „увек“ биле за поделу Сарајева на „српску и несрпску земљу“; напротив, залагали су се за очување Сарајева и Босне и Херцеговине у оквиру мултиетничке Југославије. Политику

према Сарајеву и БиХ су променили тек онда када су СДА и ХДЗ одлучили да Босну и Херцеговину и Србе у њој одвоје од Југославије. „Вође СДС“ ни тада нису оспоравале права СДА, ХДЗ и њихових гласача, али су одбили да ови одлучују о судбини СДС и њихових гласача. У питању је, дакле, било начелно опредељење да се остане у Југославији, при чему су они који су то желели, могли да је напусте. Политика „вођа СДС“ била је, дакле, изнуђена и одбрамбена; иницијативу су имали сецесионисти из СДА и ХДЗ.

Историја БиХ и, коначно, резултати избора из новембра 1990, на којима су, укључујући и Сарајево, како сам аутор признаје, победили „националисти“, обесмишљавају причу о тобожњем српском, националистичком свођењу „мултиетничких и амбивалентних идентитета“ Сарајлија на „бинарни свет у коме постоје само Срби и несрби“. Заиста је потребно много зловоље да би се тако нешто написало. Да би читалац стекао утисак да су с једне стране били српски националисти, а са друге остале Сарајлије, тврди се, једноставно, да су им се супротстављале „друге политичке групе“ (*other political groups*). Да ствари нису биле ни изблиза тако једноставне, довољно је подсетити да је оснивач и председник вишенационалног Савеза рефорских снага био Ненад Кецмановић, да је Милорад Додик био један од његових посланика, изабран у новембру 1990, а Емир Кустурица један од најистакнутијих чланова.

Ова врста уопштавања, која води ка grubим материјалним грешкама, видљива је и на страни 37 (енгл. 40), на којој Дониа некритички преузима исказ Сузан Вудворд, према коме су у Србији „све главне странке и оне отпадничке формирале своје војске“. Било би добро да је аутор покушао да докаже постојање војске, на пример, Демократске странке, једне од највећих странака у Србији тога доба; то важи и за скоро све остале странке у тадашњој Србији. Ово некритичко преузимање, међутим, појачава већ изнесен утисак да Роберт Ц. Дониа има предрасуде према Србима, као некаквом неиздиференцираном, претећем колективитету.

Вратимо се, међутим, четвртом поглављу *Извештаја*. Његов задатак је да, на основу изјава Радована Караџића из септембра и октобра 1991 докаже да су вође СДС већ тада „имали идеју о опсади Сарајева“ (стр. 23-27; енгл. 24-28). И поново, Дониа то чини извлачењем догађаја из контекста.

У септембру 1991, Караџић је, у пресретнутим телефонским разговорима

са Слободаном Милошевићем и другим српским политичарима, помињао опасност од неконтролисаних српских акција у Сарајеву, да би постигао да се хитно помогне Милану Мартићу, „министру унутрашњих послова српске сепаратистичке САО Крајине (Хрватска)“, и двојици официра ЈНА, којима је претио линч присталица СДА у месту Отока.

Најпре, језик аутора јасно показује његове политичке наклоности; при томе се, у том тренутку, управо за Хрватску може рећи да је била „сепаратистичка“ и чак међународно непризната. О незаконитости онога што се догађало ваљда не треба расправљати. Може се, заиста, разумети то што је Карацић изјавио да је овај инцидент показао у каквој би БиХ живели Срби уколико би дозволили да буду одвојени од Југославије. Коначно, Дониа се чак ни не труди да докаже да инцидент није организовала СДА. Поменимо и то да је он прећутао и чињеницу да се управо тада одиграо врло сличан инцидент, који се може сматрати првим оружаном сукобом на територији БиХ - 18. септембра 1991. група Хрвата из места Вињани код Посушја напала је транспортер ЈНА, убила водника Војка Чеха и ранила још једног војника ЈНА. На страни Хрвата тада је погинуо Лудвиг Павловић, који је код себе имао легитимацију припадника резервног састава МУП-а Републике Хрватске. Непријатељство према ЈНА и према Србима у БиХ тада је, дакле, било видљиво и опипљиво.

Аутор, потом, наводи често цитирану, тобоже претећу реченицу из говора Радована Карацића одржаног у Скупштини БиХ 15. октобра 1992: „Немојте да мислите да нећете одвести Босну и Херцеговину у пакао, а муслимански народ можда у нестанак, јер муслимански народ не може да се одбрани ако буде рат овдје.“ Овај исказ је, међутим, истргнут из контекста целине говора и из политичког контекста у коме је говор одржан. Добро је познато да су СДА и ХДЗ тада, упркос жестоком противљењу СДС, усвојиле *Меморандум о суверености и независности БиХ*. То је учињено чак пошто су посланици СДС напустили заседање. Тиме је најављено предстојеће кршење устава БиХ, који је, за овакве одлуке, захтевао пристанак свих конститутивних народа. У питању је био пресудан догађај, после кога ће сукоби у политичком животу БиХ све ређе бити решавани компромисима. У најближем суседству, у Хрватској, увелико су беснели оружани сукоби. У таквим условима, Карацићева изјава, када се врати у контекст, другачије звучи: „И морам да упутим поруку

свим посланицима, Господо, ја вас увјеравам, прво, кад би сте и донијели нешто вечерас, а немате начина да то донесете, јер ми имамо уставни начин да вас спријечимо да гласате, кад би сте нешто и донијели, то би била брука за господина Изетбеговића у Хагу. И то би била брука и за овај Парламент у Европи и за све народе у Југославији и Европи. А посебно би била ваша брука и ваш доказ како ви поштујете сувереност и равноправност српског народа у Босни и Херцеговини. Ја вас још један пут молим, не пријетим, него молим, да озбиљно схватите тумачење политичке воље српског народа коју овдје заступа СДС и Српски покрет обнове, а и понеки Србин из других странака. Молим вас да озбиљно схватите, ово није добро што ви радите. Овај је пут на који ви хоћете да изведете Босну и Херцеговину, иста она аутострада пакла и страдања којом су пошле Словенија и Хрватска. Немојте да мислите да нећете одвести Босну и Херцеговину у пакао, а муслимански народ можда у нестанак, јер муслимански народ не може да се одбрани ако буде рат овдје. Молим вас, нека су велике ријечи. Велике ситуације захтијевају велике ријечи. Како ћете ви спријечити да сваки свакога не убија у Босни и Херцеговини.“

Неке од околности под којима је ова изјава дата Дониа ће поменути, али касније. То је у овом *Извештају* уобичајена појава. „Непријатне чињенице“, уколико се и саопште, истргну се из хронолошког контекста, чиме губе смисао и значење.

Има међутим, и чињеница које се, како смо већ видели, прећуткују. Ако се већ узимају скупштинске или пресретнуте телефонске изјаве за доказ претњи и ратних намера, онда би историчар требало бар да помене скупштинску изјаву Алија Изетбеговић, која је овом исказу Карацића *претходила*, јер је дата 27. фебруара 1991: „Жртвовао бих мир за суверену Босну и Херцеговину, али за мир у Босни и Херцеговини не бих дао суверенитет.“

СДА против Југославије

Да је покушао да *разуме*, уместо да *оптужи*, Дониа би можда навео и да су Алија Изетбеговић и његови пријатељи и сарадници из СДА, тог фебруара 1992. у Сарајеву отворено говорили Добрици Ћосићу и групи српских интелектуалаца да је њихов циљ одвајање Босне и Херцеговине од Југославије. Ћосић је Изетбеговићу сатима узалудно говорио о менталитетској блискости и

физичкој, територијалној измешаности Муслимана и Срба, о заједничком језику, о томе да би „српске демократе“ подржала Изетбеговића као председика југословенске државе која би се састојала од БиХ, Србије и Црне Горе; при томе, ова изјава имала је посебан значај јер се знало да је Тосић имао добре контакте у врховима српских власти.

У фебруару 1991 Алија Изетбеговић је већ био решен да одвоји БиХ од Југославије, упркос отпору босанскохерцеговачких Срба, понудама које су стизале из Београда и чињеници да би Муслимани у Југославији, уједињени са муслиманима у Санџаку и на Косову, могли да рачунају, уз обећану уставну равноправност, и на респектабилну бројност.

Роберт Ц. Дониа, међутим, каже да су се Муслимани „прибојавали да не остану у крвој СФРЈ којом би доминирали Срби и њен председник Слободан Милошевић“ (стр. 21; енгл. 22). Због неслагања са политиком једне личности не разбија се, међутим, цела држава, уколико се она истински жели. Политичари и државници нису бесмртни, па то није био ни Милошевић; Изетбеговић и босански Муслимани могли су да уђу у регуларну политичку игру и да успоставе везе са већ јаким опозиционим покретом у Србији. Изетбеговић, међутим, није хтео Југославију; он и његови сарадници у СДА нису хтели да Срби над њима доминирају у Југославији, али су зато хтели Босну и Херцеговину у којој би они могли да доминирају над Србима. Како примећује Јово Бакић, жеља за већинском доминацијом у сопственој држави јесте једна од кључних одлика национализма.

Штавише, Дониа прећуткује и преговоре о остајању БиХ у Југославији, које је у јулу 1991. у Београду са Слободаном Милошевићем и Радованом Караџићем водио Адил Зулфикарпашић, један од оснивача СДА, који се, као секуларно оријентисани националиста, одвојио од СДА исламиста у Муслиманску бошњачку организацију. Разговори су били изазвани изјавом Фрање Туђмана о нужности поделе БиХ од 13. јула 1991, и у њих је био упућен и Алија Изетбеговић. Зулфикарпашић се уверио не само у подршку Милошевића и Караџића, него и српске опозиције једном свеобухватном муслиманско-српском споразуму. Постигнутим споразумом предвиђало се да ће Босна и Херцеговина остати у саставу федеративне Југославије, сачувати свој субјективитет и да ће бити уређена као централизована република. У исто

време, по сведочењу самог Алије Изетбеговића, Слободан Милошевић му је, покушавајући да га придобије за споразум, нудио положај председника будуће југословенске државе. Алија Изетбеговић је, међутим, одбио споразум, па је цела идеја пропала већ у августу 1991.

Ова, тзв. Београдска иницијатива потпуно је прећутана у *Извештају* Роберта Ц. Доније. Она, наиме, не само да оповргава његове тврдње о вечитом отпору српских националиста према идеји мултиетничности, него и његове тврдње о унапред планираној српској завери против Сарајева и БиХ.

Има, међутим, и чињеница које Донија помиње, и које представљају додатни, нужан контекст за разумевање не само ових Карацићевих изјава, него и целе политике Срба у БиХ 1990-1992. Донија те чињенице, наравно, саопштава касније, ван хронолошког контекста, тек пошто прво оптужи Карацића и вође СДС.

Пошто је пренео ове Карацићеве изјаве, десет страна даље Донија нам саопштава да су Муслимани већ у марту 1991. почели да раде на стварању своје паравојске, и да је та активност од јуна 1991 већ добила јасне и масовне организационе видове. За рат су се, у исто време, припремали и Хрвати (стр. 36; енгл. 38).

О тим ратним припремама Муслимана у Сарајеву више од године дана пре него ће почети рат, сам Алија Изетбеговић је у говору од 9. септембра 1997. године, према документима ЦИА-е, којима сам Донија, како смо видели, поклања поверење, рекао: „У јуну 1991. године, формиран је Савјет за националну одбрану Странке демократске акције. Овом скупу је присуствовало око 400 делегата Бошњака са цијеле територије бише Југославије, прије свега из Босне и Херцеговине. У јулу 1991. године први војни стручњаци (бивши официри ЈНА) придружили су се *Патриотској лиги* и поставили прве директиве за одбрану Босне и Херцеговине. Први камион натоварен оружјем стигао је августа 1991. године. Прва војна вјежба почела је у септембру. Прве јединице формиране су у октобру [...] У јануару 1992. године, прва јединица *Патриотске лиге* извела је акцију, коју су планирали највиши органи Босне и Херцеговине.“

Алија Изетбеговић: исламизација Босне и Херцеговине

Карацић је наведене изјаве дао, дакле, *пошто се ово већ догодило*; у

Извештају, оне, међутим, претходе овим збивањима.

Поновимо, коначно, и то да би сваки историчар, пошто прочита транскрипте пресретнутих разговора једне сукобљене стране, да би донео било какав закључак, затражио да види и транскрипте осталих страна. Њих овде, наравно, нема. Зато можемо тек да наслућујемо садржину тих разговора.

Утисак о одређеном фанатизму Алије Изетбеговића, наиме, не појачавају само његова изјава из фебруара 1991. и чињеница да је непоколебљиво ишао ка независности упркос огорченом отпору Срба, ЈНА и крвопролићу које је бескомпромисна, сецесионистичка политика већ била изазвала у суседној Хрватској.

Да ли у „историјску позадину“ и контекст догађаја из 1991-1995. спада и добро познати политички програм Алије Изетбеговића из 1970, поново објављен 1990, по имену *Исламска декларација*? У овом *Извештају* Роберта Ц. Доније, препуном исказа вођа СДС-а, дај документ се не помиње.

На самом његовом почетку, међутим, Алија Изетбеговић примећује да је за муслимански свет „епоха пасивности и мировања прошла“. Захтевао је „обнову исламске вјерске мисли и стварање јединствене исламске заједнице од Марока до Индонезије“ и веровао у „способност ислама да не само одгаја човјека већ и да уређује свијет“. Изетбеговић се ту залагао за „исламску обнову“ и „исламски поредак“, који је дефинисао као „јединство вјере и закона, одгоја и силе, идеала и интереса, духовне заједнице и државе, добровољности и присиле.“

Овај исламски поредак имао би, по Изетбеговићу, две „темељне претпоставке“, а то су „исламско друштво и исламска власт“. На који начин је требало успоставити „исламски поредак“? „Најављујући препород ми не најављујемо раздобље сигурности и спокоја, него раздобље немира и искушења. Сувише је много ствари које моле за својим рушиоцима. Зато то неће бити дани благостања него дани достојанства. Народ који спава може се пробудити само ударцима. Тко жели добро нашој заједници, не треба да је поштеђује напрезања, опасности и недаћа. Напротив, он треба учинити све да та заједница што прије употријеби своје силе, да стави на испит све своје могућности, да преузме ризик, једном ријечју – да не спава него да живи. Само будна и активна, може она наћи себе и свој пут.“

Ако се већ трага за најавама онога што ће се у БиХ догодити од 1992. до 1995, ове изјаве не би требало да се прећуткују. Оне, у многоме, објашњавају потоње деловање Алије Изетбеговића. Штавише, он ту каже и следеће: „Морамо, дакле, бити прво проповједници, а затим војници. Наша средства су особни примјер, књига, ријеч. Када ће се овим средствима придружити и сила? Избор овог тренутка увијек је конкретно питање и зависи о низу фактора. Ипак се може поставити једно опће правило: исламски покрет треба и може прићи преузимању власти чим је морално и бројно толико снажан да може не само срушити постојећу неисламску, него и изградити нову исламску власт. Ово разликовање је важно, јер рушење и грађење не захтијева подједнак ступањ психолошке и материјалне припремљености. Преуранити овдје је једнако опасно као и закаснити.“

Литература о везама између Алије Изетбеговића и његове СДА са међународним, радикалним исламизмом, као и о улози радикалног ислама у рату у Босни и Херцеговини, све је обимнија. Изетбеговић је, без сумње, био исламиста и зато се отвара питање да ли је он уопште, као такав, могао да буде и националиста. Такво тумачење значило би да је, залажући се за вишенационалну БиХ, заиста био искрен; није га занимала превласт нације, него - ислама.

„Раздобље немира и искушења“

Када се ови подаци имају на уму, престају да звуче убедљиво тврње Доније о припремама српских националиста да разоре мултиетничку БиХ, коју су предано и посвећено градили Алија Изетбеговић и његови исламистички саборци. Све три стране спремале су се за оружане сукобе. Све потоње акције вођства СДС, укључујући и поделу Сарајева по општинама, биле су последица одлуке СДА и ХДЗ, обзнањене 14. и 15. октобра 1991, да Босну и Херцеговину отцепе од Југославије; те акције имале су за циљ остварење воље убедљиве већине Срба у БиХ, која се потврдила и на референдуму 9. и 10. новембра 1991 - да српски народ остане у саставу државе у којој је и до тада живео. Њих аутор излаже у поглављу V под насловом *Политичке и војне припреме Срба за стварање засебне државе у БиХ*.

Поднаслов *The Simultaneous Pursuit of Bosnian Independence and Serb*

Separatism не може се превести са *Istovremeno opredjeljenje Bosne za nezavisnost i Srba za otcepljenje, oktobar 1991. – april 1992* (стр. 31; енгл. 33). Оригинални, енглески текст подразумева да је неко постигао, стекао независност Босне; превод подразумева да се сама *Босна* определила за независност, што се, с обзиром на став Срба, не може рећи.

Признање независности Словеније и Хрватске, које је стигло из ЕЗ и САД, представљало је охрабрење за вође СДА и ХДЗ. Бадинтерова комисија их је чак позвала да своје опредељење за независност потврде на референдуму. Срби су одговорили оснивањем своје државе, Српске Републике БиХ, касније Републике Српске. Одлуку о расписивању референдума Скупштина БиХ донела је 25. јануара 1992, поново против воље српских посланика.

Срби су бојкотовали и референдум, одржан 29. фебруара и 1. марта 1992. Гласање Муслимана и Хрвата за независност било је неуставно, јер на референдум и последичну независност нису пристали Срби, као један од три конститутивна народа. Чак је и Бадинтерова арбитражна комисија сугерисала да референдум од 29. фебруара и 1. марта 1991, да би био правоснажан, мора показати да је већина сва три конститутивна народа опредељена за независност, јер је само такав референдум био у складу са Уставом БиХ.

Из *Извештаја* се, коначно, не види како је почео рат у Сарајеву и Босни и Херцеговини. Неубедљива је ауторова тврдња да су Срби само искористили напад на српске сватове испред цркве на Башчаршији 1. марта, на дан референдума, рањавање свештеника и убиство младожењиног оца Николе Гардовића, да би подигли већ спремне барикаде и ставили град под опсаду (стр. 34-35; енгл. 36-37). Остаје, међутим, чињеница да је ово убиство било окидач у прегрејаној, напетој атмосфери и да су после њега у граду почеле да ничу барикаде на којима су се нашли наоружани припадници сва три табора.

Занимљиво је да чињеницу да су Муслимани и Хрвати своје наоружане јединице основали много пре Срба, Дониа покушава да релативизује тврдњом да је СДС сама по себи већ представљала „паравојну организацију“ (стр. 37; енгл. 39). Дониа прећуткује да су у тренутку убиства на Башчаршији, Сарајевом већ увелико владале муслиманске наоружане банде, које су предводили познати криминалци Мушан Топаловић Цацо, Јусуф Јука Празина, Исмет Бајрамовић Ђело и други. На седници Савета за заштиту уставног поретка Председништва

БиХ 9. марта 1992. године, министар полиције Алија Делимустафић признао је да његова полиција није могла да их обузда: „...не можете ни Бајрамовићу ни Празини скинути сада аутомат. Празина је рањен, чува га 30 криминалаца око болнице. Ми не можемо прићи.“ У току рата, међутим, муслиманске и хрватске власти у Сарајеву ће се ослањати на те људе. Дониа, како каже, „могућег починитеља“ убиства на Башчаршији, криминалца Рамиза Делалића Ћелу, приказује као душевног болесника (стр. 35; енг. 37), али овај ће, када почне рат, постати један од ратних команданата и господара живота и смрти Сарајлија.

На седници Председништва од 9. марта Делимустафић је изнео податке да је СДА у том тренутку имала око 100.000 наоружаних војника, ХДЗ око 60.000, док је ЈНА у БиХ имала свега 22.000 људи. Делимустафић нигде не помиње неку војску СДС. Страначким војскама Муслимана и Хрвата, касније ће се дати званична форма кроз наводну мобилизацију Територијалне одбране. На седници крњег Председништва БиХ од 14. априла 1992. године министар одбране БиХ Јерко Доко је рекао да то и није била мобилизација већ „обједињавање јединица које су већ мобилизиране, које су наоружане, да се ставе под команду.“

Аутор тврди да се ЈНА и у БиХ „преобразила у војну силу у служби српских националистичких интереса“ (стр. 38; енгл. 40). Међутим, већ из онога што он саопштава јасно је да је и овде, као у Хрватској, била реч о процесу изнуђеног приближавања. Срби су се, једноставно, одазивали на позиве ЈНА на мобилизацију; чак и пресретнути телефонски разговори у којима Слободан Милошевић тражи од Радована Караџића да се мобилизација не избегава, датирају из јула и септембра 1991, дакле одиграли су се знатно касније од почетка наоружавања Муслимана и Хрвата. Овде смо већ приметили да се већ у мају 1990. у БиХ не извршава наређење ЈНА да се војсци преда наоружање ТО. Мора се, заиста, поставити логично питање – шта је требало да чини вођство СДС, у условима убрзаног стварања муслиманских и хрватских паравојски?

Аутор је, како смо видели, већ утврдио да су „и очима команданата ЈНА, битке за Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu sve bile dio istog sukoba u kojem je armija uzaludno pokušavala očuvati cjelovitost Jugoslavije“. Југословенство ЈНА било је видљиво и из чињенице да је она, у време операција у Хрватској, у своје редове позивала и босанске Муслимане и Хрвате; они се нису масовније снабдели

оружјем ЈНА само захваљујући томе што се, за разлику од Срба, на ове позиве нису одазивали. И изјава генерала Вељка Кадијевића, коју Дониа цитира (стр. 39; енгл. 41), сведочи о томе да се ЈНА окренула ка Србима тек после коначног окретања Муслимана против ње, при чему је чак и тада држала одшкринута врата за разговоре.

О томе, као и о стању у БиХ и положају ЈНА, говорио је генерал Благоје Ацић Алији Изетбеговићу у Скопљу 26. априла 1991. године: „Муслиманска војска, негде су то „зелене беретке“, негде „патриотска лига“ – према нашим сазнањима – броје преко 50 хиљада људи. Негде се, чак зове и „Алијина војска“ – не знам, колико је то Ваша војска. Она је сада под командом Штаба Територијалне одбране који сте Ви прогласили. Затим, постоје хрватске паравојне формације које имају 35 хиљада људи. Оне су, формално, под Вашим Штабом Територијалне одбране. Међутим, оне потпуно независно дјелују ничије наредбе не извршавају, већ раде по своме. Хрватска окупациона војска у Босни, која долази од признате државе Хрватске, има ту око 15 хиљада људи, око 10 бригада, са око стотину тенкова и више десетина артиљеријских оруђа већег калибра, на жалост, набављених из Њемачке и неких других европских земаља. Наравно, постоји српска територијална одбрана – говорим о ономе што је ван Југословенске народне армије – која има, по нашим сазнањима, око 35 хиљада наоружаних људи. То значи да сад укупно у Босни и Херцеговини, ван ЈНА, постоји од 120 до 150 хиљада наоружаних људи [...] Тренутно ЈНА на територији Босне и Херцеговине броји неколико десетина хиљада људи, од чега је, отприлике, око 20% та тзв. мирнодопска армија, значи, они који служе редовни рок и они који су у активној служби још увек у јединицама ЈНА. На територији БиХ сада је мање од 15% припадника оружаних снага ван територије БиХ. То је готово безначајан проценат. То значи да је ЈНА попуњавана углавном, на територији Босне и Херцеговине и преко 80% је са те територије, а чак преко 90% је српски живаљ у њој. То није наша грешка, господине Изетбеговићу, то је Ваша грешка и Вашег руководства, јер сте ви забранили регрутима да иду у ЈНА. Ви сте забранили да се врши мобилизација у јединице ЈНА и Ви сте позвали активне старешине да пређу на Вашу страну, у Територијалну одбрану, што они овог тренутка чине релативно масовно.“

Као и у објашњењу окретања ЈНА ка Србима у Хрватској, и овде се мора

подвући чињеница да су Муслимани и Хрвати, за разлику од Срба, пуцали на ЈНА. Сам Дониа наводи податак да су неки војни објекти већ од почетка 1992. били опкољени и нападнути (стр. 42; енгл. 44). У масовније нападе на касарне муслиманске и хрватске паравојске кренуле су крајем априла, охрабрене признањима независности БиХ од стране ЕЗ и САД, али и одлуком Србије и Црне Горе да повуку ЈНА из БиХ. Касарне су нападане пре свега због војне опреме; отимање оружја представљало је, међутим, ново понижење за официре и војнике.

Роберт Ц. Дониа наглашава да је ЈНА, нарочито за време повлачења, снабдевала „српске националисте“ оружјем (стр. 37-41; енгл. 39-44). Изјава Милутина Кукањца из 2000. о томе како је то чињено, коју Дониа наводи (стр. 41-42; енгл. 44), међутим, може да се тумачи у контексту његових накнадних правдања пред јавношћу Србије због неуспеха из 1992. Генерал Луис Мекензи, командант УНПРОФОР-а за БиХ, међутим, сведочи о сложеним приликама које се не могу свести на претварање ЈНА у српске националистичке снаге: „Постоје чак и извјештаји о нападима босанских Срба на јединице ЈНА које предају своје оружје и опрему јединицама Територијалне одбране у замену за мирно повлачење из Босне.“

ЈНА је 4. маја наређено да у року од 15 дана напусти Босну и Херцеговину. Тада је већ било делова БиХ из којих се она одавно повукла. Та чињеница обавезује нас да још једном, пре него што се прича о Сарајеву настави, поставимо питање: ко је, када и како почео рат у БиХ? Дониа нам на та питања не одговара.

Већ од јесени 1991. године власт органа БиХ готово да се није осећала у крајевима насељеним већинским хрватским становништвом. Западна Херцеговина, из које је ЈНА већ била повукла своје снаге, препуштена је хрватским паравојскама. Према проценама ЈНА, на том простору налазило се око 16.000 припадника Збора народне гарде (ЗНГ); они су контролисали и једину луку БиХ, Неум. О томе се у документима ЦИА-е каже: „Уз интензивну помоћ из Загреба – и по узору на рат у Хрватској 1991. године – локално становништво је мотивисано да се наоружа, и јединице ХВО-а су се појавиле већ првих дана после избијања босанског рата, потпуно спремне, са официрима, штабовима, организацијом и оружјем. Организован из Загреба и под

руководством Загреба, ХВО је 1992. године био практично у потпуности потчињен команди Хрватске армије (ХВ).“ Већ у новембру 1991. године у Посавини се могу видети наоружане групе ХДЗ. Регистровано је рушење моста на прузи Брчко-Бановићи, минирање моста на Сави код Шамца, пуцање на војне објекте у области Брчког и Дервенте. У Западној Херцеговини од јануара 1992. године ХДЗ јавно дели оружје својим присталицама и формира ХОС (Хрватске одбрамбене снаге). Они заједно са хрватским припадницима МУП-а БиХ опкољавају објекте ЈНА у Коњицу, Мостару и Чапљини. Коначно, у ноћи 26. на 27. март 1992. године хрватске снаге 108. бригаде ЗНГ прелазе Саву код Босанског Брода и улазе у БиХ, те у српском селу Сијековац масакрирају 14 Срба мјештана, пале око 70 кућа, а затим нападају положаје ЈНА код Зборишта.

Изгледа да Роберт Ц. Дониа све ово, као и упоредне операције хрватских војски на Купресу и у долини Неретве, праћене убијањима српских цивила, не доживљава као агресију на Босну и Херцеговину, па чак ни као националистичко насиље; ти појмови резервисани су само за акције Срба. Осим тога, у *Извештају* нема података о стварању муслиманске теренске структуре оружаних састава, преко страначке организације СДА. Муслимански мушкарци пролазили су одређену војну обуку у селима око Калесије од јануара 1992, у околини Власенице 1992, или у оквирима резервног састава МУП-а БиХ у Зворнику. У Цазинској крајини муслиманске младиће обучавао је, до марта 1992, хрватски ЗНГ. У Чајничу (крајем 1991), Зворнику и Вишеграду (март 1992) Храсници и Соколовић колонији (април 1992) примећена је куповина и шверц оружја. Око Тузле су почела минирања пруга и мањих мостова, да би се крајем марта и током априла 1992. на путевима појавиле барикаде. У фебруару и марту 1992. на граничним прелазима ухваћени су први муслимански добровољци из страних земаља.“

Напад на град или напад на ЈНА (2. мај 1992)

Опис онога што се у Сарајеву дешавало 2. маја 1992. у *Извештају* има размере епске битке (у прилогу бр. 4 приложена је и мапа „продора ЈНА у Сарајево 2. маја“) у којој су Сарајлије јуначки одбраниле Председништво од напада вишеструко надмоћне ЈНА: „Konflikt u Sarajevu intenzivirao se i politički i vojno 2. maja 1992. godine. JNA i ujedinjene srpske snage pokrenule su tenkovski

napad na grad kad su snage ARBiH počele opkoljavati vojne objekte JNA. JNA je poslala tenkove na lokacije oko Predsjedništva, ali ih je pješadija odbila protivtenkovskim naoružanjem. Uništena je glavna pošta, u kojoj se nalazila i glavna telefonska centrala od vitalnog značaja za povezanost grada s vanjskim svijetom. Jugoslovenski avioni tipa MIG letjeli su nad gradom dok su JNA i združene snage napadale s juga, zapada i sjevera. Iako slabije naoružane, snage TO BiH ipak su se uspjele suprotstaviti tom napadu. Snage BiH zadržale su centar grada i manja područja prema zapadu i sjeveru” (стр. 42; енгл. 44-45).

Из неколико реченица које су томе посвећене у *Извештају* (стр. 42, 43; енгл. 44, 46) не виде се значај и размере напада које је ЈНА трпела у Сарајеву. Ти напади су, међутим, објашњење и контекст догађаја од 2. маја 1992. Још у новембру 1991. године забележен је инцидент на Бистрику када су муслиманске паравојне јединице зауставиле војни конвој. ЈНА је од почетка јануара до почетка априла 1992. године забележила 107 непријатељских делатности против ње у БиХ, 30 оружаних напада, 12 случајева одузимања оружја и 9 физичких напада на своје људе. У таквој ситуацији, ЈНА је 3. априла 1992. године разместила део снага и артиљерије на брда око Сарајева; њихов задатак био је да гарантују сигурност јединицама и објектима унутар града, који су били све угроженији. Те снаге су ту функцију заиста и обављале. Тако, на примјер, из фонобележака разговора Бранка Костића, Алије Изетбеговића и Благоја Ацића у Скопљу 26. априла 1992. године, сазнајемо у које сврхе је служила артиљерија ЈНА по брдима око Сарајева:

„БЛАГОЈЕ АЦИЋ:

А да ли сте питали ко бомбардује војску у Мостару?

АЛИЈА ИЗЕТБЕГОВИЋ:

Од војске чујем да бомбардују *ови*, чујем од ових да бомбардују *они*.

БЛАГОЈЕ АЦИЋ:

Да ли знате ко је бомбардовао Команду војне области у Сарајеву пре неко вече?

АЛИЈА ИЗЕТБЕГОВИЋ:

Знате Ви ко је бомбардовао?

БЛАГОЈЕ АЦИЋ:

Знате ли ви?

АЛИЈА ИЗЕТБЕГОВИЋ:

Знам.

БЛАГОЈЕ АЦИЋ:

Знам и ја. Кад смо господину Ганићу рекли да ћемо тући по Председништву БиХ док не прекине ватра на команду, одмах је престала ватра. Зашто тако радимо?

АЛИЈА ИЗЕТБЕГОВИЋ:

Команда се налази у старом дијелу града. На тај дио града је у току само једне ноћи 570 граната испалено, и то је чак падало око Команде, и на органе који су далеко 300 метара.

БЛАГОЈЕ АЦИЋ:

Команда је посебно тучена, и то све по кругу касарне, о томе Вас је известио генерал Кукањац.“

Из овог разговора је јасно да су војни објекти у Сарајеву током априла тучени снажном артиљеријском ватром. Тек када је војска запријетила Ејупу Ганићу да ће са околних брда артиљеријом гађати зграду Председништва, артиљеријски напад на Команду је престао.

Све што нам Дониа саопштава о нападима Армије БиХ од 2. маја, који су претходили „општем нападу ЈНА“, гласи: „snage ARBiH počele su opkoljavati voјne objekte JNA“. Да би утврдио шта се догодило, историчар би, ипак, требало да саслуша обе стране. Ево шта каже један од официра који су се тада нашли у згради команде Друге војне области у Сарајеву, по чину потпуковник: „Први пут смо нападнути минобацачком ватром из пиваре, 22. априла 1992. године [...] Коначно 2. маја, једновремено су нападнути команда 2. војне области и Дом ЈНА. Команда је нападнута са свих страна и из свих оружја (стрелјачко, тромблони, ручни бацачи, „осе“, „зоље“, минобацачи, бестрзајни топови, ручне бомбе и слично). Вођена је огорчена и беспоштедна борба. Противник, најокорелији зликовци, био је неупоредиво бројнији од преосталих припадника команде. Употребљен је сузавац против бранилаца и искључена је струја, вода и телефони. Према згради команде гурнут је комби пун експлозива, вероватно са циљем да нас дигну у ваздух. Срећом, заглавио се између два дрвета [...] Борба је вођена у парку, између комплекса зграда команде и реке Миљацке. Под притиском злочинаца били смо принуђени да се повучемо у зграду. Тада је

непријатељ почео да демолира зграду противоклопним средствима и да снајперима гађа браниоце на прозорима. Лично сам тога дана три пута избегао смрт. Једном од гранате и два пута од снајпера. Борба је вођена и с падом мрака, негде око 20.00 часова, када је непријатељ прекинуо ватру из мени непознатих разлога.“

Шта се истовремено дешавало са осталим објектима ЈНА у Сарајеву, описао је сам генерал Милутин Кукањац у једном акту означеном као строго поверљиво бр. 751, од 7. маја 1992. године, дакле, пет дана касније: „Обзиром да је већи део људства и материјалнотехничких средстава (МТС) раније извучен на нове локације, наш план био је да се, са преосталим људством и МТС, зграда команде дефинитивно напусти у јутарњим часовима 3. маја 1992. године. Због шпијунаже и издаје старешина муслиманске и хрватске националности, за ову одлуку знао је само мали број старешина. Но, и поред тога, неко је, вероватно, дојавио руководству БиХ да ће команда Области дефинитивно напустити зграду 3. маја. Преостали део команде имао је само два излаза. Један је да се, уз гаранцију и пратњу снага УН и ЕЗ, измести на нову локацију и други, да у згради команде будемо сви убијени [...] Негде у исто време када је нападнута колона која се кретала ка Дому ЈНА, извршен је бруталан, рушилачко-фашистички напад на све четири зграде комплекса команде ВО. Тај напад трајао је од 12.00 до 20.00 часова, 2. маја 1992. године. Старешине и војници команде Области пружили су снажан отпор, напад је одбијен, а нападачима „ХОС“ и „Зеленим Береткама“ нанети знатни губици. У току тих борби имали смо два мртва и шест рањених. Због дејства непријатеља бестрзајним топовима, минобацачима, тромблонима, „зољама“, „осама“ и свим врстама стрељачког наоружања, зграда команде је знатно оштећена и демолирана.“

У исто време када је нападнута команда 2. Војне области на Бистрику муслиманске и хрватске паравојне формације напале су и Дом ЈНА, са друге стране реке Миљацке. О томе се у овом Кукањчевом акту каже: „Око 12.00 часова, наведеног дана, команда области је обавештена да је од ХОС-а и „Зелених беретки“ нападнут Дом ЈНА и да је начелник Дома тешко рањен [...] Након овог сазнања, наређено је делу јединица 65. заштитног моторизованог пука (два оклопна борбена транспортера и три возила „Пух“) да крену ка Дому ЈНА, да виде о чему се ради и да извуку и спасу запослене. У току покрета ка

Дому ЈНА и пре пристизања на одредиште, ова колона је нападнута са свих страна и из свих оружја. Нанети су губици у људству и МТС. Након сазнања да је ова колона нападнута, наређен је покрет оклопног батаљона са Грбавице у помоћ нападнутој колони. Међутим, код моста „Врбања“ тенковска јединица је сачекана и нападнута бројним и разноврсним противоклопним средствима (један тенк уништен и два оштећена). Након тога, командант батаљона је одлучио да обустави покрет ка „Скендерији“. Пошто је очито да има мртвих и рањених, Војној болници је наређено да се, уз пратњу војника из противдиверзантског одреда, ангажује на пружању помоћи осталима у борби. Међутим, и ово људство је нападнуто јаким снагама у рејону „Марин Двора“ и спречено да дође до циља. Пошто ова интервенција није успела, а других могућности више није било, колона – патрола, која је упала у заседу, била је приморана да се бори сама, а у јутарњим часовима, 3. маја 1992. године, иста је заробљена“

У најмању руку може се рећи да имамо супротстављена сведочанства о томе шта се у Сарајеву догодило 2. маја. С једне стране, реч је о епској бици храбрих бранилаца против масивног напада вишеструко јачег непријатеља. С друге, у питању је општи напад муслиманских паравојних формација на ЈНА, у тренутку када је ова покушавала да се из града извуче и спасе, потом изнуђене, безуспешне самоодбране ЈНА, и то најограниченијим средствима, неупоредивим са снагама којима је она у том тренутку располагала. То се може рећи и за артиљеријску ватру која је, како је то рађено данима раније, употребљена да би се одбранили људство и техника.

Према тврдњама Алије Делимустафића општи напад на ЈНА наредио је његов тадашњи замјеник Авдо Хебиб, мада је тешко повјеровати да би он на своју руку и без знања људи из муслиманског политичког врха, барем Ејупа Ганића, могао да нареди тај напад. Сведочење Јована Дивјака, Србина и официра ЈНА, који је прешао на страну непријатеља, потврђује оно што нам саопштавају ЈНА извори:

„Dva motorna vozila tipa »Picgauer« (sic!) sa dvadesetak vojnika JNA prešla su skenderijski most, s leve na desnu obalu Miljacke, dok su iz pravca Vrbanje mosta, u isto vreme, levom stranom reke, uzvodno, pristizala tri njihova transportera.

Četiri naše borbene grupe kojim je komandovao Mustafa Hajrulahović –

Talijan i dve pod komandom komandanta vojne policije Kerima Lučarevića – Doktora bile su raspoređene na potezu: Skupština BiH – Čobanija most. Grupa pod komandom Dede Šišića bila je na položaju u staroj centrali, zgradi »IRC-a«, na samoj Skenderiji.

Naši su borci osuli paklenu vatru po »Picgauerima« i direktnim pogocima »osama« i »zoljama« zapalili vozila, a vojnike, koji su iskakali iz zapaljenih vozila, dočekali su smrtonosnim rafalima. U takvoj situaciji, videvši stradanje prethodnice, transporteri su odustali od pokreta prema Starom Gradu. Prešavši most, tri transportera su žurno krenula put Marijin Dvora, a četvrti je »hrabro« krenuo, ipak, desnom obalom reke, verovatno da pomogne »specijalcima« u Domu JNA. U visini kafea »Estrada« sustigao ga je pogodak »zolje« i spalio ga.

Istovremeno, tenk JNA, koji se kretao Lenjinovom ulicom na Grbavici, pravcem prema Vrbanja mostu, zaustavljen je protivtenkovskim preprekama. Nije mogao dalje.“

Понижење у Добровољачкој улици

JNA је у Сарајеву, нарочито у априлу и мају 1992, била изложена масивним нападима и понижењима. Вишеструко јача у наоружању, JNA, као и у Словенији и Хрватској, ту своју предност није искористила.

Хапшење Алије Изетбеговића на сарајевском аеродрому било је последњи, очајнички покушај генерала Милутина Кукањца да спасе себе и своје војнике. Изетбеговић је тада био у прилици да види део наоружања JNA. Сутрадан, када је већ био ослобођен, на седници Председништва Изетбеговић је рекао: „Он (Кукањац, прим. а.) има јако много тенкова његових који стоје уперени цијевима према граду. То је оно што сам видио. Јер наравно то је један дио десети онога што се ратног ту налази. И град је у таквом окружењу по мом мишљењу, не знам, ту су војници који могу да мало коригују, али мислим да је град у таквом окружењу артиљеријском. И друго да би могао да буде практички ако не срањен са земљом, али добро, добро уништен.“

Окретање ка Србима било је изнуђено и постепено; официри, чак и они српског порекла, били су југословенски васпитани, неспремни на деловање против оних које су још сматрали грађанима СФРЈ, остављени без јасних наређења и дефинисаних ратних циљева. Зато се догодило да су им, на

сарајевским улицама, муслиманске паравојне формације нападале, и без борбе, као гинене голубове, убијале војнике. Оно што се догодило у Добровољачкој улици било је врхунац понижења.

Ево како Роберт Дониа у свом *Извештају* описује овај догађај: „Kada su srpske snage počele s bombardovanjem 2. maja, bosanski predsjednik Alija Izetbegović bio je u Rimu na pregovorima s predstavnicima Evropske zajednice. Kad je na povratku sletio u Sarajevo, snage JNA, koje su u tom trenutku držale aerodrom, pritvorile su ga i zadržale u obližnjoj kasarni JNA u Lukavici. U intenzivnim pregovorima u kojima su posredovali oficiri UN-a, JNA je pristala da oslobodi Izetbegovića u razmjenu za generala Kukanjca i stotine oficira i vojnika iz velikog sjedišta Druge vojne oblasti u centru grada. Izetbegović i Kukanjac su se 3. maja vozili zajedno u istom oklopnom transporteru kako bi koordinirali oslobađanje tih pripadnika vojske, ali su vojnici ABiH otvorili vatru na konvoj, pri čemu je ubijeno šest osoba, od kojih su pet bile vojnici JNA. Kad je borba utihnula, konvoj je odbacio Izetbegovića do mjesta u blizini zgrade Predsjedništva, te je nastavio put ka Lukavici, jugozapadno do grada (стр. 42-3; енгл. 45).

Покушај команде Друге војне области да размени заробљеног Изетбеговића за слободу да официри, војници и цивилна лица у служби ЈНА безбедно напусте Сарајево завршио се, тако, нападом у Добровољачкој улици и убијањем војника, који на нападаче нису испалили ни један метак. То је учињено упркос датој речи Изетбеговића; он је пуштен да се врати у Председништво.

У колони је био и командант УНПРОФОР-а у БиХ, генерал Луис Мекензи, који је догађај овако описао: „Најтежа пуцњава се чула око педесет метара даље. Могао сам да видим војнике снага Територијалне одбране како су истурили своје пушке кроз прозоре цивилних кола која су била део конвоја, гађајући људе у колима... видели смо крв која је прскала по ветробранима неких кола. Кад смо стигли до гомиле од неких двадесетак војника снага Територијалне одбране, схватили смо да су они препречили кола на путу како би преполовили конвој. Војници ЈНА су беспомоћно седели на камионима, док су снаге Територијалне одбране од њих захтевале да баце оружје и војну опрему. Да би их на то натерао, један од војника снага Територијалне одбране, којем су две ручне гранате висиле из зуба, претио је да ће трећу бацити у камион

пун војника ЈНА, ако они не пожуре и не предају своје оружје. Оружје и опрема су летели из камиона и падали около војника снага Територијалне одбране.“

У нападнутом делу колоне налазио се и већ помињани потпуковник ЈНА: „Непрекидно сам гледао претрчавање злочинаца од Миљацке према колони са ‘осама’ и ‘зољама’ и другим средствима за противоклопну борбу. Колона је стала, густо сабијена. Возило уз возило. Одједном се проломило. Ужасна врева, галама, вриска, пуцњи и детонације. Иза задњег десног дела камиона, уперена ми је пушчана цев у главу, уз повике: дај оружје и излази! Крици: лези, љуби бетон, дижи се, пређи улицу! [...] Урнебес траје пет до седам минута. Из колоне, уз тучу и убијање, изгоне нас на пољаницу између Добровољачке и Миљацке. Ја сам добио ударац кундаком у вилицу са леве стране полуишчашење. Формирају колону: напред старешине, а иза нас војници [...] Спроводе нас са пушкама на готовс, као да смо ратни злочинци. Први шок је још увек свеж [...] Наређују да све што имамо одбацимо, јер ако се код некога неконешто нађе, са тим ће бити ликвидан. Са мене неко скида блузу. Крупан човек, закрвављених очију, обилази нас и удара ногама [...] Спроводник се губи, а преузима нас кабадахија и уводи у спортску дворану Дома спорта. Раздвојени смо [...] У сали исти поступак. Неко ми скиде кошуљу, каже треба њему, а ја остадох у поткошуљи. Настају нови проблеми – малтретирање и иживљавање [...] Око 22.00 часа, издвајају више официре и воде нас некуда. Сваки има пратиоца [...] Дошли смо у Главни штаб Територијалне одбране (ТО) БиХ. Примео нас је пуковник Вехбија Карић, до пре десетак дана, члан команде 2. ВО, референт у одељењу за политички рад...“

Командант Друге армијске области, генерал Кукањац, пустио је, дакле, Алију Изетбеговића, главнокомандујућег непријатељских војски на слободу. Чак и када, пошто пушта Изетбеговића да оде, сазнаје да су му прекинули колону, поубијали и заробили официре и војнике, он не предузима никакве војничке мере да би их ослободио или казнио нападача. Ево шта Кукањац о томе каже у већ поменутом документу, насталом четири дана после напада: „Кад смо дошли до наведеног сазнања (да је други део колоне нападнут – прим, М.К), први део колоне од 15 моторних возила је великом брзином наставио пут до касарне ‘Слободан Принцип Сељо’ у Лукавици, где је потврђена претпоставка да је други део колоне нападнут. Прве вести су указивале да има

мртвих и рањених, да је други дио заробљен и да су сва моторна возила опљачкана. Ситуација је захтевала брзе реакције. Прва је мучни разговори и захтеви Дојлу (Кол Дојл, изасланик лорда Карингтона и Хашке конференције – прим. М.К) и Мекензију да образложе ову бруку и да одмах иду у руководство БиХ, да се овај злочин прекине, да се извуку мртви и рањени, да нам се врате и предају заробљени, моторна возила и сва остала опљачкана средства. Наравно, они су ‘збуњени’ и у том тренутку немоћни да нешто озбиљније учине. Звали су Њујорк, Београд, седиште мисије УН и ЕЗ у Сарајеву, руководство БиХ, али их нису ‘могли’ добити итд. Огорчење људи је толико да је претила опасност страним представницима, што смо тешком муком смирили. Друга реакција састојала се у томе да смо са простора Лукавац покренули један батаљон из 216. брдске бригаде ка мосту ‘Врбања’ и ‘Скендерија’, ради интервенције у Добровољачкој улици, где је овај напад извршен. Непријатељ је, знајући за то, врло брзо одвео заробљенике и рањене у непознатом правцу. Од момента када је колона нападнута, па до данас, 07. маја 1992. године, трају преговори о враћању заробљених и рањених, идентификацији погинулих...”

У крајње сведеном опису догађаја у *Извештају*, аутор не помиње заробљавање близу 200 људи и њихово мучење. На седници Председништва БиХ, сутрадан после напада, због тога је протествовао тадашњи министар одбране Јерко Доко: „...ја сам видио неке људе тако унакажене да нисам могао то више гледати [...] Ја сам хтио само напоменути да се ја као човјек и као министар одбране не слажем са таквим начином.“ Заробљени и понижени официри и војници ЈНА побуђивали су чак и сажаљење непријатеља.

Када се свему овоме додају чињенице о труду који је генерал Милутин Кукањац уложио у споразумевање и раздвајање сукобљених страна у марту и априлу 1992, о чему је реч и у овом *Извештају* (стр. 35, 45; енгл. 37, 48-49), онда се његов читалац на овом месту мора зауставити и коначно запитати: зар ЈНА није још у августу 1991. у Кијеву доживела преображај, и зар се још тада није окренула офанзивним акцијама, српском национализму и координираним операцијама са српским локалним, паравојним снагама? Јасно је да управо оно што се догодило у Сарајеву, али и у Тузли, где је напад паравојски на колону ЈНА био много убитачнији и поразнији, оповргава ову ауторову тезу. Да је сукоб у Кијеву заиста „označio роџетак nove uloge JNA, која

sad više neće samo reagovati na provokacije, već će i sama, u tijesnoj saradnji s jedinicama lokalnih Srba, započinjati ofanzive“ (стр. 10; енгл. 10) и да је у Кијеву ЈНА заиста „preuzela na sebe novu ulogu - ulogu strane koja započinje napade“ (стр. 11; енгл. 11), у Сарајеву би се догодило управо оно чега се Алија Изетбеговић уплашио, када је видео наоружање којим је располагао генерал Милутин Кукањац.

Роберт Ц. Дониа у деловима *Извештаја* посвећеним Кијеву и сукобима у Словенији и Хрватској није свуда и без остатка неубедљив. Са уласком у босанскохерцеговачке теме он нас, међутим, све упорније и пристрасније, са све мање освртања на чињенице, уверава у невероватно. Упркос свему, он нас убеђује да је ЈНА „postala samo jedna u nizu naoružanih suparničkih sila, doduše najbolje naoružana i najjača, odanih i podređenih jednom od tri dominantna naroda u BiH“ (стр. 36; енгл. 38), као и да се „u BiH, kao i u Hrvatskoj nekoliko mjeseci prije toga, JNA preobrazila iz jugoslovenske snage u vojnu silu u službi srpskih nacionalističkih interesa kojom dominiraju Srbi i Crnogorci“ (стр. 38; енгл. 40). Тако су ЈНА видели Ејуп Ганић, Јусуф Јука Празина, Нусрет Шишић-Дедо, Рамиз Делалић-Ћело; али то није позиција историчара, који покушава да, на основу чињеница, *разуме* и *објасни*. Ето до чега доводи постмодернистичко уверење да је *анализа дискурса* важнија од *утврђивања чињеница*...

Подељен град и етнички сукоб

Поглавља VI-VIII посвећена су самој „опсади“ Сарајева. Аутор описује како су, до средине маја 1992 „српски националисти“, уз артиљеријску подршку ЈНА, одсекли град од спољњег света, поделили га дуж етничких линија и подвргли га неселективном гранатирању. Са једне стране налазили су се „браниоци“, „снаге Армије БиХ“ (стр. 63; енгл. 68), а с друге они који су обележени чудноватом синтагмом „националисти босански Срби“, која, уствари, представља немушти превод енглеског израза *The Bosnian Serb nationalists* (стр. 52 и даље; енгл. 56 и даље). „Националисти босански Срби“ су, уз то, из делова града које су ставили под своју контролу протерали несрпско становништво; Србе који су остали у муслиманским деловима града подстицали су да их напусте. Њихове вође су, у јавним наступима, отворено говориле о својим плановима коначне поделе Сарајева на два дела, при чему су

дозвољавали могућност, нарочито по сугестијама Слободана Милошевића, па чак и председника Француске Франсоа Митерана, да у оквиру коначног споразума, замене своје делове Сарајева за веће територије у другим деловима БиХ (стр. 52, 78; енгл. 56, 84). Захваљујући међународној интервенцији опсада је ублажена током 1994, потом је обновљена у току 1995, да би победама НАТО и удружене хрватско-муслиманске војске над ВРС, коначно била прекинута.

У питању је, међутим, како смо већ видели, поједностављена, пропагандна слика онога што се у Сарајеву дешавало од 1992. до 1995. Страдање цивила свих нација у Сарајеву не може се ни оспорити ни оправдати. Неке жртве су, међутим, биле недостојне тога да их писац овог *Извештаја* чак и помене. Управо је прећуткивање главна слабост поглавља VI-VIII.

Као и у досадашњем тексту, аутор нам, ипак, скоро нехотице, саопштава неке „непријатне чињенице“ које нам помажу да схватимо шта се заиста догађало у Сарајеву 1992-1995. На једном месту, када пише о гранатирању цивила, он каже да су посматрачи УН бројали пројектиле који су падали на муслиманске, и оне који су падали на српске делове града и да је оних који су падали у муслиманске општине увек било више (стр. 48; енгл. 51).

Овај детаљ нам открива оно што аутор ни на једном другом месту у *Извештају* јасно не саопштава: неко је гранатирао делове града које су контролисали Срби. Били су то, наравно, „браниоци“, „снаге Армије БиХ“. Дониа, међутим, не види разлог да та чињеница поремети његову општу слику збивања, у којој, како смо видели, Срби врше опсаду (источних делова) Сарајева, убијајући и рањавајући цивиле артиљеријским гелерима и снајперским хицима.

За разлику од „националиста босанских Срба“ етничко порекло „бранилаца“ остаје нам скривено. С обзиром на то да су се, како Дониа стално истиче, борили за мултиетничку БиХ, и да су, како аутор тврди, у Сарајеву владали добри, хармонични комшијски односи, као и на то да је, како смо видели, „националистички СДС“ у Сарајеву имао против себе „остале странке“, логично је да се претпостави да су се у редовима Армије БиХ за свој град заједнички бориле све Сарајлије, без обзира на порекло. На једном месту, када наводи како један српски скупштински посланик именује непријатеља у Сарајеву, Дониа употребљен појам „Муслимани“ иронично ставља под

наводнике (стр. 59; енгл. 63).

У књизи *Сарајево: Биографија града* Роберт Ц. Дониа, међутим, не прикрива „непријатну чињеницу“ да су „браниоци“ и „снаге Армије БиХ“, својом апсолутном већином ипак били Муслимани; оно су чинили од 89% до 92% састава ових јединица. Другим речима, тобожњи борци за мултиетничност били су припадници само једне етничке групе.

То је само једна од чињеница које нас изнова враћају на кључно питање дефинисања природе конфликта у Сарајеву 1992-1995: „опсада“ или етнички сукоб, рат две нације, грађански, улични рат дојучерашњих комшија и пријатеља. Од маја 1992. био је то и сукоб две војске, Војске Републике Српске и Армије БиХ, Сарајевско-романијског корпуса ВРС и Првог корпуса Армије БиХ.

Ако се може говорити о опсади, онда је то, у исто време, била српска опсада углавном источних, муслиманских општина и муслиманска опсада углавном западних, српских општина. Цивиле су артиљеријом и снајперима убијале обе стране. Сарајевско-романијски корпус ВРС имао је, истина, јаче тешко наоружање, захваљујући ономе што му је оставила ЈНА; Први корпус Армије БиХ имао је три до четири пута више војника и више снајперских пушака.

Поновимо и то да се не може говорити о правој блокади муслиманских снага, будући да су оне могле да врше пребацивања кроз тунел испод аеродрома Бутмир, који је ВРС у јуну 1992. предала мировним снагама УН; снабдевање се одвијало и преко комуникација и конвоја под заштитом УН, као и преко различитих хуманитарних организација које су у граду деловале. У град су стизале и многобројне медијске екипе, што заиста не говори о истинској блокади, али је омогућило оно што аутор назива „медијском катастрофом“ за Србе (стр. 58-62; енгл. 63-65).

Не заборавимо, такође, да су муслиманске снаге, поготово после заузимања Жуча и Мојмила, контролисале скоро све кључне висове изнад града, са којих се могла тући свака тачка у Сарајеву, у зони одговорности Сарајевско-романијског корпуса (Дебело брдо, Чолина капа, Грдоњ, Хум и Хумско брдо, Орлић, Жуч, Бријешће брдо, Швабино брдо, Игман, Мојмило). Аутор то, наравно, не помиње. Занимљива је, ипак, његова релативна

уздржаност по питању одговорности за нападе на цивиле у улици Васе Мискина и на Маркалама.

Сарајевско-романијски корпус је, уз све то, био опкољен и угрожен спољним муслиманским обручем; Армија БиХ држала је Игман и Бјелашницу, Трескавицу и Иван седло, Горажде и Трново, Кладањ и Високо. Под непријатељском контролом биле су кључне комуникације од Сарајева ка унутрашњости, са изузетком правца према Палама. Посебно критична била су два правца – први, од Олова и Брезе ка Семизовцу и Илијашу, а одатле ка Вогошћи, и други од Горажда и Праче ка Подграбу и од Трнова ка Грабу, Крупцу и Сарајеву.

Српски таоци у муслиманском граду

Аутор нам, потом, опет нехотице, саопштава још једну „непријатну чињеницу“, коју иначе брижљиво прећуткује. На стр. 64 (енгл. 69) он описује како су српски „званичници општине Илиће“, 18. маја 1992. демонстрирали своју моћ да одлучују о томе ко може да изађе из опседнутог града, тиме што су данима задржавали конвој којим је више хиљада жена и деце покушавало да напусти ратну зону. Затим се каже да су „zvaničnici opštine Ilidže, koji su nastojali da regulišu ko odlazi iz grada a ko ne, zaprijetili organizatoru konvoja ako u konvoju koji napušta grad ne bude odgovarajući broj Srba“. Одакле овај чудновати захтев?

Срби са Илиће нису демонстрирали моћ над муслиманским женама и децом, како то тврди Роберт Џ. Дониа, него су покушавали да из муслиманских делова града спасу и српске жене и децу. Када су у томе успели, конвој је наставио свој пут ка Сплиту.

Срби су, наиме, у муслиманским деловима Сарајева држани као таоци. Коришћени су као доказ мултиетничке политике власти, као радна снага на првим линијама фронта, као извор прихода корумпираних званичника и локалних криминалаца и као жртвена јагњад приликом излива гнева огорчених и очајних суграђана. Град се могао напустити само уз посебне дозволе, које су се неретко плаћале новцем или предајом стана. Све врсте злоупотреба, пљачке и насиља били су мрачна свакодневица Сарајева ратних година. О овом, етнички мотивисаном насиљу над Србима, у овом *Извештају* нема ни једне речи, и то је најозбиљнији случај прећуткивања у овом документу.

Страдања Срба у Сарајеву је тема која из данашње перспективе додатно добија на значају, због тога што је у рату 1992-1995. и после њега потпуно уништена популација од 157.526 грађана Сарајева, који су се на попису 1991. изјаснили као Срби; њој се мора придодати непознат број Срба међу 56.048 оних који су се тада изјаснили као Југословени.

Читаве српске породице убијане су због станова, а они који би покушали да без дозволе напусте Сарајево, били су свирепо кажњавани. О томе сведоче и судски документи са процеса групи муслиманских војника из састава 10. брдске бригаде Мушана Топаловића Цаца. Неке од њих цитирао је у својој књизи и Манојло Чалија, који је и сам био Топаловићев заробљеник: „Енес Туцаковић је свједочио о смрти двојице Срба – Душка Јовановића и Ергина Николића, који су покушали побјећи из Сарајева. Мушан Топаловић Цацо је почео да их псује. Затим је извадио нож и зарио га Јовановићу у грло шест или седам пута. Самир Бејтић је извадио сабљу и зарио је неколико пута у врат Николићу, а затим више пута у тијело...“

О чврстини овог „унутрашњег обруча“ који је спречавао бекство из града, под изговором радне обавезе за све грађане, без обзира на порекло, сведочио је још један Сарајлија: „Током цијелог рата босанске власти на све могуће начине настојале су да спријече излазак људи из града. [...] Град је, истина, споља био блокиран, али унутрашња блокада била је још чвршћа и дјеловала је још погубније. С друге стране, да није било унутрашње блокаде, у граду не би од цивила нико остао.“

Чак ни инвалиди, попут Златка Павловића, који је остао без десне ноге пошто су га Муслимани били приморали да копа ровове, нису могли без невоља да напусте Сарајево. Павловић је више месеци прибављао разне потврде и опет није добио право да оде на српску територију: „Све то да бих добио одобрење да путујем у Зеницу. Иако нисам војни обвезник, нисам имао шансе да добијем дозволу за излазак на српску страну. Пошто тај *плави пут* за Зеницу води преко српске територије изашао сам код Чекрчића код Илијаша.“

У сврху медијског рата муслиманске снаге из Сарајева су артиљеријска оруђа постављале око обданишта, болница, музеја и других јавних објеката, како би привукли српску артиљеријску ватру, а затим би саопштавали како Срби не бирају мете. Манојло Чалија својим очима је гледао минобацаче

„Зелених беретки“ који пуцају из круга обданишта у улици Светозара Марковића, изнад Музичке академије.

Велики број сведока наводи случајеве када су муслимански снајперисти пуцали по грађанима Сарајева. На такав начин убијен је један број Срба на принудном копању ровова. О томе сведок Р. П., који је и сам био приморан да копа ровове, каже следеће: „У овом периоду су многи Срби били убијени од стране муслиманских снајпериста, који су их гађали док су радили те тешке и понижавајуће послове. Кад су се њихове породице интересовале како су настрадали, саопштавали су им да су погинули од стране *ћетника*, да *ћетници* немају милости према никоме, па ни према својим сународницима.“ О томе како је то чињено у ужим градским језгрима, сведочи очевидац Манојло Чалија: „Снајперска опасност прикључи се свеукупној неподношљивости живота у Сарајеву [...] На улици, поред неизвјесности коју носи свако легитимисање, укључише се још и снајперисања [...] Легитимисало се да би се означили посебно подобни који ће се за који минут наћи на асфалту превијајући се од бола [...] Увијек је био српски хитац, па и онда када је било извјесно да снајпер не може погодити на том мјесту са српских положаја.“ Како се правила медијска слика „опседнутог“ Сарајева сведочи и случај Пофалића у коме су након погрома над српским цивилним становништвом од 16. маја 1992. довођени преживели и ухваћени Срби у неизгореле муслиманске куће и приморавани да пред камерама сведоче о томе како им куће нису запаљене.

Било је чак и приморавања силованих српкиња у Сарајеву да дају изјаве како су их силовали Срби. О томе речито сведочи случај тада двадестогодишње Р. С. из Сарајева, коју су банде под командом Исмета Бајрамовића Ћеле отеле још у априлу 1992. године и пуних 25 дана у Пофалићима, из дана у дан, силовале. Када је после пуштања из тог приватног затвора, сазнала да је остала трудна, лекари у Сарајеву саопштили су јој да ће извршити абортус само ако изјави да су је силовали Срби. О томе она, у својој изјави датој 23. новембра 1992. године, каже следеће: „Љекари су поставили услов да дођу новинари, да дам изјаву да су ме Срби силовали. Дакле, једино и само под тим условом би се извршио абортус.“ Након што је одбила да лажно свједочи да су је силовали Срби, лекари у Сарајеву одбили су да изврше абортус; после многих тешкоћа ова девојка је успела да у једном конвоју изађе из Сарајева и да се домогне

Београда, где је родила дете, јер је било исувише касно за прекид трудноће.

Прича за себе су и масакри у редовима за хлеб. Сведок Манојло Чалија, који је стајао у реду за хлеб у улици Васе Мискина тог кобног јутра 27. маја 1992. године, сведочи о измештању локације за поделу хлеба, баш тог јутра, са ранијег места поделе „испред кина Романија“, које је било у пасажу и заклоњено, где граната ни из једног смера са српских положаја није могла доћи. Чалија чак тврди да је са једне од околних зграда дејствовао муслимански снајпер по преживелим и онима који су покушавали да им помогну.

Пуно Срба у Сарајеву страдало је због тога што су остали да чувају станове и на тај начин потписали себи смртну пресуду, јер су управо ти станови били предмет комшијских жеља. О томе недвосмислено сведочи и Д. Ј., која је, иначе, као дете, преживела усташки логор Јасеновац; она је остала да чува нови стан у Сарајеву, а затим успела да побегне са губилишта на које су је повели суграђани, који су се потом уселили у њен стан. Био је то је само један од многобројних случајева одвођења Срба из станова у Сарајеву, те масакрирања и убијања по разним сарајевским локацијама – Казанима, Дариви, на обалама Миљацке итд.

Посебне тортуре Срби су преживљавали у затворима и логорима. Локални муслимански команданти-криминалци имали су своје, приватне затворе, где је, мимо свих правних норми, потпуно некажњено затварано, мучено и убијано српско становништво. У једном од таквих затвора у Добрињи, свједок С. Ђ. затекао је педесет људи и жена, који су седели у „води помијешаној са крвљу“. Психијатар Душан Кеџмановић, који је град напустио у августу 1992, сачинио је дуг списак муслиманских затвора и логора за Србе и Хрвате на подручју Сарајева и БиХ, револтиран ратном уређивачком политиком сарајевског листа *Ослобођење*, који је опширно писао о српским насиљима над Муслиманима, док је систематски избегавао да помене насиља Муслимана над Србима и (од сукоба 1993) Хрватима.

Најзлогласнији „државни“ затвори и логори, и највећа мучилишта сарајевских Срба, били су касарна „Виктор Бубањ“, у рату названа „Рамиз Салчин“, затим Централни затвор, логор Силос у Тарчину и други. Логораш Милан Окука, након изласка из Сарајева, између осталог је изјавио: „Био сам са човјеком коме су укуцавали ексере у главу у ‘Виктору Бубњу’. Зове се Попадић,

остао је жив и трајни тешки инвалид. Како сам боравио у Централном затвору и у ‘Виктору Бубњу’, у којој год сам ћелији био – свака је крвава.“ Потресно сведочење о мучењима у затвору ‘Виктор Бубањ’ оставио је Страхуња Живак, који је из болесничке постеље у сарајевској болници, у коју је био примљен пре рата, одведен и заточен у овом затвору-логору.

Посебно поглавље страдања представљају силовања Српкиња у Сарајеву под муслиманском контролом. Своју потресну причу испричала је и С. К. из Нишића у општини Илијаш (рођена 1968. године), коју су 26. маја 1992. године ухватили муслимански војници, заједно са још две девојке и одвели у један од логора у Брези. Шта се даље са њима дешавало С. К. свједочи у добровољној изјави од 6. новембра 1992: „Одмах су нас силовали, групно су нас силовали и тукли. Ту сам остала два дана. После тога су нас пребацили у другу зграду, другу просторију. Ту се налазило још пет жена и дјевојака, и то: две Наде, Роса, Мира и Оља. [...] Скоро стално смо биле у тој истој просторији, сем кад су нас изводили да гледамо како туку, муче и убијају заробљенике. [...] Стално су нас, непрестано су нас тукли и силовали наизменично, а некада је и 20 људи знало да се измени један за другим. Када смо се онесвешћивале, просипали су воду на нас.“

Ово су само нека од сведочења о трагичној судбини Срба који су остали на територији оних који су се борили за мултиетничко Сарајево и јединствену БиХ. У *Књизи мртвих Срба Сарајева пострадалих 1992-1995. године*, коју је објавио Центар за истраживање злочина над српским народом Београд-Бања Лука 2008. године, наведено је именом и презименом 5.776 српских цивила убијених у Сарајеву 1992-1995. године, као и имена њих 859 о чијој се судбини тада ништа није знало.

Масакр у Пофалићима

Шта се дешавало са оним сарајевским Србима који су остали у мултиетничком Сарајеву, убедљиво сведочи и масакр у Пофалићима. У *Извештају* је, међутим, уз позивање искључиво на мемоаре „бранилаца“, овај догађај приказан као још једна велика војна победа „снага лојалних влади“ над „снагама српских националиста“: „Na blagim radinama Huma, рочевши од kasarne

“Maršal Tito”, bilo je smješteno stambeno naselje Pofalići. Od 14. do 16. maja 1992, snage lojalne vladi su u žestokim borbama protjerale snage srpskih nacionalista i sa Huma i iz Pofalića. Tom pobjedom ARBiH je spriječila potencijalno katastrofalnu srpsku opsadu grada u njegovim granicama od prije dvadesetog vijeka, ali nije uspijela probiti opsadne linije“ (стр. 63-64; енгл. 68-69).

О томе шта се догодило у Пофалићима 16. маја 1992. ипак постоје различита сведочанства. Ево шта каже један од локалних Срба, који је, када је његов исказ објављен (1996), због страха од освете, потписан као В.Р: „Сам рат, који се одвијао у појединим дијеловима града, практично је дошао у Пофалиће 15. маја када је у улици Орловачка бр. 185 убијен Рајко Савић, кога је убио први његов комшија Мирсад Бунгур. Истовремено су убијени Млађен Братић, Бранко Јеремић, Бранко Бозало, Војин Вукадин, Слободан и Неђо Оцаковић, док су заклани Саво Елез и брачни пар Мирко и Роса Савић. На кућном прагу убијена је сјекиром Вида Братић.

Убиство поменутих Срба било је само опомена осталим житељима српске националности из Пофалића. То се и обистинило. Дана 16. маја 1992. у раним јутарњим сатима, нападнуто је 200 српских породица из свих праваца од стране муслиманских бојовника, а целокупан сценарио убијања Срба, преузеле су досељене Санџаклије. Поменутог дана српске породице је напало више од 3000 муслиманских бојовника, из пет праваца.

Били смо окружени са свих страна. У паничном страху и неред, преостале српске породице су се почеле стихијски повлачити према Хуму, а затим према брду Жуч, како би спасиле голе животе, јер се нису надале оваквом сценарију. Током повлачења, многе српске породице оставиле су своје изнемогле и болесне чланове, који ће, недуго затим, бити поубијани на најзвјерскији начин. Колона српских житеља, стихијски формирана, била је привидно пропуштена до сјеверозападних падина брда Хум, које су водиле ка рјечици Бућа поток, која протиче у подножју Хума, одакле се требало попети уз падину дугачку више од 600 м, на брдо Жуч.

Међутим, током повлачења, српска колона је пресјечена у шумском дијелу падине брда Хум, дочекали су је муслимански бојовници, наоружани до зуба пјешадијским оружјем. Стијешњени са свих страна и ненаоружани, жене, дјеца и старци – када је отворена ватра на њих – разбјежали су се на све стране.

Одмах је на лицу мјеста погинуло неколико људи [...]

Цијели шумски предио се за кратко вријеме претворио у гробницу недужне српске нејачи. На све стране су одјекивали јауци и вриштање, позиви у помоћ, која ни одакле није могла доћи. Сви они који су имали ту срећу да их у моменту напада не погоди муслимански метак, стровалили су се у провалију дубоку 200 м, бјежећи панично кроз приткасту шуму.

Цјелокупан сценарио је понављан три пута, јер је колона српских избјеглица три пута пуштана у простор оружаних дејстава и три пута прекидана. На лицу мјеста сам видио како је убијена Нада Васковић, а одмах потом и Божо Ковачевић, старац који никаква повода није давао никоме за било какав злочин. Десеткована колона српских избјеглица из Пофалића, која је, практично била преполовљена оружаним дејством муслиманских бојовника, кретала се према брду Жуч. У првом моменту нико није могао знати колико је страдало људи, али су се одмах примијетили знатни губици у појединим породицама које су у паничном страху напустиле своје домове. Још док се преостали дио колоне кретао према Жучи, муслимански бојовници су истог часа палили српске куће и цјелокупну имовину.

Било је невјероватно видјети веома тешку и тужну слику у којој је горјело више од 500 српских кућа. Пламен се свезао за небо, али нико од унесрећених није ни тренутка имао времена да размишља о томе да ли му гори кућа или не. Цјелокупно повлачење десеткованих српских породица из Пофалића, било је праћено гранатирањем њиховог пута према Жучи, који није био прекривен шумом. И ту је погинуло или рањено двадесетак Срба.“

У немогућности да помогне српским цивилима српска артиљерија је са положаја око града, највише са Требевића покушала да директном артиљеријском ватром по Пофалићима 16. маја 1992. године спречи најгоре. Ту ватру посматрао је из свог стана на Грбавици Јован Билек. У свом *Дневнику* он је 16. маја 1992. забележио и вести о страдању Срба у Пофалићима.

Сведок Б. О, који је имао стан на Ченгић Вили, у коме се налазио у тренутку напада на Пофалиће, и породичну кућу у Пофалићима, у којој се у тренутку напада муслиманских снага налазила његова супруга, овако је описао те догађаје: „Међутим, сазнајем да Јука Празина, са око 3.700 људи, иде према Горњим Пофалићима, а да Крушко иде од Бућа Потока. Напад је почео око 11

сати и било је стравично. Напустили смо радна мјеста и отишли кући. Око 16 сати комшије Ибрахимовић и Тахировић су дошле и рекле ми да су муслимани заузели Пофалиће и да треба ићи у пљачку. Отишао сам са њиховом мајком у Пофалиће да пробам пронаћи супругу, јер о њој ништа нисам чуо. Тамо смо наишли на ужас, масакр. Испред кућа и по улици лежали су лешеве мртвих људи, жена, дјецe и животиња.

Куће су биле попаљене у Орловачкој улици, Хумској. Све је било уништено, мртво. Тражио сам жену. Превртао сам лешеве својим рукама. По мом виђењу, а и по причању Муслимана, у том масакру је убијено 312 људи. Срби, који су преживјели, морали су копати раке за сахрану. Сахрањивали су у двије јаме, према „знаку“ из Орловачке. Остале лешеве су бацали на камионе и одвозили на сметлиште, депонију у Бућа Поток. Супругу нисам успио пронаћи и тек после много времена сам сазнао да је успела побећи и изаћи из Сарајева.“

Српски и муслимански извори се очигледно разликују у виђењу и тумачењу онога што се догодило у Пофалићима у мају 1992. Може ли, ипак, историчар да прећути сведочанства о оваквим злочинима над цивилима, па макар то били и Срби у Сарајеву? У свом *Извештају* Роберт Ц. Дониа је то учинио.

У књизи *Сарајево* Дониа је бар поменуо страдања Срба у муслиманском делу града, макар и на најсведенији начин. Ту је написао: „Sudbina tih Srba je postala jednim od najkontroverznijih aspekata opsade“. Наравно, када се грађански, етнички рат у Сарајеву прогласи борбом добра и зла, прогони над Србима морају да постану „контроверзни“. У овој књизи Дониа је поменуо и злочине у Пофалићима. Посветио им је целу једну реченицу: „U Pofalićkoj bici u maju 1992. godine paravojne jedinice pod komandom ARBiH su ubile, zatvorile i pretukle određeni broj Srba.“ У *Извештају* чак ни то није учинио. Преко етнички и пљачкашки мотивисаних злочина над Србима у „мултиетничком“ Сарајеву прешао је ћутке, с муком.

„Битни изводи“

Поглавље VII *Српске визије Сарајева током рата* заснива се, скоро у целини, на стенограмима Скупштине Републике Српске. О томе како је Роберт Ц. Дониа користио скупштинске стенограме и пресретнуте телефонске

разговоре, овде је већ било речи.

Сличну методологију Роберт Ц. Дониа је применио и у другом извештају који је саставио за потребе суђења генералу Ратку Младићу, под насловом *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996*. Поглавље VII се, у значајној мери, ослања на овај документ.

Ово је прилика да се, у накрајим цртама, јер овај рад не заслужује озбиљнију пажњу историчара и судских тела, осврнемо и на извештај *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске*. У односу на *Битне изводе*, извештај *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995* изгледа, наиме, као пример акрибије и методолошке опрезности. Из истих разлога о којима је до сада овде било речи, овај документ не може да издржи ни најдобронамернију академску критику. Да се аутор у уводу није позивао на „методологију професионалних историчара“, чиме је својим *Битним изводима* покушао да обезбеди академски легитимитет, они би, можда, изгледали мање промашено.

У питању су, дакле, цитати, „битни изводи“ говора одржаних у Скупштини српског народа БиХ, односно Скупштини РС, од 1991. до 1996. Сам аутор је те „изводе“ поређао редоследом који се уклапа у тематске целине које је, опет, сам одредио (*Идеали и циљеви босанско српских националиста, Демографија и кретање становништва, Односи међу српским политичким цјелинама, Оружане формације у Републици Српској, Вођење рата, Односи између цивилних и војних власти у Републици Српској, Борба за Сарајево*). Тиме су поремећени хронолошки редослед и логична, стварна, реална, животна веза између ових исказа; уместо тога, они су подређени замислима и *намерама* самог аутора. Тек у оквиру тематских целина хронологија је поштована.

Подједнако важна примедба је изостанак контекста. Сваки извод је исчупан из целине једног скупштинског говора, који се мора прочитати да би цитат добио значење и смисао који је говорник желео да му да; сами говори не могу се разумети ван контекста целине скупштинских дебата, јер су скупштински говори по правилу тек одговори на скупштинске расправе и

питања, или на конкретне, текуће догађаје. Аутор, истина, напоменама упућује где се могу пронаћи говори и расправе из којих су изводи преузети, али то захтева посебну, додатну потрагу и не може да замени преношење *целог* говора и давање *довољно детаљних и поузданих* пратећих објашњења. Потребно је замислити како би изгледао британски *Hansard* када би почео да, уместо целине скупштинских дебата, преноси само изводе, поређане у произвољно одабране тематске целине. Аутор је на почетку сваког поглавља дао два до три пасуса објашњења, понегде и само један пасус, што је, наравно, недовољно да би се, чак и у основним цртама, објаснио неопходан контекст.

Коначно, пролазећи кроз изводе из беседа српских посланика у кризним и ратним временима, читалац који жели да *разуме шта се заиста догодило*, и који жели да *стекне увид у целину збивања*, нужно ће осетити да му недостају материјали муслиманских и хрватских представничких тела.

У овако конципираним *Битним изводима* скоро је немогуће разграничити шта су лични ставови појединих посланика, а шта је била стварна политика српског политичког вођства у БиХ. То се могло постићи пажљиво сачињеним коментарима и напоменама испод текста, уобичајеним код „професионалних историчара“ када се објављују историјски извори.

Да аутор не сагледава важне разлике између појединачног и општег видљиво је из наслова и садржаја већ првог поглавља, *Идеали и циљеви босанско српских националиста*. Тиме Дониа сугерише да су сви народни посланици чије је изводе одабрао, били националисти, односно „босанско српски националисти“ (енглеска верзија ове чудне синтагме гласи *Bosnian Serb nationalists*). С обзиром на чињеницу да су ти посланици и званичници били бирани вољом већине српског народа у БиХ, потом и грађана Републике Српске, поставља се питање да ли аутор на овај начин проглашава већину припадника српског народа у БиХ „националистима“?

Бити „националиста“ јесте, како се зна, пежоративна етикета; „професионални историчари“ етикете избегавају, јер се оне не деле на основу објективних и јасних критеријума. Питање да ли се сви посланици цитирани у овом поглављу могу назвати националистима методолошки је сасвим

оправдано, али оно би нагло проширило обим нашег извештаја. Јесу ли, рецимо, „националистички“ следећи „битни изводи“: „Сва понуђена рјешења морају бити заснована на Уставу и закону, да одражавају интерес српског народа, али и да се не одвијају на штету осталих народа у БиХ [...] Основни принцип којег се, мислим, треба да држимо у нашим активностима – јесте да не намећемо вољу српског народа другим народима. Треба да поштујемо оправдану вољу и муслиманског и хрватског народа“ (Крајишник, 21. 11. 1991); „За мир је потребно да се изгради мир. А мир се може изградити пацификацијом и растављањем, а не лажним заједништвом. Ми ћемо то и заступати као ваши представници, управо са овом идејом о трипартитној Босни и Херцеговини“ (Кољевић, 21. 12. 1991). Подсетимо да је на крају рата мир успостављен управо на начин како то овде помиње Никола Кољевић. Роберт Ц. Дониа има, наравно, право да и састављаче Дејтонског мировног споразума прогласи „националистима“.

Дониа Србима не признаје право на самоопредељење, које је, како смо видели, признао Словенцима, Хрватима и Муслиманима. Подозрив је према свакој вези Срба из БиХ са Републиком Србијом и Републиком Српском Крајином. Спорно је чак и када српски политички лидери и народни посланици говоре о саобраћајном повезивању са осталим српским областима на простору бивше Југославије; и на такве „битне изводе“ Дониа указује у свом извештају (Милојевић, 12.8.1992).

Бавећи се оружаним формацијама Републике Српске, аутор, иако му то није основна намера, „изабраним“ цитатима на моменте и сам потврђује опредељење руководства СДС за мирно решавање кризе. Тако, пре него што је рат почео, можемо наћи исказе да рат у БиХ неће донети никоме ништа добро, а да ће крајњи резултат бити исти, то јест национално раздвајање (Караџић, 21.12.1991). Има и позива ЈНА да испуни своју уставну обавезу и брани БиХ, као део СФРЈ, од свих унутрашњих и спољашњих непријатења, међу којима су биле и хрватске и муслиманске паравојне формације (Захтјев Скупштине српског народа упућен ЈНА 11.12.1991).

Видљиви су, такође, напори генерала Младића да се спречи деловање српских паравојски (Записник Скупштине 30.10.–1.11.1992). Посебно су

занимљиви цитати из појединих његових излагања, који у ствари говоре супротно од онога што се Оптужницом жели доказати. „Људи и народи нису пиљци нити кључеви у цефу па ћемо их премјестити тамо амо... Рат, то је страшна реч, а камоли историјски догађај [...] Рат не можемо водити ни на сваком фронту нити против народа, ја бих овдје предложио да ми усвојимо такву памет да ми нећемо у рат, а ако будемо нападнути ми ћемо се бранити и ми нећемо рат против Муслимана као народа, нити против Хрвата као народа већ против оних који су тај народ повели и нахушкали на нас [...] Према томе, ми не можемо очистити нити можемо имати решето да просијемо само да остану Срби или пропадну Срби и остали да оду.“ (Младић, 12.5.1992) Ако су ово оптужујући делови из говора генерала Младића, можемо се заиста запитати: какви су тек искази које је Дониа изоставио?

И у поглављу *Борба за Сарајево* лепо се види колико су ограничени домети овакве врсте доказног материјала. Јер, шта се може закључити из пренесеног исказа генерала Младића: „Кад су тучене Маркале, Ви знате шта је тада било. Али могу да Вам кажем да никад у животу нисам наружен као за те Маркале...“ (Младић, 15-16. 4. 1995). Можда је ово аутору зазвучало и као признање генерала Младића да је ВРС артиљеријом гађала Маркале и тако изазвала два велика страдања цивилног становништва у Сарајеву, али без недостајућег дела реченице не види се шта је генерал Младић хтео да каже. Оно што се види је, међутим, намера Роберта Џ Доније да својим „битним изводима“ *оптужи* и *казни*, уместо да *разуме* и *објасни*.

Везивање непријатеља за Сарајево

Све што је речено о извештају *Битни изводи* односи се и на поглавље VII извештаја *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995*, чији наслов гласи *Српске визије Сарајева током рата*. И овде је оно што недостаје, да би аутору могло да се поклати поверење – муслиманска и хрватска визија Сарајева.

Наведимо, тако, једну изјаву генерала Мајкла Роуза, команданта

УНПРОФОР-а за БиХ: „До средине 1994. године босанска влада је, несумњиво, престала да подржава мировне напоре УН, вјерујући да би прекид ватре могао да се преокрене у трајно замрзавање линија сукоба, које би онда резултирало неправедном поделом земље. Због тога је она наредила својој Армији да крене у офанзивне операције како би се повратиле територије које су биле изгубљене у ранијим биткама са Србима, доводећи се тако до конфронтације са УН, чији је посао био да обнови мир у земљи... Босанска армија је имала и додатни циљ, да увуче САД и НАТО у копнени рат.... Мировни напори УН да се зауставе борбе очигледно су били препрека за таква настојања и, крајем 1994. године, нама у Сарајеву постало је очевидно да су напори УН да се ублаже патње народа за босанске лидере били мање значајни од остваривања њихових политичких циљева.“

ВРС је, наиме, на сарајевском ратишту брзо остварила своје ратне циљеве – поделу града, али и овладавање важним војноиндустријским комплексима у Вогошћи, Рајловцу, Хаџићима (о бризи РС за сарајевску војну индустрију вид. стр. 67-68, 71; енгл. 73, 77) - и њој активност на том фронту више није одговарала, тим пре јер је располагала са убедљиво мање људства од Армије БиХ. „Браниоци“ су били много активнији, покушавајући да преокрену ситуацију; „опсађивачи“ су бранили стечене положаје.

У *Извештају* Дониа не каже колики је био број „бранилаца“, иако признаје да су били „добро попуњени људством“ (стр. 63; енгл. 68). Да би се то сазнало, мора се погледати у његово *Сарајево*: на почетку рата 1992 Сарајевско-романијски корпус имао је око 13.000, а Први корпус око 17.500 људи; већ у децембру 1992. Први корпус је имао 33.200, а 1995 око 38.840. Чак и у књизи, међутим, Дониа, са јасном намером да одбрани тезу о „опсади“, игнорише „спољни прстен“, који је опкољавао Сарајевско-романијски корпус, а чинили су га опет припадници Првог корпуса. По подацима Неџада Ајнаџића, начелника штаба Првог корпуса, његов укупни бројни састав, рачунајући и борце у граду и оне у „спољном прстену“ на крају 1992. износио је 73.141, а 1994. чак 84.698 људи. Занимљиво је да и Дониа у својој књизи користи Ајнаџићеве податке, али да преузима само чињенице о броју бораца на унутрашњем фронту, игноришући укупан број и „спољни прстен“. Генерал Радован Радиновић, међутим, овим

снагама додаје и јединице МУП-а и паравојне јединице, па процењује број војника у самом граду на око 50.000; он тврди, како смо видели, да је однос снага на овом ратишту увек био 3-4:1 за Муслимане. Радиновић каже да су Срби до краја задржали предност у тешком наоружању, али и да су Муслимани били боље опремљени снајперима. Муслимански снајпери нарочито су често дејствовали на Грбавици, Врацама, Добрињи, Илици, Рајловцу, посебно у Неђарићима.

Када се зна да је реч о тако респектабилним војним снагама Армије БиХ на сарајевском ратишту, онда заиста звуче убедљиво тврдње првака Срба у БиХ да су борбе у Сарајеву имале задатак да вежу масивне муслиманске јединице, које би, уколико би добиле одрешене руке, прешле на друге БиХ фронтове и решиле рат.

Командант Сарајевско-романијског корпуса ВРС, генерал Драгомир Милошевић је зато рекао, у једном говору, образлажући значај Сарајевско-романијског корпуса (СРК): „... започео је један мукотрпан процес стварања једног значајног сегмента одбране Републике Српске, СРК са врло деликатним задатком, блокирања моћног муслиманског потенцијала и ефективних снага у читавом сарајевском региону које су својом бројношћу далеко превазилазиле број Срба на овим теренима. Све то одвијало се у изузетно сложеним условима, јер су муслиманске снаге у првој години рата предузимале операције: Живот или смрт, Југ, Коверат, Корак по корак до интервенције и низ других, односно даноноћно нападале и на унутрашњем и спољном прстену са циљем да повежу своје снаге са снагом средње Босне чиме би на сарајевском пољу и на овим просторима нестало Срба.“

Дакле, сасвим је јасно да циљ војске Републике Српске у Сарајеву није било терорисање и држање цивилног становништва као талаца. Главни задатак српских снага на том простору био је да у блокади држе војне ефикасности којима су муслимани располагали у том граду.

Радован Караџић је децембра 1993. у Скупштини говорио у истом духу: „Сарајевско ратиште је створило државу, не може се умањити ничији значај, али да је сарајевско ратиште пукло, да су они избили на Дрину и пресекли коридор,

не би било ни Крајине, ни РСК, ни Херцеговине, ни ничега, само да су провалили између Сарајева и Зенице, Изетбеговић никада не би преговарао.“

Сарајевско ратиште је за вође СДС имало, дакле, пресудан и војни и политички значај; по Карацићевом мишљењу, да муслиманска војна и политичка сила није била блокирана у Сарајеву, Изетбеговић не би ни хтео ни да преговара. Два пута наводећи овај цитат различитим поводима (стр. 56, 69; енг. 60, 74), Дониа је оба пута изоставио управо овај важни исказ о Изетбеговићу.

„Спољни фактор“: Немачка и САД

У завршном, IX поглављу, под насловом *Сарајево и његова опсада у међународном фокусу*, неколико детаља привлачи пажњу читаоца. Најпре, чињеница да је поглавље о утицају међународних односа на судбину Сарајева у овом добу сместио на крај свога текста, сведочи о томе да аутор то не сматра сувише важним, све до, наравно 1995. године када су велике силе, предвођене САД, наметнуо решење.

Да ли су се велике силе, или „међународна заједница“ како се то говорило у време ратова у бившој Југославији, у југословенску кризу одлучујуће умешали тек тако позно? ЕЗ, доцније ЕУ, од самог почетка је радила на постизању дипломатског решења. Њене чланице су, међутим, следиле и сопствене националне интересе. О подршци коју је Немачка пружила сецесији Словеније и Хрватске, нарочито о њеној улози у одлуци ЕЗ да призна њихову независност, говорили су и писали лорд Карингтон, Ворен Кристофер, Михаил Горбачов, Димитриј Рупел, Стипе Месић и многи други. О томе у *Извештају* нема ни речи.

САД и „међународна заједница“ одиграли су важну улогу и у клизању БиХ у рат. Дониа не разматра ни могућност да је спремност Бадинтерове комисије да, после Словеније и Хрватске, буде призната и независност БиХ, и њена сугестија да се тим поводом закаже референдум охрабрила сецесионисте у БиХ и учинила их још мање спремним на компромис. Поред тога, Бург и Шауп, аутори чију књигу *Рат у Босни и Херцеговини: Етнички сукоб и међународна*

интервенција, Дониа високо оцењује, тврде да је признање БиХ извршено на притисак САД и да је дошло прерано; требало је, по њиховом мишљењу, прво затражити од трију страна да се договоре о уставним аранжманима, па тек онда разговарати о признању независности. Да су Словенија, Хрватска и Босна и Херцеговина признате исхитрено, без нужних договора, изјавили су, накнадно, и лорд Карингтон, Франсоа Митеран, Ворен Кристофер.

Иницијатива Жозе Кутиљера, који је у име ЕЗ водио преговоре о БиХ, подразумевала је прво споразум, а потом признање независности. Предложеним мапама ни једна од три стране није до краја била задовољна; уставна решења нису се, пре свих, допала Алији Изетбеговићу, јер су, поред осталог, подразумевала конфедералну државу са три посебне, националне целине. Оружани сукоби у БиХ су, међутим, како смо видели, већ почели и никоме се није ратовало. Све три стране су 17. марта прихватиле споразум. Алија Изетбеговић је, међутим, накнадно повукао свој пристанак, пошто га је, да то учини, охрабрио тадашњи амерички амбасадор у СФРЈ Ворен Цимерман. Амбасадор је то отворено признао у једном интервјуу Њујорк Тајмсу, вајкајући се да је касније схватио да план и није био тако лош, да би у својим мемоарима накнадно своју улогу у пропасти Кутиљеровог плана ипак умањио.

Мишљења о узроцима неуспеха Кутиљеровог плана су подељена, при чему то остаје важна тема. Бург и Шауп, на пример, признају да су САД својом политиком подстакле непопустљивост Изетбеговића, али не и да су намерно срушиле Кутиљеров план; Дејвид Гибс, међутим, управо то тврди. У сваком случају, може се рећи да је Кутиљеров план био последња прилика да се заустави рат.

Роберт Ц. Дониа, међутим, не помиње епизоду Цимерман-Изетбеговић. Напротив, он кратко, једном реченицом саопштава да су Кутиљеров план одбиле све три стране (стр. 74-75; енгл. 80-81). Ако се већ расправља о одговорности, онда би ова контроверза о улози и одговорности САД заслуживала бар да се помене, ако не и озбиљнији осврт.

НАТО је, на крају, наметнуо решење; Дејтонски мировни споразум потврдио је, слично Кутиљеровом плану, поделу БиХ дуж етничких линија. У исто време, као утеха Алији Изетбеговићу и његовој СДА, преко 61% територије Сарајева припало је Федерацији БиХ.

БиХ и Сарајево су данас све, само не мултиетничка друштва. Већински део Сарајева, који је припао Федерацији БиХ, данас је све више. Нема званичних пописа, али је јасно да су у Сарајеву остали само трагови оних који су се на попису 1991. изјаснили као Срби (157.526) и Југословени (56.048).

Закључак

Закључак *Извештаја* је кратак и врло сведен. Ту је најважнији исказ онај у коме Роберт Ц. Дониа, после набрајања „фактора“ који су „допринели опсади Сарајева“, издваја најважније: „Најзначајнији фактори су, међутим, били приврженост српских националних вођа идеологији етничког одвајања и њихово срачунато планирање које је прерасло у спровођење те идеологије у праксу у ВиН“ (стр. 83; енгл. 89).

Изведимо, зато, и ми наше закључке.

Извештаји *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995.* и *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996.* др Роберта Ц. Доније представљају научне, академске текстове само по својој форми. „Професионални историчари“, како Дониа назива академски цех у који се сврстава, разликују се од публициста и осталих истраживача прошлости по одређеним правилима и методима са којима приступају свом послу. У раду на овим извештајима та правила и методи нису поштовани.

Још је Јакоб Буркхарт нагласио разлику у мотивацији са којом историчар и публициста приступају прошлости: први жели да *сазна* и *разуме*, док би други да *суди* и *вреднује*. Историчара покреће *сазнање*, публицисту *намера*.

Суђење и *осуда* су, међутим, главни циљ ових извештаја Роберта Ц. Доније. Наше је мишљење да би тај посао, ипак, требало препустити судијама и судовима, и да би историчари требало да се држе своје струке. Покушаји историчара да буду судије чине се посебно непримереним управо онда када их судови позивају у помоћ као експерте.

Поновимо, *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996* не могу да издрже ни најдобра намернију академску критику. Све је утолико горе, јер сам аутор истиче своје научне амбиције, пошто се у уводу позива на „методологију коју

историчари често користе“. У најкраћем, овај текст се састоји из низа цитата истргнутих из целине скупштинских говора, који су, опет, истргнути из целине скупштинских дебата, и из целине историјских догађаја. Ови цитати, или „битни изводи“, нису поређани ни по хронолошком реду, чиме би се између њих успоставила логична и смисаона веза, него у тематске целине које је замислио сам аутор. Коначно, читалац не мора да буде „професионални историчар“ да би се запитао каква се реконструкција сложене стварности једног грађанског рата може очекивати од збирке делова исказа припадника само једне зараћене стране; другим речима, недостају нам искази Муслимана и Хрвата, а потом и странаца, представника „великих сила“ и међународних организација, који су од почетка до краја, на различите начине, били укључени у овај конфликт.

Извештај *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995* на први поглед делује солидније, али и он пати од истих слабости. На самом почетку овог текста аутор нам саопштава да је *контекст* његова главна тема, јер је он кључан за „нарацију професионалних историчара“, да би се, у наставку, испоставило да је управо недостатак контекста главни проблем овог извештаја. Реч је, опет, о скоро искључивом бављењу идејама и акцијама једне, српске стране, при чему се осталим зараћеним странама аутор бави само онда када то не може да избегне; нема, дакле, беседа из муслиманских и хрватских представничких тела, нити пресретнутих телефонских разговора вођа СДА, ХДЗ, или команданата њихових наоружаних јединица. Нема пресретнутих разговора дипломата ЕЗ, ЕУ, САД или НАТО официра. Нема ни ширег историјског контекста, упркос чињеници да су историјска сећања, нарочито на покоље у НДХ 1941-1945, одиграла важну улогу у збивањима 1992-1995. Најнепосреднији контекст, криза и рат у Југославији, дат је само у најосновнијим цртама.

Текст је, потом, препун прећуткивања, при чему је вероватно најозбиљније игнорисање страдања Срба у муслиманским деловима Сарајева, као и прећуткивање гранатирања и убијања снајперима цивила у српским деловима града. Неке „непријатне чињенице“ у тексту се ипак помињу, па се ту, скоро нехотице, у полуреченицама, ипак открива да су Срби у муслиманском Сарајеву држани као таоци, или да су српски делови града гранатирани. Такве,

„непријатне чињенице“ (јер се супротстављају ауторовим главним закључцима) се ипак, по правилу, извлаче из својих хронолошких оквира, чиме губе смисао.

Борба за Кијево као прекретница у деловању ЈНА, мултиетничко, комшијско, идилично Сарајево и опседнуто мултиетничко Сарајево, кога тероришу српски националисти – све су то ауторове концептуализације, проистекле из сабирања и уопштавања одабраних чињеница; те концептуализације су, међутим, поједностављене, углавном нетачне, и не одражавају сву сложеност историје Сарајева и реалности грађанског, етничког рата 1991-1996.

Коначно, може се рећи да све слабости ова два извештаја потичу од једне и најважније – њихов аутор је потпуно пристрасан. Пишући о ратовима 1991-1995 он заузима позиције зараћених страна. Од 1991. до 1992 он је на страни Словенаца и Хрвата; у рату 1992-1995 он навија за Муслимане. Очигледно је да не види нелогичност и недоследност у томе што је, као присталица мултиетничности, противник федеративне Југославије и, у исто време, присталица унитарне Хрватске и Босне и Херцеговине. Све време је, међутим, доследан у противљењу политичкој вољи Срба. Он би, прецизније, рекао да је противник „српских националиста“, али се онда поставља питање зашто стаје на страну оних које је сам назвао словеначким, хрватским и муслиманским националистима.

Све што је до сада речено потврђује да су пропусти у извештајима *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995.* и *Битни изводи из расправа у Скупштини Републике Српске, релевантни за оптужницу против Ратка Младића 1991-1996.* такви и толики, да се може рећи да они не задовољавају основне академске стандарде. То, последично, значи да чињенични материјал и тумачења која се у овим текстовима износе не би требало сматрати довољно поузданим и релевантним за објективно сагледавање збивања у Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године.

**THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA**

Case No. IT-09-92-T

THE PROSECUTOR

v.

RATKO MLADIĆ

PUBLIC

ANNEX B

Analysis of a report entitled *The Bosnian Serb Leadership 1990-1992 and The Bosnian Serb Leadership 1993-1995*, by expert Dr Patrick J. TREANOR and the Leadership Research Team in case no. *IT-09-92-T, Prosecutor v. Ratko MLADIĆ*

Dr Miloš KOVIĆ
Department of History
Faculty of Philosophy in Belgrade
Belgrade University

Belgrade
2015

CONTENT

Introductory Remarks	3
Title	3
One-Sided Sources	7
Neglected Context and Problem of Bias	8
Serbs “Openly Undermine Common State”	10
Muslims and Croats “Take Action Towards Independence”	12
Conclusion	20

Introductory remarks

The goal of this analysis is to examine the methodological approach and factual reliability of reports called *The Bosnian Serb Leadership 1990-1992* and *The Bosnian Serb Leadership 1993-1995* by Dr Patrick J. TREANOR and the Leadership Research Team, composed for the needs of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (hereinafter: ICTY). Patrick J. TREANOR calls the first document the *Report* and the second one the *Addendum*¹, so this analysis will use the same terms. Also, since in the introduction of his *Addendum* (paragraph 4), TREANOR says that these two documents “incorporate the work of other team members,” but that the “author bears sole responsibility for its contents,” in this analysis he will be treated as the “author”.

The fact that these documents were written in order to satisfy the criteria for an academic work makes it possible to analyse scientifically both the *Report* and the *Addendum*. They are composed of lists of abbreviations, introductory remarks, methodological explanations, bibliographical sources, a main part supported by the scientific apparatus (in the form of footnotes), a conclusion, addendum and tables. As we can see from his CV, Patrick J. TREANOR graduated from the Russian language and then got his Master’s and PhD in the Bulgarian history of the 20th century. With his competence as a linguist and translator, he may be considered a historian. This is why this analysis will focus on the demands set by the historiographic method and, consequently, the reliability of the presented information.²

Title

The title of an academic work is expected to be clear and precise. It is also necessary to avoid in it any offensive phrases, or phrases which are emotionally charged.

The phrase “Bosnian Serbs” in the title of the *Report* omits Herzegovina for no good reason. Everyone who knows something about these parts of Europe is aware of the fact that historically, geographically, and in terms of mentality, “Bosnia” and “Herzegovina” are not the same. Calling a “Hercegovac” /man from Herzegovina/ a “Bosaniac” /man from Bosnia/ is the same as calling someone from Utrecht a person from Zeeland, or someone from Limburg a person from Gelderland. This shows not only a lack of knowledge, but also the arrogance of someone who does not wish to deal with local “trifles” and does not wish to know who he is really talking to.

For example, Radovan KARADZIĆ, the main character in the *Report* and *Addendum* was born and raised in old Herzegovina, areas that had been a part of Montenegro since 1878. The family of Vuk KARADZIĆ (1787-1864), reformer of the Serbian language and literature and one of the most significant people in Serbian history, comes from the same area. Calling Vuk KARADZIĆ a “Bosnian Serb” would be ridiculous, calling him a “Srbijanac” /man from Serbia/, since Vuk KARADZIĆ was born and raised in the territory of today’s Serbia, would be absurd. He was

¹ The *Report* was written for the needs of the trial of Momčilo KRAJIŠNIK and Biljana PLAVŠIĆ, and the *Addendum* is its continuation, which was composed for the trial of Radovan KARADZIĆ.

² For an explanation of the terms “scientific value”, “academic value”, “factual reliability”, “historiographic method” see *Uvodne napomene* in M. KOVIĆ, *Analiza izveštaja veštaka Dr Roberta J. DONIE o istorijskim događajima u Bosni i Hercegovini u predmetu IT-09-92-T, Tuzilac protiv Ratka MLADIĆA*, Belgrade, 2015.

simply, Serbian, just like Radovan KARADŽIĆ and the other persons dealt with in the *Report* and *Addendum*.

In the Serbian language, the phrase “Bosnian Serbs” implies that the Serbs discussed here belong to “Bosnia”. As we know, this was the basis for the crisis and then the war in Bosnia and Herzegovina between 1992 and 1995. Calling a Serb from Bosnia and Herzegovina today a “Bosnian Serb” or a “Bosanac” would be insulting. They simply call themselves Serbs from Republika Srpska or, if they must, Serbs from Bosnia and Herzegovina.

As Nikola KOLJEVIĆ, another one of the heroes of the *Report* and the *Addendum*, said in his *Diaries*, already in the 1960s the Serbs in Bosnia and Herzegovina noticed that the authorities were trying to create a “Bosnian culture” and, through it, a “Bosnian nation”. The weakening of the federation resulted in the strengthening of nationalism in the republics. Bosnia and Herzegovina launched into the experiment of creating a “Bosnian nation”, the basis of which would be the Muslims. As KOLJEVIĆ noticed, in order to achieve this it was necessary to “separate the Serbs and Croats from their fatherlands.”³ It was a major political question at the time whether the terms would be “Bosnian and Herzegovinian literature” or the “literature of Bosnia and Herzegovina”.⁴ Meša SELIMOVIĆ, the most significant Muslim author from Bosnia and Herzegovina then left Sarajevo and moved to Belgrade.⁵ Ivo ANDRIĆ, probably the greatest modern author from Bosnia and Herzegovina, was born a Catholic but, just like Meša SELIMOVIĆ, declared himself Serbian⁶ and lived in Belgrade. After one visit to Bosnia and Herzegovina in 1972, he told Dobrica ĆOSIĆ that things over there are just what “the late Benjamin KALAJ dreamt of”.⁷ Namely, all this awoke unpleasant memories of the time of the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina and the administration of Benjamin KALAJ (1882-1903), which tried to declare all the Orthodox, Muslims and Catholics there ethnic “Bosnians”. The best analyses of this regime were published by Serbian historians from Bosnia and Herzegovina, Milorad EKMEČIĆ and Tomislav KRALJAČIĆ.⁸

The referendum held on 9 and 10 November 1991 was a result of the resistance of the Serbs in Bosnia and Herzegovina to a political “Bosnian” commonality, which by then was seen as a direct threat. The overwhelming majority /of the Serbs/ voted to remain in a common state with other Serbs, in Yugoslavia, and not be divided from them in an independent country called Bosnia and Herzegovina.⁹ The fact that throughout history the Serbs in BH exhibited persistent and determined

³ N. KOLJEVIĆ, *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, Book 1, Belgrade, 2008, p. 44.

⁴ D. ĆOSIĆ, About the “Creation of Republika Srpska and Its Author”, introduction in *Stvaranje Republike 1993-1995*, p. 13.

⁵ M. SELIMOVIĆ, *Sjecanja*, Beograd, 1981, pp. 25-26, pp. 215-218, pp. 227-236.

⁶ SANU /Serbian Academy of Sciences and Arts/ Archive, Historical Collection no. 14441, Meša SELIMOVIĆ – To the Serbian Academy of Sciences and Arts; M. LONPAR, *Duh samoporicanja: prilog kritici srpske kulturne politike*, Belgrade, 2013, pp. 258-260.

⁷ D. ĆOSIĆ, *Listed work*, p. 15.

⁸ M. EKMEČIĆ, *Stvaranje Jugoslavije 2*, Belgrade, 1989, pp. 410-422; T. KRALJAČIĆ, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987. See R. OKEY, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg “Civilizing Mission in Bosnia 1878-1914”*, Oxford, 2007, pp. 55-143.

⁹ About the matter of the legality of the Serbian referendum of 9 and 10 November see R.M. HAYDEN, *Blueprints for the House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflict*, Ann Arbor, 2003, p. 96.

desire for national unity with Serbia and Montenegro lent additional legitimacy to this decision. Therefore, this was the freely expressed will of the majority and not a mere reference to history. However, one must note that historical sources, starting from EINHARD's *Royal Frankish Annals* (9th century) and the writings of the Byzantine Emperor Constantine Porphyrogenitus entitled *On the Administration of the Empire* (10th century), through, for example, the British press from 1914 to the SFRY census of 1961, all testify about the Serbian identity of Bosnia and Herzegovina or its parts, and about the Serbs as the majority or most numerous population.¹⁰

Therefore, we are dealing with modern awareness and the articulated expression of political will, following centuries in which the identities of the population of Bosnia and Herzegovina changed and were primarily conditioned by different religious affiliations. After all that, in 1876, the Serbs from Bosnia and Herzegovina declared that they wished to unite with Serbia and Montenegro. The rebellion they raised against the Ottoman Empire caused major turmoil in Europe and was remembered as the Great Eastern Crisis (1875-1878).¹¹ Their desire for national unity was the main cause for the introduction of KALAJ's "Bosnian nation" and the later conflict between Austria-Hungary and young Yugoslav intellectuals of all faiths, gathered around "Young Bosnia", the mass persecutions of the Serbs from Bosnia and Herzegovina in the 1st World War by the Austro-Hungarian authorities and, finally, the genocide they suffered in the Independent State of Croatia during World War II.¹² The Serbs from Bosnia and Herzegovina opted for national unity in 1918 when Yugoslavia was being created, and between 1941-1945, when, together with some Croats and Muslims, they entered in large numbers a guerrilla war against the Croatian Ustasas, the German Nazis and the Italian Fascists.¹³

It is the same national feeling that sparked the Serbs to put up resistance to the violent attempt to be separated from Yugoslavia within the secessionist Bosnia and Herzegovina. It was the same feeling that sparked their ancestors to resist the Ottoman Empire, the Habsburg Empire, the Independent State of Croatia and the Third Reich. At the time, national feelings were moving other European nations, too. For example, in 1830 it sparked the Belgians to separate from the Kingdom of The Netherlands. It was the same feeling that sparked the Germans in 1990 to cheer national unity on the ruins of the Berlin Wall.

¹⁰ See *Annales Regni Francorum, inde ab a. 741. usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi*, post editionem G.H. PERTZII, recognovit F. KURZE, Hannoverae 1895, 158; *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, Greek text edited Gy. MORAVCSIK, English translation by R.H.J. JENKINS, Dumbarton Oaks 1967, pp. 144-147, pp. 160-165; "Assassination of the Austrian Royal Heir and Wife", *The Manchester Guardian*, 29 June 1914, p. 9; "The Racial Problem in the Dual Monarchy", *The Times*, 27 July 1914; *Population, households, and dwellings census in 1961, National structure of population in FNR Yugoslavia, Data on localities and communes, vol III, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini, Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama Knjiga III*, Beograd, 1994, p. 11.

¹¹ M. EKMEČIĆ, *Stvaranje Jugoslavije 2*, pp. 273-332. D.T. BATAKOVIĆ, *The Serbs of Bosnia and Herzegovina: History and Politics*, Paris, 1996, pp. 56-63.

¹² See *Gavrilo Princip: Dokumenti i secanja*, edited by: M. KOVIĆ, Novi Sad and Belgrade, 2014; V. COROVIĆ, *Crna knjiga: patnje Srba Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1989; F. JELIĆ BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977.

¹³ D. MASTILOVIĆ, *Između srpstva i jugoslovenstva: Srpska elita iz Bosne i Hercegovine i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 2012, pp. 287-312; D.T. BATAKOVIĆ, *listed work*, pp. 64-91, pp. 101-114.

Studies of nationalism have made great progress and nobody can claim that identities, including national identities, are unchangeable and permanent categories.¹⁴ One can support or oppose the national idea, but its force cannot be neglected, nor suppressed by force. That can only lead to clashes with reality and then to political and military conflicts.

As we will see, it is exactly the political will of the Serbs in Bosnia and Herzegovina to remain united with the Serbs and the other peoples that lived in Yugoslavia which Patrick TREANOR considers disputable and illegal. He put the phrase “Bosnian Serbs” into the title of texts which aim to assist in the punishment of their leaders, which is why the use of this phrase looks even more unfair and menacing.

One-Sided Sources

It is natural that for the research entitled *The Bosnian Serb Leadership 1990-1992* and *The Bosnian Serb Leadership 1993-1995* the sources had to be mainly from the Serbian side. However, both of these documents are based solely on Serbian sources. Even if they had stuck merely to the reconstruction of facts about the functioning of the Serbian Democratic Party (SDS) and Republika Srpska (RS), this research would have to contain the sources of the other conflicting sides as well, namely, the Party of Democratic Action (SDA), the Croatian Democratic Union (HDZ) or the North-Atlantic Treaty Organisation (NATO). In historiography each subject requires to be viewed from various angles, which allows for more nuanced conclusions, especially when dealing with wars and international crises. The need to face the sources of various origins becomes all the greater because the author, especially in the *Report* persistently pronounces and repeats value judgements about the blame and responsibility of the Serbs and their leadership for what happened in BH between 1992 and 1995.

When, for example, the author quotes the intercepted telephone conversations of the Serbian leaders to prove the existence of preconceived plans of war and ethnic cleansing (paragraphs 84, 85), the reader logically asks: what did the Muslim or Croatian leaders discuss? Did anyone “intercept” their telephone conversations and would we find in them similar, or perhaps even greater, belligerence? All the more because we know that in September and October 1991, when the Serbian leaders were engaging in the listed intercepted telephone conversations, the Muslims and Croats had many paramilitary armed units. Of course, there is not a single word about that in these reports.

Neglected Context and the Problem of Bias

It says in the introduction of the *Report* (paragraph 4) that it aims to “give a factual description of the Bosnian Serb leadership, its political structures and its decision-making processes from 1990 through 1992”. Then, it lists the “primary purposes of such a description”, namely, “a) to facilitate a realistic and accurate understanding of the larger context of the alleged involvement of the Bosnian Serb leadership in massive violations of international humanitarian law in BH; b) to reconstruct the structures of their political and military chains of command; and c) to

¹⁴ For an overview of theories of nationalism see: *Nationalism*, ed. By J. HUTCHINSON and A.D. SMITH, Oxford and New York, 1994.

identify the individuals who filled the most influential positions within the Bosnian Serb leadership” (paragraph 5).

Probably thanks to the translator and perhaps even the author himself, it remains unclear until the end what, according to TREANOR, the difference is between “aim” and “purpose”. Either way, the main shortcoming of the *Report* and *Addendum* is the acute lack of exactly what is noted as its first and “primary purpose”. The *Report* and *Addendum* are indeed very far from a “realistic and accurate understanding of the larger context”. The opinions spoken by Patrick J. TREANOR about the historical events between 1990 and 1992 are not at all realistic or objective. At the same time, he withholds so much to such an extent that what is offered by the *Report* and *Addendum* can hardly be called a “larger context”.

Also, it is unclear what the author means when as the primary “purpose” of his report he notes the “realistic and accurate understanding of the larger context”. Because in the introduction of the *Report*, he says that his task is not to provide a “comprehensive history of the political and armed conflicts and diplomatic negotiations” (paragraph 4). He will indeed stick to this throughout the text. All this causes TREANOR’s irreversible judgements about the blame and responsibility of the Serbs to appear even more biased. Namely, they will remain unsupported by evidence or historical fact.

Had he stuck exclusively to what he promised under b) and c), namely, the factual reconstruction of the SDS structure and the government authorities in RS /Republika Srpska/, this material might have been more convincing. However, the author’s judgement is so biased and questionable that the reader soon loses confidence even in what initially seems an irrefutable fact, supported by voluminous footnotes.

Therefore, the main weakness of this document is exactly the lack of what was listed as its main goal, namely, “facilitating a realistic and accurate understanding of the larger context”. The historical framework in which the Serbian leadership acted was completely neglected. And by this we are not referring to a lengthy historical introduction, which would go back to the Ottoman Empire, Austria-Hungary or the NDH. One cannot expect that from a report with titles like this. However, the *Report* indeed discusses events from 1990 and 1991, and the context of the secession and break-up of Yugoslavia is completely invisible, as well as the context of the war raging on the borders of BH. As we will see, this is mentioned only in a few half sentences. However, the author views Serbian “secession” within BH as something separate from what was happening in Yugoslavia. As we will see, he does not attach any special importance even to the secessionism of Bosnian Muslims and Croats from Yugoslavia.

The historical context of the events in Yugoslavia between 1990 and 1991 would be a necessary and logical remedy to the author’s unappealable judgements regarding the illegality of Serbian secessionism in BH. Finally, another kind of context missing from the *Report* and *Addendum* are the actions of the Croats, Muslims¹⁵, and NATO during the war in Bosnia and Herzegovina between 1992 and 1995. Patrick J. TREANOR simply has nothing to say about Muslim or Croat nationalism, or about the matter of the legality of their secession from Yugoslavia,

¹⁵ Similarly to the *Report* and *Addendum*, this analysis accepts the term “Muslim”, which the members of this nation called themselves at the time of the events in question. After 1993, they adopted the term “Bosniak”.

while he condemns the Serbian, as he calls it, “secession within a secession”. He does not condemn the secession of Slovenia and Croatia from Yugoslavia.

Finally, the fact that the key moves of the Serbs between 1990 and 1995, especially between 1990 and 1992, were forced by the secessionism of Bosnian Muslims and Croats. One can freely say that the lack of any serious depiction of Muslim and Croatian actions leads to a completely unhistorical picture of the ideas and actions of the Serbian leadership in BH. They happened in a vacuum, in which nothing happened, while the role of the neighbouring peoples is reduced to being the victims of Serbs.

The best example is provided in the absurd statement made in paragraph 4 of the *Report's* Conclusion. It summarises, stage by stage, the road covered by the “Bosnian Serbs” from the referendum on 9 and 10 November 1991 until the end of 1992, when they controlled 70% of the territory of Bosnia and Herzegovina and engaged in ethnic cleansing. The other conflicting sides are not mentioned there at all. Paragraph 82 talks about how in the autumn of 1991 the SDS “armed its followers”, without mentioning at all the fact that the SDA and HDZ were arming their “followers” long before.

Only at the end of his work on the *Report* did the author remember that he dedicated only three to four half-sentences to context, although he declared it one of his main tasks in the introduction. That is why, having reminded us once again in the final paragraph of the *Report's* Conclusion that the Serbian “self-declared, independent statelet” which gradually developed “on the territory of BH, in opposition to the legitimate government”, he has the need to conclude in the final sentence that, “This process of gradual *development* (italics by P.J. TREANOR) occurred against the backdrop of domestic and international negotiations about BH's future, the war in Croatia, the final disintegration of SFRY and the recognition of the Yugoslav successor states”. This sentence constitutes the most complete and detailed overview of context in the entire *Report* and *Addendum*.

When one reads both documents, it becomes more than clear that this simplified, unhistorical presentation, void of the “larger context”, aims to blame only one side, the “Bosnian Serbs” and SDS leaders for all the evils that befell the peoples of BH between 1992 and 1995, and to give amnesty to the other participants of the war. However, such a conclusion cannot withstand even the mildest academic criticism.

Serbs “Openly Undermine the Common State”

Let us briefly sum up, in one place, all the value judgements and opinions pronounced by Patrick J. TREANOR in the *Report* (there is hardly anything like that in the *Addendum*). Already in the first sentence, at the beginning of the *Summary*, he says, “In the course of 1991-1992, the Bosnian Serb leadership, through the vehicle of the Serbian Democratic Party of Bosnia and Herzegovina (SDS), actively undermined the existing political and administrative system in the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina” (paragraph E1). The “Bosnian Serbs”, says TREANOR, “began to openly establish parallel, exclusively Serbian central bodies in opposition to the legally constituted authorities”, preparing for an “eventual secession from or division of BH” (*Ibid*).

According to the interpretation of Patrick J. TREANOR, during all of 1991, the Serbs pursued a policy of “regionalisation” (paragraph E5), and between October

1991 and April 1992 they openly and publicly formed their own, parallel institutions in BH. In one of the rare and incidental mentions of the actions of the Muslims and Croats, the author says that Serbian activities did indeed start in the autumn of 1991, “as expressions of SDS dissatisfaction with the steps taken by Bosnian Muslim, Croat and other parliamentarians on SRBiH’s path to independence”, but that they ended with the establishment of parallel central organs of authority (E7).

However, elsewhere (paragraph 77), TREANOR claims that, “Even before the 1990 elections the SDS began to create extra-constitutional, quasi-governmental (*sic!*) bodies”. Further in the paragraph he mentions as evidence the creation of the “Serbian National Council” in 1990. As he himself says, that, apart from the SDS leaders, it was joined by the representatives of the *Prosvjeta* organisation, prominent public figures and the representatives of other parties. As confirmation of the unconstitutional actions of the Council and the “SDS’s willingness to resort to extra-legal means to achieve its ends”, TREANOR mentions the Council’s declaration, signed by KARADZIĆ, which says that “Serbian people in BH, based on their determination to live in a united federal state, would accept no decisions on altering the state character of BH other than one approved by a referendum of the Serbian people”.

After the decisive session of the Socialist Republic of BH Assembly on 14 and 15 October 1991, the Serbs started publicly to take control of the territories to which they would lay claim once the time of secession came, as he says “by force” (paragraph E5) in April 1992. By then, that process was completed and all that remained for the Serbs was to “ethnically cleanse the non-Serbs from those territories” (paragraph E2). Let us also note the inconsistency and contradiction between the direct judgement spoken here and the already-quoted paragraph 5 in the introduction, where he talks about the “alleged participation” of the Bosnian Serb leadership and the mass violations of humanitarian law in BH.

Based on the interpretation of Patrick J. TREANOR, everything the Bosnian Serbs did had a direct, cast iron, planned logic. They had a “carefully planned and realised, top-down policy of dismemberment of BH along ethnic lines” (paragraph 63). In order for that to be convincing, it was necessary to declare the SDS a “powerful political party” (introduction, paragraph 1), a lethal political tool of Radovan KARADZIĆ, Mom~ilo KRAJI[NIK, Nikola KOLJEVIĆ and Biljana PLAV[IĆ. As TREANOR said, already during the establishment of the SDS on 13 July 1990, Radovan KARADZIĆ was talking about the “unfavourable political position of the Serbian nation” and recalled the “genocide” (the author put this word in quotation marks) to which the Serbs west of the Drina river had been subjected during the time of the NDH in World War II (paragraph 7).

After its victory at the elections on 18 November 1990, the SDS received some seats in the Assembly, the Government and the Presidency (paragraph 11). On 24 October, the Serbian deputies formed the “Bosnian Serb Assembly”, as Patrick J. TREANOR in his *Report* and *Addendum* persistently and consistently calls the “Assembly of the Serbian People in Bosnia and Herzegovina”. In TREANOR’s opinion, it was a “critical event” because it was the “first and ground breaking *public* (italics by P. TREANOR) step on the path of undermining the joint, multi-ethnic governing structures” (paragraph 47). After that, the “Bosnian Serb leadership, in fact, began openly undermining the joint state (BH)” (Conclusion, paragraph 3).

The Serbian Republic of Bosnia and Herzegovina was declared on 9 January 1992, and the basic constitutional and legal regulations were adopted in February and March 1991. “Forced secession” from the “internationally recognised Republic of Bosnia and Herzegovina” was carried out in April 1992.

Muslims and Croats “Take Action Towards Independence”

Let us now consider these views of Patrick J. TREANOR. They should, after all, be the “purpose”, the “larger context” which, as we saw, he listed under a) in the introduction of the *Report*. However, these are incidental remarks, value judgements spoken with unusual self-confidence, without any proof. Because the main “purpose” of the *Report* and *Addendum* was what he noted under b) and c), “to reconstruct the structures of their political and military chains of command” and “identify the individuals who filled the most influential positions within the Bosnian Serb leadership”.

The key question is of course who “was actively undermining the socio-political and administrative system of the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina at the time”? Who “opposed the legal authorities” and “openly started establishing parallel organs of government” while preparing for a “possible secession and division of BH”? What is more, if we expand these questions logically and consistently from BH to Yugoslavia, we will receive even more interesting answers.

Although, as we saw, he neglected the war raging on the borders of BH in 1991 with the participation of its citizens, in the few half sentences in which he talks about this, TREANOR uses language which leaves no doubt about his political bias and logical inconsistency. Let us remember: by seceding from BH, the “Bosnian Serbs” were “actively undermining the socio-political and administrative system at the time”, “openly undermining the common state”, “undermining the common multi-national structures of government”, “creating an unconstitutional and para-state structure”, “using illegal means in order to achieve their goals”, “chopped up BH on a national basis”, “were conducting a forced secession” “contrary to the legal authorities” and were preparing for “ethnic cleansing”.

At the same time, how does TREANOR describe the bloody war which was caused by the violent secession of Slovenia and Croatia from Yugoslavia in 1991, which in 1995 would end with ethnic cleaning and the almost complete destruction of the Serbian population in Croatia? According to TREANOR, what happened there were “increasing political tensions and indeed armed conflict between Slovenia and Croatia, on the one hand, and the federal authorities and the Serbian leadership in Belgrade on the other” (paragraph E9). So much for that. When is then one to say about a sentence which, finally, mentions in the same place Slovenian, Croatian and Muslim secessionists? “After Slovenia and Croatia declared their independence in June 1991, and violent clashes between the republican forces and the JNA erupted, the Bosnian Muslim and Croat leaderships in SRBiH began to take steps in the direction of independence as well.” (paragraph 82).

In brief, these are the value judgements in the “expert reports” of Patrick J. TREANOR and his “Team”: nationalism by the Slovenes, Croats and Muslims is good, or at least bearable, while Serbian nationalism is evil. Slovenian, Croatian and Muslim secessionism is legal, while Serbian is illegal. The Slovenians, Croats and Muslims have the right for self-determination, but not the Serbs. The war crimes

committed by the Slovenians, Croats and Muslims against the Serbs¹⁶ do not even dignify mention, but what the Serbs did to the “non Serbs” is crying out for punishment. The Slovenian, Croatian and Muslim planned secessionist destruction of a multi-national and federative Yugoslavia is not worthy of attention, but a multi-national and unitary BH must be defended from Serbian secessionists at any cost.

These conclusions could be defended only in the sense that, unlike what the Serbs did in BH, the “steps” which the Slovenes, Croats and Muslims “started taking towards independence” were legal, in accordance with the law, peaceful and lacking a previously prepared plan. Without going into details, because that is not the subject of the *Report* and *Addendum*, one must ask whether any of that can really be said of the secession of Slovenia and Croatia from Yugoslavia?

If we talk about responsibility for what happen in BH between 1992 and 1995, then the primary question is whether this discussion should be limited only to the Muslims, Croats and Serbs from BH. As Robert HAYDEN says, the criteria the BADINTER Commission applied to Yugoslavia when it concluded that it was in the “process of disintegration”, could logically and consistently have been applied to Bosnia and Herzegovina as well. This criteria meant simple encouragement for each separatist movement which would tend to declare independence and withdraw from the central organs of government. The lack of control by the joint institutions over the entire territory, or the lack of representation for the constituent parts in the joint institutions was not the realistic situation only in Yugoslavia in 1991, but also in Bosnia and Herzegovina in 1992. However, in the case of BH, the BADINTER Commission applied different criteria, with which it destroyed the fragile ethnic balance determined by the legal system there.¹⁷

After Slovenia and Croatia, the readiness of the BADINTER Commission to have BH recognised as independent as well and its suggestion to schedule a referendum for that purpose, encouraged the secessionists in BH and made them unready for compromise. At the same time, one must admit that, as they called it at the time, the “international community” which had the first and last word in the Yugoslav crisis from the beginning, was composed of various countries, some of which were only concerned about their own interests. The support provided by Germany to the secession of Slovenia and Croatia, especially the role it played in the EC decision to recognise their independence, was spoken and written about by Lord CARRINGTON, Warren CHRISTOPHER, Mikhail GORBACHEV, Dimitrij RUPEL, Stipe MESIĆ and many others.¹⁸ In the opinion of Steven BURG and Paul

¹⁶ For the crimes of the Muslims and Croats against the Serbs in the war between 1992 and 1995, see M. TOHOLI, *Crna knjiga: Patnje Srba u Bosni i Hercegovini 1992-1995, I-II*, Podgorica, 2000; M. IVANIŠEVIĆ, *Zločini nad Srbima B-H 1992-1995*, Belgrade, 2005; *Stradanje Srba u Sarajevu: Knjiga dokumenata (Suffering of the Serbs in Sarajevo), Document Book (Records)*, edited by D. BOJIĆ, second amended and expanded edition, Belgrade, 1996; *Stradanje Srba u Konjicu i Tarčinu: Knjiga dokumenata*, edited by D. BOJIĆ, Belgrade, 1995; *Stradanje Srba u Mostaru i dolini Neretve: Knjiga dokumenata*, edited by D. BOJIĆ, Belgrade, 1996; D. BOJIĆ, “The War in Bosnia with a Description of Events in the Tuzla Region (1992-1995)”, *Serbian Studies* 17 (2002), 225-261.

¹⁷ R. HAYDEN, *listed work*, pp. 87-89.

¹⁸ See H.J. AXT, “Hat GENSCHER Yugoslawien entzweit? Mythen und Fakten zur Aussenpolitik des vereinten Deutschlands”, *Europa Archiv*, 48, Vol 12, 25 June 1993, pp. 351-360; D. GIBBS, *Humanitarno razaranje Jugoslavije*, Beograd, 2010, pp. 127-177; J. BAKIĆ, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Belgrad, 2011, pp. 89-108; pp. 262-267; S. WOODWARD, *Balkanska tragedije: Haos i raspadanje posle hladnog rata*, Beograd, 1997, p. 193; L. SILBER and A. LITTLE, *Smrt Jugoslavije*,

SHOUP, BH was recognised too early, at pressure from the USA. According to them, independence should have been made conditional on an agreement between the three sides about constitutional order.¹⁹ The CUTILEIRO plan was the final attempt for this, but it failed after the USA encouraged Alija IZETBEGOVIĆ to reject it.²⁰ That Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina were recognised in a rush and without the necessary negotiations was later stated by Lord CARRINGTON, Francois MITTERAND and Warren CHRISTOPHER as well.²¹

When it comes to “legality” and “undermining”, we should remind ourselves that the time period that Patrick J. TREANOR’s *Report* examines, namely, between October 1991 and April 1992, BH was only one of the six republics in the SFRY /Socialist Federative Republic of Yugoslavia/, therefore, the SFRY Constitution from 1974 was valid in its territory. Everything that the SDA and HDZ leaderships did in secret in BH after March 1991²², such as the formation of an SDA party army, for example, or in public, starting with the decisive BH Assembly session in 14 and 15 October 1991, was illegal. There is not a single word about this in either the *Report* or the *Addendum*.

As Robert HAYDEN proves, the secessionist moves of the Muslims and Croats clashed with the SRBH constitution (1974), especially the constitutional amendments and the constitutional law on their application from July 1990. Therefore, everything that, as TREANOR would say, “the Bosnian Muslim and Croat leaderships in SRBiH began to do in the direction of independence” was illegal. Even if we disregard the illegal arming of their supporters, the important thing is what they were doing in public, starting with the adoption of the Memorandum of Independence on 15 October 1991, through the adoption of the decision on the referendum on 25 January 1992, to its implementation on 29 /February/ and 1 March 1992. The Serbian people, as a constituent people in BH, did not participate in any of those three acts. The Serbs were not invited to the constitutional (Article 10 of Amendment 70 from 1990) obligation to convene the “Council for Matters of Equality between the Peoples of BH”, the meetings at which these decisions were adopted were convened despite the decisions of the assembly president to postpone them. All the decisions were adopted through a simple, instead of a two-third, majority, as was envisaged in the 1990 amendments. In that way, the fragile ethnic balance and the policy of compromise on which the entire SRBH legal system rested, was deliberately rejected and destroyed. Alija IZETBEGOVIĆ even refused the final attempt for compromise

Beograd, 1996, pp. 183, 186; L. COHEN, “Disintegrative Synergies and the Dissolution of Socialist Federations: Yugoslavia in Comparative Perspective”, *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia’s Disintegration*, ed. By L. COHEN and J. DRAGOVIĆ-SOSO, West Lafayette 2008, p. 376; M. TANNER, *Croatia: A Nation Forced in War*, New Haven and London, 2001, p. 274.

¹⁹ S.L. BURG and P.S. SHOUP, *The War in Bosnia and Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, Armonk, NY, p. 126.

²⁰ D. BINDER, *US Policymakers on Bosnia admit errors in Opposing Partition in 1992*, New York Times, 29 August 1993 (<http://www.nytimes.com/1993/08/29/world/us-policymakers-on-bosnia-admit-errors-in-opposing-partition-in-1992.html>, accessed 10 February 2015); W. ZIMMERMANN, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Belgrade, 2003, p. 126.

²¹ B. MARKOVIĆ, *Yugoslav Crisis and the World: Chronology of Events, January 1990-December 1995*, Belgrade, 1996, pp. 62, 77, 93.

²² R. DONIA, *Pozadina, politika i strategija opsade Sarajeva 1991-1995, Statement by forensic expert in case no. IT-09-92-T, Prosecutor vs. Ratko MLADIĆ, in accordance with Rule 94bis*, 2013, p. 36.

with the Serbs, in which Muhamed ^ENGIĆ, one of the leaders of the SDA participated during the night the decision about the referendum was made, on 25 January 1992.²³

Alija IZETBEGOVIĆ also rejected the so-called “Belgrade initiative” from July 1991, an agreement reached between Adil ZULFIKARPA[IĆ, one of the founders of the SDA, and his associates from the Muslim Bosniak Association, and Radovan KARADZIĆ and Slobodan MILO[EVIĆ. According to that agreement, Bosnia and Herzegovina was supposed to remain within the Yugoslav federation, which would be structured according to a unitary principle. In this Yugoslavia, the Muslims would constitute an equal and, together with the Muslims from Serbia and Montenegro, second most numerous national community. However, IZETBEGOVIĆ, who supported the negotiations at first, turned against the agreement and even turned down the proposals to be the first president of such a Yugoslav state.²⁴ He chose cooperation with Croatia, where there was no significant Muslim population, and he chose secession, even at the cost of war. His statement, given back on 27 February 1991 is well known, “I would sacrifice peace for a sovereign Bosnia and Herzegovina, but I would not sacrifice sovereignty for peace in Bosnia and Herzegovina.”²⁵

Of course, Patrick J. TREANOR does not mention any of this, either in the *Report* or the *Addendum*. Of course, *not mentioning* is not the same as *not knowing*. The fact that in paragraph 56 of the *Report* TREANOR nonetheless calls the BH Assembly session held on 14-15 October 1992 “controversial”, without explaining why he uses that adjective, testifies to this. Had he done that, he might have procured at least minimal balance and objectiveness with his elaboration.

In TREANOR’s language, these facts testify to the planned, illegal and secessionist actions of the SDA and HDZ leaderships to destroy Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina. It is clear that the more moderate Muslim politicians wanted a compromise with the Serbs, but not the radical and pan-Islamist wing of the SDA, led by Alija IZETBEGOVIĆ, the author of *Islamska deklaracija*.

However, this is about the obvious readiness of Radovan KARADZIĆ and the SDS leadership for compromise and a unitary BH within the Yugoslav federation, even after the decisive meeting of the BH Assembly on 14 and 15 October 1991, at which the SDA and HDZ brought down balance and compromise and set off to secede from Yugoslavia. All of this disputes TREANOR’s fundamental objectivity and his one-dimensional image of the straight, premeditated, uncompromising and illegal activities of the “Bosnian Serb” leadership to destroy BH.

The SDS, a “powerful political party” and tool used by Radovan KARADZIĆ, Mom~ilo KRAJI[NIK, Nikola KOLJEVIĆ and Biljana PLAV[IĆ to destroy BH, was in fact founded only after the Muslims and Croats founded their own parties. Nikola KOLJEVIĆ talks about the failure of Serbian intellectuals in Sarajevo to find their way around, about how they stumbled around and engaged in unconnected initiatives. He remembers that back in May 1990, he and Radovan KARADZIĆ thought about renewing *Prosvjeta*, the old Serbian cultural and educational society. However, later

²³ R.M. HAYDEN, *listed work*, pp. 89-98.

²⁴ K. NIKOLIĆ, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*, Tematska zbirka dokumenata, Belgrade, 2011, pp. 19-21. Based on ZULFIKARPAŠIĆ’s paper, *Bosanski pogledi o “Beogradskoj inicijativi”*, written by M. TOHOLJ, *Crna knjiga, I*, pp. 26-27.

²⁵ Quoted according to L. SILBER and A. LITTLE, *Smrt Jugoslavije*, Beograd, 1996, p. 238, see also J. BAKIĆ, *listed work*, p. 401.

they found out that Vojislav MAKSIMOVIĆ, KOLJEVIĆ's colleague from the department at the Faculty of Philosophy, who is later mentioned in the *Report* as another of the key leaders of this “powerful political party” had already started to renew this society. KOLJEVIĆ then went to the meetings of the ethnically mixed Reform Alliance, which in BH was led by Nenad KECMANOVIĆ. Then, together with his friends, he unsuccessfully failed to convince KECMANOVIĆ to lead another Serbian, national party. Meanwhile, Jovan RA[KOVIĆ, the leader of the SDS in Croatia appointed Vladimir SREBROV as SDS leader in BH. Finally, KOLJEVIĆ and his friends and colleagues chose Radovan KARADŽIĆ. At the SDS founding assembly on 12 July 1990, the main speaker was Jovan RA[KOVIĆ and the Serbs from Croatia, and not the Serbs from the SDS in BH.²⁶ This was a time of cooperation between the “national parties” in BH, so one of the guests at the founding assembly, on behalf of the SDA, was Alija IZETBEGOVIĆ. In his speech, after he mentioned the Serbian political orientation of his father and family, IZETBEGOVIĆ said he was worried because only the Serbs were late with the establishment of their party.²⁷

Nikola KOLJEVIĆ remembers that the decision to establish a national party was strengthened by the speech of Dalibor BROZOVIĆ, a Croatian academician, at the founding assembly of the SDA. He said that, if necessary, the Croats would defend Bosnia on the Drina together with the Muslims.²⁸ The Serbs saw this as an unpleasant reminder of the rhetoric of the Independent State of Croatia, the cherished cult of the border on the Drina, and the genocide committed jointly by the Croatian and Muslim Ustashas against the Serbian people in BH.

That is probably why KARADŽIĆ mentioned genocide and World War II at the SDS founding assembly, which Patrick J. TREANOR wrote about. At the same time, as we saw, he put the word “genocide” in quotation marks (paragraph 7). We can only imagine the reactions if one put the word “genocide” against the Armenians or “holocaust” of the Jews into quotation marks. The author seems to think this is allowed when talking about genocide against the Serbs in the NDH. He does not even feel the need to offer any kind of explanation for this. This is not only about disputing a fact which is a part of the general history of the Second World War. For the Serbs, in whose national tradition the Jasenovac concentration camp and the genocide in the NDH have a special place, this is an insulting and provocative gesture.

Even after the founding assembly, Nikola KOLJEVIĆ and his friends did not join the SDS. He later presided over the founding assembly of the “Political Council for Inter-Party Cooperation”, which advocated the preservation of Yugoslavia.²⁹ However, as we have seen, the efforts of Serbian intellectuals and non-governmental organisations to preserve Yugoslavia and allow the Serbs to decide for themselves about their destiny are sufficient for TREANOR to declare this the “creation of an unconstitutional para-state (*sic!*) structure” and proof for “the readiness of the SDS to use illegal means to achieve its goals”.

To what extent this “powerful political party” anticipated the national conflicts and prepared for them, is clear from the fact that, after the elections and during negotiations about government-forming, the SDS did not ask for the army or police

²⁶ N. KOLJEVIĆ, *listed work*, pp. 49-51.

²⁷ *Ibid*, 51.

²⁸ *Ibid*.

²⁹ *Ibid*, 52.

departments, instead let the HDZ and the SDA have them. Instead, occupied with economic and legal issues, the Serbs asked for the ministries of agriculture, finance and justice. To what extent they were preparing for a conflict, is clear from the fact that they supported the candidacy of Alija IZETBEGOVIĆ for president of the Presidency.³⁰

Finally, the Serbs in BH got armed only after the Muslims and Croats formed their paramilitary units. In his report for the ICTY, Robert J. DONIA in a chapter entitled *Background, politics and strategy of the siege of Sarajevo 1991-1995*, admits that the SDA started forming its party army already in March 1991.³¹ At that time, there could be no talk of a “Serbian secession within a secession”. The armed conflict in BH was started by the Croatian paramilitary forces with a number of incidents and attacks against the JNA /Yugoslav People’s Army/. Already on 18 September 1991, a group of Croats from Vinjani near Posušje attacked a JNA personnel carrier, killing Sergeant Vojko ^EH and wounding another soldier. Ludvig PAVLOVIĆ was killed on the Croatian side. He used to be known as the member of a Croatian terrorist group (1972) and they found on him the identity card of a member of the Republic of Croatia MUP reserve forces.³²

At that time, armed units of the Republic of Croatia were already active in the territory of BH, without the consent of BH state organs. They remained there until the end of the war in BH in 1995. The Croatian forces of the National Guard Corps 108th Brigade, which crossed the Sava near Bosanski Brod and entered BH already between the night of 26 and 27 March 1992, massacred 14 Serbs in Sijekovac, a Serbian village, torched about 70 houses and then attacked JNA positions near Zborište. In the first days of April 1992, the Croatian forces were in the territory of Kupres and the Nereva valley and committed crimes against the Serbian civilians there.³³

Finally, the war in Sarajevo started with the murder of Serbian wedding guests in Baš-aršija on 1 March 1992, followed by Muslim attacks against JNA personnel and buildings in Sarajevo. These attacks culminated with general attacks against the JNA on 2 and 3 May 1992, which was practically the moment when the flames of war completely got out of control.

Writing about the Serbian “parallel structures”, Patrick J. TREANOR completely ignores the existence of Croatian parallel structures of government in BH. Already after the autumn of 1991, the central authorities in BH were practically undetectable in areas with a majority Croatian population. The JNA had withdrawn from there. According to its estimates, there were about 35,000 members of the Croatian paramilitary formations in Western Herzegovina in April 1992. About 16,000 members of units which had entered BH from the territory of the Republic of Croatia were also in the area. According to the same source, the Muslim paramilitary units had about 50,000 men there.³⁴ According to the information of the CIA, the units

³⁰ *Ibid*, pp. 54-55.

³¹ R. DONIA, *listed work*, p. 36.

³² Kosta NIKOLIĆ, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992: Tematska zbirka dokumenata*, Beograd, 2011, p. 21.

³³ M. TOHOLJ, *Crna knjiga II*, pp. 5-10, 23-27, 412-417; B. DIMITRIJEVIĆ, “Četiri aspekta početka rata u BH”, in: *Početak rata u Bosni i Hercegovini – uzroci i posledice*, Zbornik radova, Beograd, 2001, p. 133.

³⁴ *Ibid*; Audio recordings of a conversation between Branko KOSTIĆ and Blagoje ADZIĆ, and Alija IZETBEGOVIĆ, Skopje, 26 April 1992, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, pp. 235-236.

of the Croatian Defence Council (HVO) were completely ready in BH already during the first days of the war. They had officers, staffs, organisation and weapons and were fully subordinated to the command of the Croatian Army (HV) in Zagreb.³⁵ In addition to this, already on 12 November 1991, the Croats declared the “Croatian Community of Posavina”, and on 18 November the “Croatian Community of Herceg-Bosna” was declared in Grude, as a “political, cultural, economic and territorial entity”. As many as 30 entire municipalities and 10 parts of some municipalities in BH became a part of it.³⁶

All of this testifies to an unusual amount of disregard and bias in relation to academic writing. However, Patrick J. TREANOR’s *Report* and *Addendum* were written, as we saw, with such ambitions. For that reason, let us sum up the results of our analysis to a few key points.

Conclusions

Dr Patrick J. TREANOR’s reports entitled *The Bosnian Serb Leadership 1990-1992* and *The Bosnian Serb Leadership 1993-1995 (Report and Addendum)* belong to scientific literature only by form. However, their content does not meet basic academic standards.

Had the author avoided value judgements and stuck to mere description, establishment of fact about the structure of the authorities and leadership of the SDS and Republika Srpska, these documents might not have looked so failed. In academic historiography *political assessments* and *value judgements* are not necessary or crucial. Namely, they easily reveal the author’s *intentions*, his bias or subjectivity.

In these texts, there is not even a hint of an attempt to approach the facts objectively. The bias goes so far that the assessments made are illogical and contradictory. This is best seen in the author’s lack of interest for the destiny of legal order in Yugoslavia on the one hand, and his efforts to defend legal order in Bosnia and Herzegovina on the other; his mild judgement or even support for nationalism, secessionism and the illegal actions of the Muslims and Croats on the one hand, and his criticism of Serbian actions on the other. Science requires objectivity, logic and consistency. Unfortunately, the *Report* and *Addendum* completely lack these qualities.

Academic historiography is primarily in search of *explanation* and *understanding*. That is achieved by placing facts into their historical context. However, the *Report* and *Addendum* are completely lacking context, and by that virtue, the explanation of the facts discussed. This shortcoming is all the more visible because the introduction promises to “facilitate a realistic and accurate understanding of the larger context”. As we have seen, it even remains unclear what the author meant by “larger context” since later on he notes that his task is not to provide a “comprehensive history of the political and armed conflicts and diplomatic negotiations”. Let us hope that by “larger context” TREANOR does not imply complex, legal questions of legality which, as we saw, he tackled quite recklessly and without thinking. Finally, the context cannot be even the confidently pronounced value judgements and criticisms of only one side in a civil war. All in all, this lack of

³⁵ Quoted according to *Srbija pred Međunarodnik sudom pravde*, book 1, edited by R. STOJANOVIĆ, Belgrade, 2007, p. 151.

³⁶ M. TOHOLJ, *Crna knjiga I*, pp. 29-51; K. NIKOLIĆ, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, 1990, p. 24.

context caused the author's writing about the basic subject to seem unhistorical, completely void of cause and consequence, or a realistic temporal and spatial framework. That is also a consequence of the fact that the *Report* and *Addendum* rest exclusively on Serbian source materials. At the same time, the author did not feel the need to search these documents and show what Muslim, Croatian or NATO sources have to say about his subject.

Finally, Patrick J. TREANOR's *Report* and *Addendum* re-examine the basic question that the signatory of this text asked in the analysis of two reports by Robert J. DONIA: Is it possible at all to write high-quality historiography under the fold of and for the needs of courts?³⁷ Apart from this, the old question remains open: should courts try to write history at all? What use can there be for the courts and international justice if courts get involved in historiographic issues? Even a well-meaning observer, who still hopes that cooperation between history and international justice will one day exist to the benefit of both sides and in the right way, had to admit that the results achieved are rather discouraging.³⁸ The reports of Patrick J. TREANOR and Robert J. DONIA best testify to this. They confirm the old, uneasy truth that diligent work often produces insignificant results.

³⁷ M. KOVIĆ, *Analiza izveštaja veštaka Dr Roberta J. DONIE o istorijskim događajima u Bosni i Hercegovini u predmetu IT-09-92-T, tužilac protiv Ratka MLADIĆA*, Belgrade, 2015, p.4.

³⁸ R.A. WILSON, *Writing History in International Criminal Courts*, Cambridge, 2011, pp. 1-23.

Анализа извештаја *Руководство босанских Срба 1990-1992* и *Руководство босанских Срба 1993-1995* вештака др Патрика Ц. Трејнора и „Тима за истраге о руководствима“ у предмету *ИТ-09-92-Т, тужилац против Ратка Младића*

Доцент др Милош Ковић

Одељење за историју

Филозофски факултет у Београду

Универзитет у Београду

Београд

2015

САДРЖАЈ

Уводне примедбе 3

Наслов 3

Једнострани извори 7

Занемарени контекст и проблем пристрасности 8

Срби „отворено поткопавају заједничку државу“ 10

Муслимани и Хрвати „предузимају акције у правцу независности“ 12

Закључак 20

Уводне примедбе

Циљ ове анализе је да се испита методолошки приступ и чињенична поузданост извештаја *Руководство босанских Срба 1990-1992* и *Руководство босанских Срба 1993-1995* др Патрика Ц. Трејнора и „Тима за истраге о руководствима“, састављених за потребе Међународног кривичног суда за бившу Југославију (даље: МКСЈ). Први документ Патрик Ц. Трејнор зове *Извештај*, а други *Додатак*,¹ па ће то бити усвојено и у овој анализи. Такође, будући да Трејнор у уводу *Додатка* (параграф 4) каже да су ова два документа резултат рада „и других чланова Тима“, али да „аутор сноси искључиву одговорност за његову садржину“, у овој анализи он ће бити третиран као „аутор“.

Научну критику *Извештаја* и *Додатка* омогућава чињеница да су ови документи писани тако да би задовољили критеријуме академских радова. Састоје се од спискова скраћеница, уводних примедби, методолошких објашњења, осврта на искоришћене изворе и литературу, главног дела, поткрепљеног научним апаратом (у виду фуснота), закључка, додатака и табела . Сам Патрик Ц. Трејнор је, како се види из података у његовом CV–у, дипломирао на руском језику, да би магистрирао и докторирао на темама из историје Бугарске у 20. веку, па се, уз његове језичке и преводилачке компетенције, може сматрати и историчарем. Због тога ће тежиште ове анализе бити на захтевима које поставља историографски метод и, последично, на поузданости изнесених података.²

Наслов

Од наслова једног академског рада очекује се да буде јасан и прецизан. Нужно је, такође, да се у њему избегавају увредљиви изрази, или они који садрже емоционални набој.

Из синтагме „босански Срби“ у наслову *Извештаја* и *Додатка* без ваљаног разлога изузета је Херцеговина. Свако ко понешто зна о овим крајевима Европе свестан је да

¹ *Извештај* је написан за потребе суђења Момчилу Крајишнику и Биљани Плавшић, а *Додатак* је његов наставак, састављен за потребе суђења Радовану Караџићу.

² За објашњење појмова „научна вредност“, „академска вредност“, „чињенична поузданост“, „историографски метод“ вид. *Уводне напомене* у: М. Ковић *Анализа извештаја вештака др Роберта Ц. Доније о историјским догађајима у Босни и Херцеговини у предмету „ИТ-09-92, тужилац против Ратка Младића“*, Београд 2015.

историјски, географски, менталитетски, „Босна“ и „Херцеговина“ нису исто. Рећи „Херцеговцу“ да је „Босанац“ слично је као када би се рекло „Утрехћанину“ да је „Зеланђанин“, или „Лимбуржанину“ да је „Гелдерланђанин“. Тиме се показује незнање, али и ароганција некога ко не жели да се бави локалним „ситницама“ и не жели да зна ко је заиста његов саговорник.

Примера ради, Радован Караџић, главна личност *Извештаја* и *Додатка*, рођен је и одрастао у старој Херцеговини, у крајевима који од 1878. године припадају Црној Гори. Из истог краја потиче и породица Вука Караџића (1787-1864), реформатора српског језика и књижевности и једне од најзначајнијих личности српске историје. Звати Вука Караџића „босанским Србином“ било би смешно; називати га „Србијанцем“, с обзиром на то да је Вук Караџић рођен и одрастао на тлу данашње Србије, било би апсурдно. Он је био, једноставно, Србин, баш као што су то данас Радован Караџић и остале личности којима се баве *Извештај* и *Додатак*.

Синтагма „босански Срби“ на српском језику подразумева да Срби о којима је овде реч припадају „Босни“. То је питање које је, као што је познато, послужило као повод за кризу, потом и за рат у Босни и Херцеговини 1992-1995. Рећи данас Србину из Босне и Херцеговине да је „босански Србин“ или „Босанац“ значило би увреду; они се изјашњавају, једноставно, као Срби из Републике Српске, или, ако се мора, као Срби из Босне и Херцеговине.

Како у својим *Дневницима* сведочи Никола Кољевић, још један од главних јунака *Извештаја* и *Додатка*, већ од шездесетих година 20. века Срби су, у Босни и Херцеговини, опажали покушаје власти да створи „босанску културу“ и, преко ње, „босанску нацију“. Слабљење федерације донело је, поред осталог, јачање национализама у републикама; у Босни и Херцеговини кренуло се у експеримент стварања „босанске нације“, чију би основу чинили Муслимани. Да би се то постигло требало је, како Кољевић примећује, извршити „одвајање Срба и Хрвата од њихових матичних земаља“.³ Велико политичко питање било је тада да ли ће се говорити о „босанскохерцеговачкој књижевности“ или о „књижевности Босне и Херцеговине“.⁴ Меша Селимовић, најзначајнији муслимански

³ N. Koljević, *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, Knjiga 1, Beograd 2008, 44.

⁴ D. Ćosić, O „Stvaranju Republike Srpske i njenom piscu“, предговор у *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, 13.

писац из Босне и Херцеговине, тада је напустио Сарајево и преселио се у Београд.⁵ Иво Андрић, вероватно највећи модерни писац из Босне и Херцеговине, био је католик рођењем, али се, као и Меша Селимовић, изјашњавао као Србин⁶ и живео је у Београду; после једне посете Босни и Херцеговини, 1972, рекао је Добрици Ћосићу да је тамо онако „како је покојни Бењамин Калај само сневао да се оствари“.⁷ Све то је, наиме, будило непријатна сећања на доба аустроугарске окупације Босне и Херцеговине и администрације Бењамина Калаја (1882-1903), која је покушала да све тамошње православце, муслимане и католике прогласи националним „Босанцима“. Најбоље анализе тог режима објавили су српски историчари из Босне и Херцеговине, Милорад Екмечић и Томислав Краљачић.⁸

Из отпора Срба из Босне и Херцеговине политичком „босанству“, сада већ доживљеном као непосредна претња, проистекао је, као што је познато, и референдум одржан 9-10. новембра 1991, на коме су се убедљивом већином изјаснили да желе да остану у заједничкој држави са осталим Србима, у Југославији, уместо да буду од ње одвојени у независној држави Босни и Херцеговини.⁹ Додатни легитимитет оваквој одлуци давала је чињеница да су Срби из БиХ, кроз историју, показивали истрајну и упорну вољу за националним уједињењем са Србијом и Црном Гором. Овде је, дакле, реч о слободно израженој вољи већине, а не о пуком позивању на историју; мора се, ипак, приметити и то да историјски извори, почевши од Ајнхардових *Анала франачког краљевства* (9. век) и списа византијског цара Константина Порфирогенита *О управљању царством* (10. век), преко, рецимо, британске штампе из 1914, па све до пописа становништва СФРЈ из 1961. сведоче о српском идентитету Босне и Херцеговине или њихових делова, и о Србима као њиховом већинском, или најбројнијем становништву.¹⁰

⁵ М. Selimović, *Sjećanja*, Београд 1981, 25-26, 215-218, 227-236.

⁶ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14441, Меша Селимовић – Српској академији наука и уметности; М. Ломпар, *Дух самопорицања: Прилог критици српске културне политике*, Београд 2013, 258-260.

⁷ Д. Ћосић, *нав. дело*, 15.

⁸ М. Екмечић, *Стварање Југославије 2*, Београд 1989, 410-422; Т. Краљачић, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Сарајево 1987. Вид. и R. Okey, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg "Civilizing Mission in Bosnia 1878-1914*, Oxford 2007, 55-143.

⁹ О питању законитости српског референдума 9-10. новембра вид. R. M. Hayden, *Blueprints for the House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflict*, Ann Arbor 2003, 96.

¹⁰ Вид. *Annales Regni Francorum, inde ab a. 741. usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi*, post editionem G. H. Pertzii, recognovit F. Kurze, Hannoverae 1895, 158; *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, Greek text edited Gy. Moravcsik, English translation by R. H. J. Jenkins, Dumbarton Oaks 1967, 144-147, 160-165; „Assassination of the Austrian Royal Heir and Wife“, *The Manchester Guardian*,

У питању је, дакле, модерна национална свест и артикулисано изражавање политичке воље, после векова у којима су се идентитети становника Босне и Херцеговине мењали, условљени, пре свега, различитим верским припадностима. И после свега тога, 1876. године, Срби из Босне и Херцеговине изјаснили су се за уједињење са Србијом и Црном Гором; тада је устанак који су они подигли против Османског царства изазвао велики европски потрес, запамћен под именом Велика источна криза (1875-1878).¹¹ Њихова тежња за националним уједињењем била је главни узрок увођења Калајеве „Босанске нације“, потоњег сукоба Аустро-Угарске са младим југословенским интелектуалцима свих вера, окупљеним око „Младе Босне“, масовних прогона којима су аустроугарске власти подвргнуле Србе из Босне и Херцеговине у Првом светском рату и коначно геноцида коме су подвргнути у Независној Држави Хрватској, у Другом светском рату.¹² Срби из Босне и Херцеговине су се за национално уједињење изјаснили и 1918, када је стварана Југославија, као и 1941-1945, када су се, заједно са делом Хрвата и Мусимана, масовно ушли у герилски рат против хрватских усташа, немачких нациста и италијанских фашиста.¹³

У питању је национално осећање, оно исто које је Србе подстакло да пруже отпор насилном покушају да, у оквирима сецесионистичке Босне и Херцеговине, буду одвојени од Југославије. Оно је покретало и њихове претке да се одупиру Османском царству, Хабзбуршком царству, Независној Држави Хрватској и Трећем рајху. Национално осећање је тада покретало и остале европске народе; оно је, на пример, 1830. подстакло Белгијанце да се одвоје од Краљевине Низоземске. То је оно исто осећање које је 1990. подстакло Немце да се, на рушевинама Берлинског зида, радују националном уједињењу.

Студије национализма до данас су далеко одмакле и нико не може да тврди да су идентитети, укључујући и националне идентитете, непроменљиве и вечите категорије.¹⁴

29.06.1914, 9; „The Racial Problem in the Dual Monarchy“, *The Times*, 27.07.1914, 7; *Population, households, and dwellings census in 1961, National structure of population in FNR Yugoslavia, Data on localities and communes, vol III Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u 1961. godini, Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije. Podaci po naseljima i opštinama Knjiga III*, Београд 1994, 11.

¹¹ М. Екмечић, *Стварање Југославије 2*, 273-332; Д. Т. Батаковић, *The Serbs of Bosnia and Herzegovina: History and Politics*, Paris 1996, 56-63.

¹² Вид. *Гаврило Принцип: Документи и сећања*, прир. М. Ковић, Нови Сад и Београд 2014; В. Ђоровић, *Црна књига: Патње Срба Босне и Херцеговине*, Београд 1989; Ф. Јелић Будић, *Усташе и NDH*, Zagreb 1977.

¹³ Д. Мاستиловић, *Између српства и југословенства: Српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012, 287-312; Д. Т. Батаковић, *нав. дело*, 64-91, 101-114.

¹⁴ За преглед теорија о национализму вид: *Nationalism*, ed. by J. Hutchinson and A. D. Smith, Oxford and New York 1994.

Може се бити присталица и противник националне идеје, али се њена снага, међутим, не може занемарити нити на силу сузбити; то може да одведе само у сукобе са реалношћу, потом и у политичке и војне конфликте.

Управо политичку вољу Срба из Босне и Херцеговине да остану уједињени са Србима, али и осталим народима који су живели у Југославији, Патрик Трејнор сматра, како ћемо видети, спорном и нелегалном. Синтагму „босански Срби“ он је ставио у наслов текстова који имају за циљ да помогну у у кажњавању њихових вођа; зато овакво коришћење тог израза изгледа још неправедније и злосутније.

Једнострани извори

Природно је да су за истраживања под насловима *Руководство босанских Срба 1990-1992* и *Руководство босанских Срба 1993-1995* извори морали да буду доминантно српске провенијенције. Но оба документа заснивају се искључиво на српским изворима; чак и да се остало на пукој реконструкцији чињеница о функционисању Српске демократске странке (СДС) и Републике Српске (РС), оваква истраживања морала би да садрже и изворе осталих сукобљених страна – Странке демократске акције (СДА), Хрватске демократске заједнице (ХДЗ), или Северноатлантског савеза (НАТО). У историографији свака тема захтева сагледавање из различитих углова; то омогућава нијансираније закључке, поготово кад је реч о ратовима и међународним кризама. Потреба за суочавањем извора различите провенијенције постаје утолико већа, јер аутор, нарочито у *Извештају*, упорно изриче и понавља вредносне судове о кривици и одговорности Срба и њиховог руководства за оно што се догодило у БиХ од 1992. до 1995.

Када, рецимо, аутор наводи пресретнуте телефонске разговоре српских руководиоца, да би њима доказао постојање унапред смишљених планова о ратовима и етничком чишћењу (пар. 84, 85), читалац се нужно запита: о чему ли су тек разговарали муслимански или хрватски лидери? Да ли је неко „пресрео“ њихове телефонске разговоре и да ли бисмо у њима пронашли сличну, или можда и већу ратоборност? Тим пре јер знамо да су, у септембру и октобру 1991, када српски прваци воде пресретнуте телефонске разговоре који се овде наводе, Муслимани и Хрвати увелико располагали паравојним, наоружаним јединицама. О томе у овим извештајима, наравно, нема ни речи.

Занемарени контекст и проблем пристрасности

У уводу *Извештаја* (пар. 4) наведено је да је његов циљ да се „чињенично опише руководство босанских Срба, његове политичке структуре и процеси одлучивања у периоду од 1990. до 1992. године“. Набројане су, потом, „најважније сврхе тог описа“: „а) олакшавање реалистичног и тачног сагледавања ширег контекста наведеног учешћа руководства босанских Срба у масовним кршењима хуманитарног права у БиХ; б) реконструкција структура њихових политичких и војних линија субординације; ц) идентификовање појединаца који су заузимали најутицајније положаје у руководству босанских Срба“ (пар. 5).

Вероватно заслугом преводиоца, а можда и самог аутора, до краја остаје нејасно у чему је, по Трејнору, разлика између „циља“ и „сврхе“. У сваком случају, главни пропуст *Извештаја* и *Додатка* је у акутном недостатку управо онога што је наведено као њихова прва и „најважнија сврха“. *Извештај* и *Додатак* су, заиста, веома далеко од „реалистичног и тачног сагледавања ширег контекста“. Оцене које Патрик Ц. Трејнор изриче о историјским догађајима 1990-1992 лишене су било какве реалистичности и објективности; уз то, прећуткивања су таква и толика да се оно што се у *Извештају* и *Додатку* нуди тешко може назвати „ширим контекстом“.

Није јасно ни на шта аутор мисли када, као прву „сврху“ свога извештаја, наводи „реалистично и тачно сагледавање ширег контекста“. Јер, у уводу *Извештаја* он каже да његов задатак није да пружи „исцрпно изнесен историјат политичких и оружаних сукоба те дипломатских преговора“ (пар. 4). У наставку текста он ће се тога заиста и придржавати. Све то условило је да Трејнорове беспризивне оцене о кривици и одговорности Срба изгледају још пристрасније; оне ће, наиме, остати непоткрепљене доказима и историјским чињеницама.

Да се остало искључиво на ономе што је обећано под б) и ц), на чињеничној реконструкцији структуре СДС и органа власти у РС, ово штиво било би можда убедљивије. Ауторови вредносни судови су, међутим, толико пристрасни и спорни, да читалац врло брзо изгуби поверење чак и у оно што на први поглед изгледа као непобитна чињеница, поткрепљена обимним фуснотама.

Главна слабост оба документа је, дакле, управо недостатак онога што је наведено као њихов главни циљ – „олакшавање реалистичног и тачног сагледавања ширег

контекста“. Историјски оквири у којима делује српско руководство сасвим су занемарени. При томе не мислимо на дужи историјски увод, који би се вратио у доба Османског царства, Аустро-Угарске или НДХ. То се не може очекивати од извештаја са оваквим насловима. Али, *Извештај* обухвата и збивања из 1990 и 1991, при чему је у њему сасвим невидљив контекст сецесије и разбијања Југославије, као и рата који бесни на границама БиХ. Како ћемо видети, то се помиње тек у неколико полуреченица. Аутор, зато, гледа на српску „сецесију“ унутар БиХ као на нешто одвојено од онога што се догађа на тлу Југославије; како ћемо видети, он чак ни сецесионизму босанских Муслимана и Хрвата од Југославије не придаје посебну важност.

Историјски контекст збивања 1990-1991 у Југославији био би нужан, логичан коректив ауторовим беспризивним оценама о нелегалности сецесионизма Срба у БиХ. Коначно, друга врста контекста која недостаје у *Извештају* и *Додатку*, јесу акције Хрвата, Муслимана¹⁵ и НАТО пакта у рату у Босни и Херцеговини 1992-1995. Патрик Ц. Трејнор о национализму Муслимана и Хрвата једноставно нема шта да каже, као ни о питању легалности њихове сецесије од Југославије; док осуђује српску, како каже, „сецесију унутар сецесије“, он не осуђује сецесију Словеније и Хрватске од Југославије.

Коначно, не види се ни чињеница да су кључни потези Срба 1990-1995, нарочито 1990-1992, били изнуђени сецесионизмом босанских Муслимана и Хрвата. Недостатак било каквог озбиљнијег приказа акција Муслимана и Хрвата доводи до, слободно се може рећи, потпуно неисторијске слике идеја и акција српског руководства у БиХ. Оне се одвијају у празном простору, неиспуњеном догађајима, при чему се улога суседних народа своди на то да буду српске жртве.

Најбољи пример пружа апсурдни исказ у Закључку *Извештаја*, у параграфу 4. Ту је сажет, по етапама, пут који „босански Срби“ прелазе од референдума 9-10 новембра 1991, до краја 1992, када контролишу 70% босанскохерцеговачке територије и врше етничко чишћење. Остале зарађене стране ту се уопште и не помињу. У параграфу 82 се приповеда о томе како СДС у јесен 1991, „наоружава своје следбенике“, уз потпуно прећуткивање много ранијег наоружавања „следбеника“ СДА и ХДЗ.

¹⁵ У овој анализи прихвата се, као и у *Извештају* и *Додатку*, појам „Муслимани“, којим су припадници ове нације себе означавали у време догађаја о којима је реч. Од 1993. усвојили су појам „Бошњаци“.

Аутор као да се тек на самом крају рада на *Извештају* присетио да је контексту, упркос томе што га је у уводу прогласио једним од својих главних задатака, посветио укупно три до четири полуреченице. Зато он, пошто нас у последњем пасусу закључка *Извештаја*, поново подсети да је српска „самопрокламована, ‘самостална’ државица“ постепено настала „на територији БиХ, насупрот легитимној влади“, у последњој реченици, има потребу да закључи: “Тај процес постепеног *развитка* (италик П. Џ. Трејнор) одвијао се у контексту унутрашњих и међународних преговора о будућности БиХ, рата у Хрватској, коначног распада СФРЈ и признавања држава наследница Југославије“. Ова реченица представља уједно и најпотпунији и најдетаљнији преглед контекста у целом *Извештају* и *Додатку*.

Када се прочитају оба документа више је него јасно да овако упрошћено, неисторијско излагање, лишено „ширег контекста“, има за циљ да се за сва зла која су се сручила на народе БиХ од 1992. до 1995. године, оптужи само једна страна – „босански Срби“ и прваци СДС, као и да се амнестирају остали учесници у ратним збивањима. Такав закључак, међутим, не може да издржи ни најблажу академску критику.

Срби „отворено поткопавају заједничку државу“

Саберимо, у најкраћем, на једном месту, вредносне судове и оцене које у *Извештају* (тога у *Додатку* скоро да и нема) изриче Патрик Џ. Трејнор. Већ у првој реченици, на почетку *Сажетка*, он тврди: „Током 1991-92. године руководство босанских Срба је помоћу Српске демократске странке Босне и Херцеговине (СДС) активно подривало тадашњи друштвено-политички и управни систем Социјалистичке републике Босне и Херцеговине...“ (пар. Е1) „Босански Срби“ су, истиче Трејнор, „насупротив легалним властима“, „отворено почели да оснивају паралелне, искључиво српске централне органе власти“, припремајући се за „евентуалну сецесију и поделу БиХ“ (Исто).

У тумачењу Патрика Џ. Трејнора, Срби су током целе 1991. водили политику „регионализације“ (пар. Е5), да би од октобра 1991. до априла 1992. отворено и јавно формирали своје, паралелне институције у БиХ. У једном од ретких, узгредних помињања деловања Муслимана и Хрвата, аутор каже да су активности Срба у јесен 1991, истина, почеле „као израз незадовољства СДС-а акцијама које су босански Муслимани, Хрвати и

други посланици предузимали у правцу независности СРБиХ“, али да су се завршиле стварањем посебних државних институција (Е7).

На другом месту (пар. 77) Трејнор, међутим, тврди да је „чак и пре избора 1990. СДС почео да ствара вануставну пара-државну (sic!) структуру“. У наставку параграфа он, као доказ, наводи оснивање „Српског националног већа“, октобра 1990, у које су, како сам набраја, поред водећих личности СДС, ушли представници друштва *Просвјета*, угледне јавне личности и представници других странака. Као потврду вануставног деловања Већа, и „спремности СДС-а да се послужи ванзаконским средствима да би остварио своје циљеве“ Трејнор наводи проглас Већа, који је потписао Карацић, у коме се истиче „да ће српски народ у БиХ, на основи својег опредељења да живи у јединственој савезној држави, прихватити само ону одлуку о премени државног карактера БиХ која буде потврђена на референдуму српског народа“.

После преломне седнице Скупштине СР БиХ 14-15. октобра 1991, Срби су, дакле, почели да јавно преузимају контролу над територијама на које ће полагати право када дође време за сецесију, како каже, „насилним путем“ (пар. Е5), у априлу 1992. До тада, тај процес биће окончан и Србима ће остати још само да спроведу „етничко чишћење несрба на тим територијама“ (пар. Е2). Приметимо и недоследност и противречност између овде изречене, директне осуде, и већ цитираног параграфа 5. у уводу, где је реч о „наводном учешћу“ руководства босанских Срба у масовним кршењима хуманитарног права у БиХ.

У тумачењу Патрика Ц. Трејнора све што су босански Срби предузимали, имало је своју праволинијску, гвоздену, планску логику. У питању је „од врха до доле планиран и реализован политички програм комадања БиХ по националној основи“ (пар. 63). Да би то било убедљиво, било је потребно прогласити СДС „моћном политичком странком“ (увод, пар. 1), убојитим политичким оруђем Радована Карацића, Момчила Крајишника, Николе Кољевића и Биљане Плавшић. Како Трејнор истиче, већ приликом оснивања СДС-а, 13. јула 1990. Радован Карацић је говорио о „неповољном положају српског народа“ и подсетио присутне на „геноцид“ (аутор ову реч ставља у наводнике) који су Срби западно од Дрине доживели у НДХ, у Другом светском рату (пар. 7).

После победе на изборима 18. новембра 1990, СДС добија места у скуштини, влади и Председништву (пар. 11). Српски посланици 24. октобра формирају „Скупштину босанских Срба“, како Патрик Ц. Трејнор у свом *Извештају* и *Додатку* упорно и доследно

назива „Скупштину српског народа у Босни и Херцеговини“. По Трејноровом мишљењу, био је то „догађај од кључне важности“, јер је то био „први и за будућност пресудни јавни (курзив П. Трејнора) корак на путу подривања заједничке вишенационалне структуре власти“ (пар 47). Од тада је „руководство босанских Срба истински почело да отворено поткопава заједничку државу (БиХ)“ (закључак, пар. 3).

Српска Република Босна и Херцеговина проглашена је 9. јануара 1992. а основна уставна и законска регулатива донесена је у фебруару и марту 1991. „Насилна сецесија“ против „међународно признате државе Републике Босне и Херцеговине“ (пар. 4) извршена је у априлу 1992.

Муслимани и Хрвати „предузимају акције у правцу независности“

Осврнимо се сада на ове ставове Патрика Џ Трејнора. Они би, по свој прилици, требало да представљају „сврху“, онај „шири контекст“, који је у уводу *Извештаја*, како смо видели, сам навео под а). Реч је, међутим, о узгредним опаскама, вредносним судовима изреченим са необичним самопоуздањем, без икаквог доказног материјала. Јер, главна „сврха“ *Извештаја* и *Додатка* ипак је оно што је наведено под б) и ц): „реконструкција структура политичких и војних линија субординације“ и „идентификовање појединаца који су заузимали најугицајније положаје у руководству босанских Срба“.

Кључно је, наравно, питање ко је „активно подривао тадашњи друштвено-политички и управни систем Социјалистичке републике Босне и Херцеговине“? Ко је „насупротив легалним властима“, „отворено почео да оснива паралелне органе власти“, припремајући се за „евентуалну сецесију и поделу БиХ“? Штавише, ако ова питања, логично и доследно, проширимо са БиХ и на Југославију, добићемо још занимљиве одговоре.

Иако је, како смо видели, занемарио рат који 1991. бесни на границама БиХ, уз учешће и њених грађана, у оних неколико полуреченица којима се на то осврће, Трејнор користи језик који не оставља никакву сумњу у своју политичку пристрасност и логичку недоследност. Подсетимо се: сецесијом од БиХ „босански Срби“ „активно подривају тадашњи друштвено-политички и управни систем“, „отворено поткопавају заједничку државу“, „подривају заједничке вишенационалне структуре власти“, „стварају вануставну

пара-државну структуру“, „служе се ванзаконским средствима да би остварили своје циљеве“, „комадају БиХ по националној основи“ врше „насилну сецесију“ „насупротив легалним властима“ и припремају се за „етничко чишћење“.

У исто време, како Трејнор описује крвави рат, до кога је довела насилна сецесија Словеније и Хрватске од Југославије 1991, који ће се 1995. завршити етничким чишћењем и скоро тоталним уништењем српског становништва у Хрватској? Овде је, по Трејнору, реч о „растућим политичким напетостима и правом оружаном сукобу између Словеније и Хрватске на једној, и савезних власти и српског руководства у Београду на другој страни“ (пар. Е9). Толико о томе. Шта тек рећи о реченици у којој су, коначно, на једном месту, поменути и словеначки и хрватски и муслимански сецесионисти: „Након што су Словенија и Хрватска у јуну 1991. прогласиле независност, и након што су избили жестоки сукоби између снага тих република и ЈНА, руководства босанских Муслимана и Хрвата у СРБиХ такође су почела да предузимају кораке у правцу независности“ (пар. 82).

У најкраћем, ево како изгледају вредносни судови у „експертизама“ Патрика Ц. Трејнора и његовог „Тима“: национализми Словенаца, Хрвата и Муслимана су добри, или бар подношљиви, док је српски зао. Сецесионизми Словенаца, Хрвата и Муслимана су легални, док је српски нелегалан. Словенци, Хрвати и Муслимани имају право на самоопредељење, али не и Срби. Ратни злочини Словенаца, Хрвата и Муслимана над Србима¹⁶ нису достојни ни помена, док оно што су Срби урадили „несрбима“ вапије за казном. Планирано, словеначко, хрватско и муслиманско сецесионистичко разбијање вишенационалне, федеративне Југославије није вредно пажње, али се зато вишенационална, унитарна БиХ мора бранити по сваку цену од српских сецесиониста.

Овакви закључци могли би да се одбране само уколико су „корааци“ које су Словенци, Хрвати и Муслимани „почели да предузимају у правцу независности“, за разлику од онога што су радили Срби у БиХ, били легални, у складу са законом, мирољубиви и без унапред припремљеног плана. Без икаквог улажења у детаље, јер то

¹⁶ За злочине Муслимана и Хрвата над Србима у рату 1992-1995 вид. М. Тохол, *Црна књига: Патње Срба у Босни и Херцеговини 1992-1995 I-II*, Подгорица 2000; М. Иванишевић, *Злочини над Србима Б-Х 1992-1995*, Београд 2005; *Страдање Срба у Сарајеву: Књига докумената/ Suffering of the Serbs in Sarajevo, Document Book (Records)*, прир. Д. Бојић, друго допуњено и проширено издање, Београд 1996; *Страдање Срба у Коњицу и Тарчину: Књига докумената*, прир. Д. Бојић, Београд 1995; *Страдање Срба у Мостару и долини Неретве: Књига докумената*, прир. Д. Бојић, Београд 1996; D. Vojčić, „The War in Bosnia with a Description of Events in the Tuzla Region (1992-1995)“, *Serbian Studies* 17 (2002), 225-261.

није предмет *Извештаја* и *Додатка*, мора се поставити питање: може ли се ишта од тога заиста рећи за сецесију Словеније и Хрватске од Југославије?

Ако се говори о одговорности за оно што се догодило у БиХ од 1992. до 1995, онда се, пре свега, поставља питање да ли би разматрање требало ограничити само на Муслимане, Хрвате и Србе из БиХ. Како тврди Роберт Хејден, критеријуми које је Бадинтерова комисија применила на Југославији, када је закључила да је она у „процесу распада“, могли су се, логично и доследно, применити и на Босни и Херцеговини. Ти критеријуми значили су, једноставно, охрабрење за сваки сепаратистички покрет, који би био кадар да прогласи независност и повуче се из централних органа власти. Непостојање контроле заједничких установа над целом територијом, нити заступљености саставних делова у заједничким установама – то није било реално стање само у Југославији 1991, него и у Босни и Херцеговини 1992. У случају БиХ, Бадинтерова комисија је, међутим, применила другачије критеријуме, којим је поништила крхку етничку равнотежу утврђену тамошњим правним системом.¹⁷

Спремност Бадинтерове комисије да, после Словеније и Хрватске, буде призната и независност БиХ, и њена сугестија да се тим поводом закаже референдум, охрабрила је сецесионисте у БиХ и учинила их неспремним на компромис. Уз то, мора се признати да се, како се тада говорило, „међународна заједница“, која је од почетка имала прву и последњу реч у југословенској кризи, састојала од различитих земаља, од којих су неке водиле рачуна само о сопственим интересима. О подршци коју је Немачка пружила сецесији Словеније и Хрватске, нарочито о њеној улози у одлуци ЕЗ да призна њихову независност, говорили су и писали лорд Карингтон, Ворен Кристофер, Михаил Горбачов, Димитриј Рупел, Стипе Месић и многи други;¹⁸ по мишљењу Стивена Бурга и Пола Шаупа, признање БиХ извршено је прерано, и то на притисак САД. Трбало је, како они

¹⁷ R. M. Hayden, *нав. дело*, 87-89.

¹⁸ Вид. Н. Ј. Ахт, „Hat Genscher Jugoslawien entzweit? Mythen und Fakten zur Aussenpolitik des vereinten Deutschlands“, *Europa Archiv* 48, vol 12, 25 June 1993, 351-360; D. Gibbs, *Humanitarno razaranje Jugoslavije*, Beograd 2010, 127-177; J. Bakić, *Jugoslavija: Razaranje i njegovi tumači*, Beograd 2011, 89-108, 262-267; S. Vudvord, *Balkanska tragedija: Haos i raspadanje posle hladnog rata*, Beograd 1997, 193; L. Silber i A. Litl, *Smrt Jugoslavije* Beograd 1996, 183, 186; L. Cohen, “Disintegrative Synergies and the Dissolution of Socialist Federations: Yugoslavia in Comparative Perspective”, *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, ed. by L. Cohen and J. Dragović-Soso, West Lafayette 2008, 376; M. Tanner, *Croatia: A Nation Forced in War*, New Haven and London 2001, 274.

тврде, независност условити претходним споразумом трију страна о уставном уређењу.¹⁹ Кутиљеров план је био последњи покушај да се то учини, али он је пропао пошто су САД охрабриле Алију Изетбеговића да га одбаци.²⁰ Да су Словенија, Хрватска и Босна и Херцеговина признате исхитрено, без нужних договора, изјављивали су, накнадно, и лорд Карингтон, Франсоа Митеран, Ворен Кристофер.²¹

Када је реч о „легалности“ и „подривању“, ваљало би да се подсетимо да је, у добу о коме је реч у *Извештају* Патрика Ц. Трејнора, од октобра 1991. до априла 1992, БиХ била само једна од шест република СФРЈ. На њеној територији је, дакле, важио устав СФРЈ из 1974. године. Све што су руководства СДА и ХДЗ у БиХ чинила тајно, као, на пример, формирање партијске војске СДА, почевши од марта 1991,²² или јавно, почевши од преломне седнице скупштине БиХ 14-15. октобра 1991, било је противзаконито. О томе у *Извештају* и *Додатку* нема ни речи.

Како доказује Роберт Хејден, сецесионистички потези Муслимана и Хрвата били су у сукобу и са уставом СР БиХ (1974), нарочито са уставним амандманима и Уставним законом о њиховој примени из јула 1990. Незаконито је, дакле, било све, што су, како би то Трејнор рекао, „руководства босанских Муслимана и Хрвата у СРБиХ почела да предузимају у правцу независности“. Ако чак и занемаримо илегално наоружавање својих присталица, реч је о ономе што су радили јавно, почевши од усвајања Меморандума о суверености 15. октобра 1991, преко усвајања одлуке о референдуму 25. јанара 1992, до његовог спровођења 29. и 1. марта 1992. Ни у једном од та три чина није учествовао српски народ, као један од конститутивних народа БиХ; одбијено је позивање Срба на уставну (члан 10 амандмана 70 из 1990) обавезу сазивања „Савета за питања успостављања равноправности народа БиХ“; седнице на којима су ове одлуке усвајане сазиване су упркос одлукама председника скупштине о њиховом одлагању; ове одлуке су усвајане простом, а не двотрећинском већином, како је било предвиђено амандманима из 1990. На тај начин,

¹⁹ S. L. Burg and P. S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention*, Armonk NY, 126.

²⁰ D. Binder, *U.S. Policymakers on Bosnia admit errors in Opposing Partition in 1992*, New York Times, 29.8.1993 (<http://www.nytimes.com/1993/08/29/world/us-policymakers-on-bosnia-admit-errors-in-opposing-partition-in-1992.html> приступљено: 10.2.2015); V. Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Beograd 2003, 126.

²¹ B. Marković, *Yugoslav Crisis and the World: Chronology of Events, January 1990-December 1995*, Belgrade 1996, 62, 77, 93.

²² R. Donia, *Pozadina, politika i strategija opsade Sarajeva 1991-1995, Izjava sudskog veštaka u predmetu IT-09-92, tužilac protiv Ratka Mladića, u skladu s pravilom 94 bis*, 2013, 36.

свесно је одбачена и разорена осетљива етничка равнотежа и политика компромиса, на којој је почивао правни систем СРБиХ. Алија Изетбеговић је чак одбио и последњи покушај компромиса са Србима, у коме је учествовао један од првака СДА Мухамед Ченгић, у ноћи уочи доношења одлуке о референдуму 25. јануара 1992.²³

Алија Изетбеговић одбацио је и тзв. „Београдску иницијативу“, споразум који су са Радованом Карацићем и Слободаном Милошевићем у јулу 1991. постигли један од оснивача СДА Адил Зулфикарпашић и његови сарадници из Муслиманске бошњачке организације. По том споразуму, Босна и Херцеговина требало је да остану у саставу југословенске федерације, при чему би биле уређене на унитарном принципу. У таквој Југославији Муслимани би чинили равноправну и, заједно са муслиманима из Србије и Црне Горе, другу по бројности националну заједницу. Изетбеговић, који је у почетку подржао преговоре, окренуо се, међутим, против споразума и одбио чак и предлоге да он буде први председник такве југословенске државе.²⁴ Он се определио за сарадњу са Хрватском, у којој нема значајног муслиманског становништва, и за сецесију, чак и по цену рата. Позната је његова изјава, дата још 27. фебруара 1991: „Жртвовао бих мир за суверену Босну и Херцеговину, али за мир у Босни и Херцеговини не бих дао суверенитет.“²⁵

Све ово Патрик Ц. Трејнор, наравно, не помиње ни у *Извештају* ни у *Додатку. Не поменути*, наравно, није исто што и *не знати*. О томе сведочи и то што Трејнор у параграфу 56. *Извештаја*, седницу Скупштине БиХ одржану 14-15. октобра 1992. ипак назива „контроверзном“, не упуштајући се у објашњења зашто је употребио тај придев. Да је то учинио, можда би својим елаборатима прибавио бар минимум уравнотежености и објективности.

Ове чињенице сведоче о, Трејноровим језиком речено, смишљеном, нелегалном, сецесионистичком деловању руководства СДА и ХДЗ на разарању Југославије и Босне и Херцеговине. Компромис са Србима хтели су, како се види, умеренији муслимански политичари, али не и радикално панисламистичко крило у СДА, које је водио писац *Исламске декларације*, Алија Изетбеговић.

²³ R. M. Hayden, *нав. дело*, 89-98.

²⁴ K. Nikolić, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992*, Tematska zbirka dokumenata, Beograd 2011, 19-21. На основу Зулфикарпашићевог листа *Босански погледи* о „Београдској иницијативи“ пише М. Тохол, *Црна књига I*, 26-27.

²⁵ Цитирано према: L. Silber i A. Litl, *Smrt Jugoslavije*, Beograd 1996, 238; вид. и J. Bakić, *нав. дело*, 401.

Реч је, међутим, и о очигледној спремности Радована Карацића и руководства СДС на компромис, па и на унитарну БиХ у саставу југословенске федерације, чак и после преломне седнице Скупштине БиХ од 14-15 октобра 1991. на којој су СДА и ХДЗ срушиле равнотежу и компромис и кренуле у правцу сецесије од Југославије. Све то из основа оспорава Трејнорову објективност и његову једнодимензионалну слику праволинијске, смишљене, бескомпромисне, незаконите делатности руководства „босанских Срба“ на разбијању БиХ.

СДС, „моћна политичка странка“ и оруђе Радована Карацића, Момчила Крајишника, Николе Кољевића и Биљане Плавшић у разарању БиХ, била је, уствари, основана тек пошто су Муслимани и Хрвати основали своје странке. О тадашњим несналажењима, лутањима и неповезаним иницијативама српских интелектуалаца у Сарајеву, сведочи и Никола Кољевић, који се сећа како су он и Радован Карацић још у мају 1990. размишљали тек о обнављању старог српског културно-просветног друштва „Просвјета“; накнадно су, међутим, сазнали да је Кољевићев колега са катедре на Филозофском факултету, Војислав Максимовић, који ће се у *Извештају* помињати као још један од кључних вођа „моћне политичке странке“, већ био покренуо обнављање овог удружења. Кољевић затим одлази на седнице етнички мешовитог Савеза реформиста, који у БиХ води професор Ненад Кецмановић; потом са пријатељима без успеха убеђује Кецмановића да поведе једну српску, националну странку; Јован Рашковић, првак СДС у Хрватској, у међувремену, за вођу СДС у БиХ именује Владимира Среброва; на крају се Кољевић и његови пријатељи и колеге одлучују за Радована Карацића. И на самој оснивачкој скупштини СДС-а 12. јула 1990, главну реч воде Јован Рашковић и Срби из Хрватске, а не Срби из СДС-а БиХ.²⁶ Било је то време сарадње „националних странака“ у БиХ, па је један од гостију на оснивачкој скупштини, у име СДА био и Алија Изетбеговић. Тада је, у свом говору, пошто је поменуо српску политичку оријентацију свога оца и своје породице, Изетбеговић изјавио да се већ био забринуо јер су само Срби каснили са оснивањем своје странке.²⁷

Никола Кољевић се сећао и да је одлука да се оснује национална странка учвршћена после говора хрватског академика Далибора Брозовића на оснивачкој скупштини СДА, у

²⁶ N. Koljević, *нав. дело*, 49-51.

²⁷ Исто, 51.

коме је овај рекао да ће Хрвати, ако буде требало, заједно са Муслиманима бранити Босну на Дрини.²⁸ За Србе је то било непријатно подсећање на реторику Независне Државе Хрватске, на култ границе на Дрини који је у њој негован, и на геноцид који су тада, над српским народом у БиХ, заједно починиле хрватске и муслиманске усташе.

Одатле потиче, по свој прилици, Карацићево помињање геноцида и Другог светског рата, на оснивачкој скупштини СДС, о чему пише Патрик Ц. Трејнор. Он, при томе, како смо видели, реч „геноцид“ ставља под наводнике (пар. 7). Може се замислити какве би реакције изазвало стављање под наводнике речи „геноцид“ над Јерменима или „Холокауст“ над Јеврејима. Изгледа да аутор сматра да је то дозвољено када је у питању геноцид над Србима у НДХ; он чак не осећа потребу ни да за то понуди било какво објашњење. Није само реч о оспоравању чињенице која припада општој историји Другог светског рата; за Србе, у чијој националној традицији концентрациони логор Јасеновац и геноцид у НДХ имају посебно место, ово је увредљив, изазивачки гест.

Чак и после оснивачке скупштине, Никола Кољевић и његови пријатељи не улазе у СДС. Он доцније председава на оснивачкој скупштини „Политичког савјета за међустраничку сарадњу“, која се zaloжила за очување Југославије.²⁹ Чак и залагање српских интелектуалаца и невладиних организација да се Југославија сачува и да се Србима дозволи да сами одлучују о својој судбини, довољно је, међутим, Трејнору да то, како смо видели, прогласи за „стварање вануставне пара-државне (sic!) структуре“ и за доказ „спремности СДС-а да се послужи ванзаконским средствима да би остварио своје циљеве“.

Колико је ова „моћна политичка странка“ очекивала националистичке сукобе и колико се за њих спремала, сведочи и чињеница да, после избора, приликом преговора о формирању владе, СДС није тражио ресурсе војске и полиције, и да их је препустио ХДЗ-у и СДА-у. Уместо тога, Срби су, заокупљени економским и правним питањима, тражили министарства пољопривреде, финансија и правде. О томе колико су се спремали за сукоб говори и то што су Срби подржали кандидатуру Алију Изетбеговића на место председника Председништва.³⁰

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, 52.

³⁰ Исто, 54-55.

Коначно, Срби су се у БиХ и наоружали тек пошто су Муслимани и Хрвати формирали своје паравојне јединице. Роберт Ц. Дониа, у свом извештају за МКСЈ, под насловом *Позадина, политика и стратегија опсаде Сарајева 1991-1995.* признаје да је СДА почела да формира своју партијску војску већ у марту 1991.³¹ Тада о „српској сецесији унутар сецесије“ није могло бити ни речи. Оружане сукобе у БиХ започеле су хрватске паравојне снаге низом инцидената и напада на ЈНА; већ 18. септембра 1991. године, група Хрвата из места Вињани код Посушја напала је транспортер ЈНА, убила водника Војка Чеха и ранила још једног војника. На страни Хрвата погинуо је Лудвиг Павловић, својевремено познат као припадник једне хрватске терористичке групе (1972), код кога је нађена легитимација припадника резервног састава МУП-а Републике Хрватске.³²

Тада на простору БиХ већ делују, без сагласности државних органа БиХ, наоружане јединице републике Хрватске; оне ће ту остати до краја рата у БиХ 1995. Хрватске снаге 108. бригаде Збора народне гарде, које су већ у ноћи 26-27. марта 1992. прешле Саву код Босанског Брода и ушле у БиХ, у српском селу Сијековац масакрирале су 14 Срба запалиле око 70 кућа, а потом напале положаје ЈНА код Зборишта. Првих дана априла 1992. хрватске снаге налазе се на подручју Купреса и долине Неретве и ту врше злочине над српским цивилима.³³

Коначно и ратни сукоби у Сарајеву започели су убиством српског свата на Башчаршији 1. марта 1992. године, а затим и муслиманским нападима на припаднике и објекте ЈНА у Сарајеву; ти напади кулминирали су општим нападима на ЈНА 2. и 3. маја 1992, што је практично био тренутак када је ратни пожар измакао свакој контроли.

Пишући о српским „паралелним структурама“, Патрик Ц. Трејнор потпуно прећуткује постојање хрватских паралелних структура власти у БиХ. Већ од јесени 1991. године централна власт БиХ скоро да се не осећа у крајевима насељеним већинским хрватским становништвом. Одатле се повукла и ЈНА. Њене процене говориле су да је у априлу 1992. припадника хрватских паравојних формација у западној Херцеговини било око 35.000; на том простору налазило се и око 16.000 припадника јединица које су у БиХ

³¹ R. Donia, *нав. дело*, 36.

³² Kosta Nikolić, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992: Tematska zbirka dokumenata*, Београд 2011, 21.

³³ М. Тохол, *Црна књига II*, 5-10, 23-27, 412-417; Б. Димитријевић, „Четири аспекта почетка рата у БиХ“, у: *Почетак рата у Босни и Херцеговини – узроци и последице*, Зборник радова, Београд 2001, 133.

ушле са територије републике Хрватске; муслиманске паравојне јединице су, према истом извору, бројале око 50.000 људи.³⁴ Према подацима ЦИА-е, јединице Хрватског вијећа одбране (ХВО) биле су већ првих дана рата у БиХ потпуно спремне, са официрима, штабовима, организацијом и оружјем; у потпуности су биле потчињене команди Хрватске армије (ХВ) у Загребу.³⁵ Осим тога, Хрвати су већ 12. новембра 1991. године прогласили „Хрватску заједницу Посавине“, а 18. новембра је у Грудама проглашена „Хрватска заједница Херцег Босна“ и то као „политичка, културна, господарствена и подручна целина.“ У њен састав ушло је чак 30 целовитих општина и још 10 делова појединих општина БиХ.³⁶

Све што је наведено сведочи о неубичајено много прећуткивања и пристрасности за академске текстове; *Извештај* и *Додатак* Патрика Ц. Трејнора писани су, међутим, како смо видели, са таквим амбицијама. Сведимо, зато, резултате наше анализе на неколико кључних резултата.

Закључак

Извештаји *Руководство босанских Срба 1990-1992* и *Руководство босанских Срба 1993-1995* (*Извештај* и *Додатак*) др Патрика Ц. Трејнора припадају научној литератури само по својој форми. Њихов садржај, међутим, не испуњава основне академске стандарде.

Да је аутор избегао вредносне судове и остао само на дескрипцији, на утврђивању чињеница о структурама власти и управљања у СДС-у и Републици Српској, ови документи можда не би изгледали тако промашено. У академској историографији *политичке оцене* и *вредносни судови* нису нужни и неопходни. Они, наиме, лако откривају пишчеве *намере*, његову пристрасност и субјективност.

У овим текстовима нема чак ни назнака покушаја да се чињеницама приступи на објективан начин. У пристрасности се иде толико далеко да су оцене које се изричу нелогичне и контрадикторне; то се понајбоље види у пишчевој незаинтересованости за судбину легалног поретка Југославије с једне, и у залагању за одбрану правног уређења Босне и Херцеговине са друге стране; у његовим благим оценама, или чак подршци

³⁴ Исто; Фонобелешке разговора Бранка Костића и Благоја Ацића са Алијом Изетбеговићем, Скопље 26. април 1992, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ*, 235-236.

³⁵ Наведено према *Srbija pred Međunarodnim sudom pravde*, књ. 1, пр. R. Stojanović, Beograd 2007, 151.

³⁶ М. Тохол, *Црна књига I*, 29-51; К. Nikolić, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990*, 24.

национализму, сецесионизму и незаконитим акцијама Муслимана и Хрвата са једне, и његовим осудама деловања Срба, са друге стране. Наука захтева објективност, логику и доследност. *Извештај* и *Додатак* су, на жалост, попуно лишени ових квалитета.

Академска историографија трага, пре свега, за *објашњењем* и *разумевањем*. То се постиже смештањем чињеница у њихов историјски контекст. *Извештај* и *Додатак* су, међутим, сасвим лишени контекста, а самим тим и објашњења чињеница о којима је у њима реч. Ова слабост утолико је видљивија јер се у уводу управо обећава „олакшавање реалистичног и тачног сагледавања ширег контекста“. Како смо видели, остаје чак нејасно шта то аутор подразумева под „ширим контекстом“, с обзиром на то да у наставку исказа он истиче да његов задатак није да пружи „исцрпно изнесен историјат политичких и оружаних сукоба те дипломатских преговора“. Надајмо се да под „ширим контекстом“ Трејнор не подразумева сложена, правна питања легалности, у која је, како смо видели, улетео прилично брзоплето и непромишљено. Коначно, контекст не могу да буду ни самоуверено изречени вредносни судови и осуде само једне стране у грађанском рату. Све у свему, недостатак контекста учинио је да ауторово приповедање о његовој основној теми изгледа неисторијски, потпуно лишено узрочно-последичних веза и реалних временских и просторних оквира. То је последица и чињенице да *Извештај* и *Додатак* почивају искључиво на српској изворној грађи, при чему аутор, у овом документима, није осетио потребу да истражи и покаже шта о његовој теми имају да кажу извори муслиманске, хрватске или НАТО провенијенције.

Коначно, *Извештај* и *Додатак* Патрика Џ. Трејнора поново отварају начелно питање које је потписник ових редова поставио и у анализи два извештаја Роберта Џ. Доније: може ли се, под окриљем и за потребе судова, уопште писати квалитетна историографија?³⁷ Поред тога, остаје отворено и старо питање: да ли би судови уопште требало да покушавају да пишу историју? Колика је корист за судове и међународну правду од судских упуштања у историографска питања? Чак и један добронамерни посматрач, који не губи наду да ће сарадња историје и међународне правде, на обострану корист и на прави начин, једнога дана ипак бити успостављена, морао је да призна да су постигнути резултати прилично обесхрабрујући.³⁸ О томе понајбоље сведоче елаборати

³⁷ М. Ковић, *Анализа извештаја вештака др Роберта Џ. Доније о историјским догађајима у Босни и Херцеговини у предмету „ИТ-09-92, тужилац против Ратка Младића“*, Београд 2015, 4.

³⁸ R. A. Wilson, *Writing History in International Criminal Trials*, Cambridge 2011, 1-23.

Патрика Ц. Трејнора и Роберта Ц. Доние. Они су потврда старе, обеспокојавајуће истине: марљив рад често се окончава безначајним резултатима.

**THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIA**

Case No. IT-09-92-T

THE PROSECUTOR

v.

RATKO MLADIĆ

PUBLIC

ANNEX C

CURRICULUM VITAE

Personal Details

Full Name: Miloš Ković

DOB: 13 May 1969

Nationality: Serbian

Address: Faculty of Philosophy, Department of History, University of Belgrade,
Čika Ljubina 18-20 11000 Belgrade, Serbia

E-mail: mkovic13@gmail.com; mkovic@f.bg.ac.rs

Education

1995 B.A. in History ("Russian Policy Towards Serbia 1881-1887"), Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

2003 M.A. in Modern History ("Western Political Ideas in *Serbian Literary Herald* 1901-1914"), Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

2006 Ph.D. in Modern History ("Benjamin Disraeli and the Great Britain's Policy in the Balkans 1874-1880") Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Professional Career

1996-2000 Research Assistant, Historical Institute, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade

2000-2007 Teaching and Research Assistant, Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Since 2007 Assistant Professor of Modern History, Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

Since 2008 Visiting Assistant Professor of Modern History, Department of History, Faculty of Philosophy, University of Eastern Sarajevo

Foreign Academic Training

1 October 2004 - 30 June 2005 University of Oxford, Department of Modern History.

Scholarships

- 1989-1994 Scholarship of the Foundation for the Development of the Talented Young Scholars and Artists, Ministry of Science and Technology, Republic of Serbia
- 1994-1995 Scholarship of the Ministry of Education, Republic of Serbia
- 2004-2005 Open Society Institute/Foreign and Commonwealth Office Chevening Scholarship

Research Preferences

International Relations (XVIII - XX c), Intellectual History of Europe (XVIII - XX c), History of Political Ideas in Serbia (XIX - XX c)

Principal Publications

Books:

- *Disraeli and the Eastern Question*, Oxford University Press, Oxford and New York 2011, 339.
- *Дизраели и Источно Питање*, CLIO, Београд 2007. (*Disraeli and the Eastern Question*, CLIO, Belgrade 2007).

Selected Articles in Academic Journals and Chapters in the Books:

- *Istočno pitanje kao kulturni problem: Svetislav Simić i "Srpski književni glasnik" (1901 – 1911)*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa: *Evropa i Istočno pitanje 1878 – 1923. Političke i civilizacijske promene*, Beograd 2001, 595 – 628 (*Eastern Question as a Cultural Problem: Svetislav Simic and "Serbian Literary Herald" (1901 – 1911)*, Collection of Works of the International Conference: *Europe and the Eastern Question 1878–1923. Political and Civilizational Changes*, Belgrade 2001, 595 – 628).
- *A. Dž. P. Tejlor ili šta činiti sa Srednjom Evropom?* Pogovor u A. Dž. P. Tejlor, *Habsburška monarhija*, Beograd 2001, 307 – 315 (*A. J. P. Taylor or How to Deal with Central Europe?* Foreword in A. J. P. Taylor, *The Habsburg Monarchy*, Belgrade 2001, 307 – 315).
- *Il Cossovo e la Metochia nella Seconda guerra mondiale (1941-1944)*, CLIO, Rivista trimestrale di studi storici 37-1 2001, 79-93.
- *Politička uloga "Srpskog književnog glasnika" (1901-1914)*, Zbornik radova sa naučnog skupa: *Sto godina "Srpskog književnog glasnika". Aksiološki aspekt tradicije u srpskoj književnoj periodici*, Beograd 2003, 363-378 (*Political Role of "Serbian Literary Herald" (1901 –1911)*, Collection of Works from the

Conference: A Hundred Years of “Serbian Literary Herald”, Belgrade 2003, 363-378).

- *Nacionalni identitet u “Srpskom književnom glasniku” (1901–1914)*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa: Nacionalni identitet i suverenitet u Jugoistočnoj Evropi, Beograd 2003, 403-418 (*The National Identity in “Serbian Literary Herald” (1901 – 1914)*, Collection of Works from the International Conference: *The National Identity and the Sovereignty in the Southeastern Europe*, Belgrade 2003, 403-418).
- *Historiography in Serbia: Developments since 1989*, in Ulf Brunnbauer (ed.), (Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism, Studies on South East Europe vol. 4, Lit Verlag, Munster 2004, 277-316 (Co-Authors: P. J. Marković, N. Milićević).
- *From Persecutors to Saviours: The Italian Occupation Forces of the Second World War in post-1989 Serbian Historiography*, Journal of Southern Europe and the Balkans, Vol. 6, No 2, August 2004, 109-123.
- *Protector, Neighbour, Enemy: the Habsburg Empire and the Serbs (1780-1914)*, Studies in Ethnicity and Nationalism (2005) 81-102.
- *From Vienna to Paris: Serbian Elite Between Central and Western Europe (1893 – 1914)* in Gabriella Schubert (Hg.), *Serbien in Europa: Leitbilder der Moderne in der Diskussion*, Forschungen zu Sudosteuropa. Sprache – Kultur – Literatur, band 3, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2008, 53-60.
- *Војвода Аргал и Источно питање*, Митолошки зборник у част академика Драгољуба Живојиновића 19 (2008) 129-145 (*The Duke of Argyll and the Eastern Question*, Mythology Collection Presented to Dragoljub Živojinović 19 (2008) 129-145)
- *Велика Британија и Босна и Херцеговина у Источној кризи (1875-1878)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 6, САНУ, Београд 2009, 159-173 (*Great Britain and Bosnia and Herzegovina in the Eastern Crisis (1875-1878)*, Recueil de l’histoire de Bosnie and Herzegovine 6, Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 2009, 159-173).
- *La Révolution française et l’élite serbe (1889-1935)*, Recueil de travaux *La Serbie et la France : Une alliance atipique. Relations politiques, économiques et culturelles, 1870–1914* (dir. D. T. Batakovic), Belgrade 2010, 187-205.
- *Роберт Вилијам Ситон-Вотсон у загребачкој Новој Европи*, Зборник радова са међународног научног скупа: Часопис Нова Европа (1920-1941), ур. В. Матовић и М. Недић, Институт за књижевност и уметност, Београд 2010, 81-

106. (*Robert William Seton-Watson in the Zagrebian New Europe*, Collection of Works from the International Conference: The New Europe Magazine (1920-1941), eds. V Matovic and M. Nedic, The Institute for Literature and Arts, Belgrade 2010, 81-106)
- *The Beginning of the Uprising in Herzegovina 1875: The British Perspective*, *Balkanica* 41 (2011), 55-71.
 - *Британци и Хаџи-Лојина револуција: Конзул Едвард Фримен о побуни и окупацији Сарајева 1878*, Мешовита грађа, *Miscelanea*, Нова серија, књ. XXXII (2011), 381-414 (*The British and the Revolution of Hadzi Loyo: Consul Edward Freeman on the Rebellion and Occupation of Sarajevo 1878*, *Miscelanea*, New edition, 33 (2011), 381-414).
 - *Британско-српски односи*, Српска енциклопедија II, Матица српска, САНУ, Завод за уџбенике, Нови Сад-Београд 2011, 539-543 (*British-Serbian Relations*, *Serbian Encyclopaedia*, vol. II, Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for textbooks, Novi Sad and Belgrade 2011, 539-543).
 - «Цивилизаторска мисија» Аустроугарске на Балкану: Поглед из Београда (1901-1914), *Истраживања* 22 (2011), 365-379 (*“Civilizing Mission” of Austria-Hungary in the Balkans: The View from Belgrade (1901-1914)*, *Researches* 22 (2011), 365-379).
 - *Saznanje ili namera: Savremena svetska istoriografija o Srbima u XIX veku*, *Sociologija* LIII - 4, (2011), 401-416 (*Knowledge or Intent: Contemporary World Historiography on the Nineteenth-century Serbs*, *Sociology* 53 - 4, (2011), 401-416).
 - *Српски «западњаци» и Русија: Утицај Анексионе кризе на идеје Јована Скерлића*, Српско-руски односи од почетка 18. до краја 20. века, ур. М. Војводић, Одељење историјских наука САНУ, Београд 2011, 175-184 (*Serbian “Westernizers” and Russia: The Impact of the Anexation Crises on Jovan Skerlić’s Political Ideas*, Collection of Works from the International Conference: Serbia and Russia from the beginning of 18th till the end of 20th centuries, ed. by M. Vojvodić, The Department of Historical Sciences of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 2011, 175-184).
 - *Romantizam i patriotizam Jovana Skerlića: Prilog istoriji srpske levice*, *Pravo & drustvo. Časopis za pravnu i političku kulturu* 3-4 (2011), 85-94 (*Romanticism and Patriotism of Jovan Skerlić: The Contribution to the History of the Serbian Left*, *Law & Society* 3-4 (2011), 85-94).

- *Заједничко наслеђе: Идеје просвећености у «Српском књижевном гласнику (1901-1914)»*, Традиција просвећености/просвећивања у српској периодици, Институт за проучавање књижевности и уметности, ур. Т. Јовићевић, Београд 2012, 179-196 (*The Common Heritage: The Ideas of Enlightenment in the “Serbian Literary Herald” (1901-1914)*, The Tradition of the Enlightenment in the Serbian Magazines, ed. by T. Jovićević, The Institute for Literature and Arts, Belgrade 2012, 81-106).
- *Imagining the Serbs: Revisionism in the Recent Historiography of Nineteenth-century Serbian History*, *Balkanica* 33 (2012) 335-356.